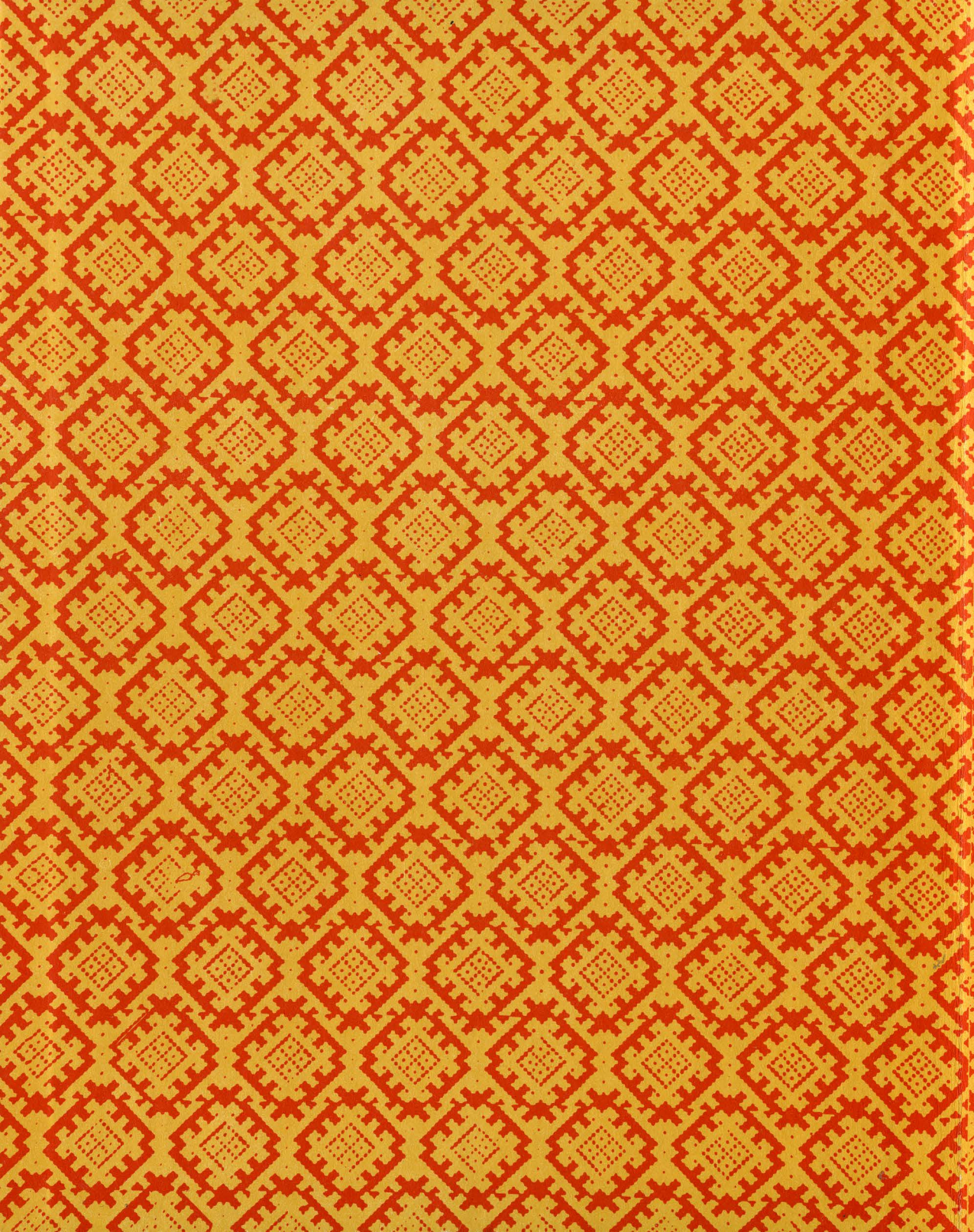

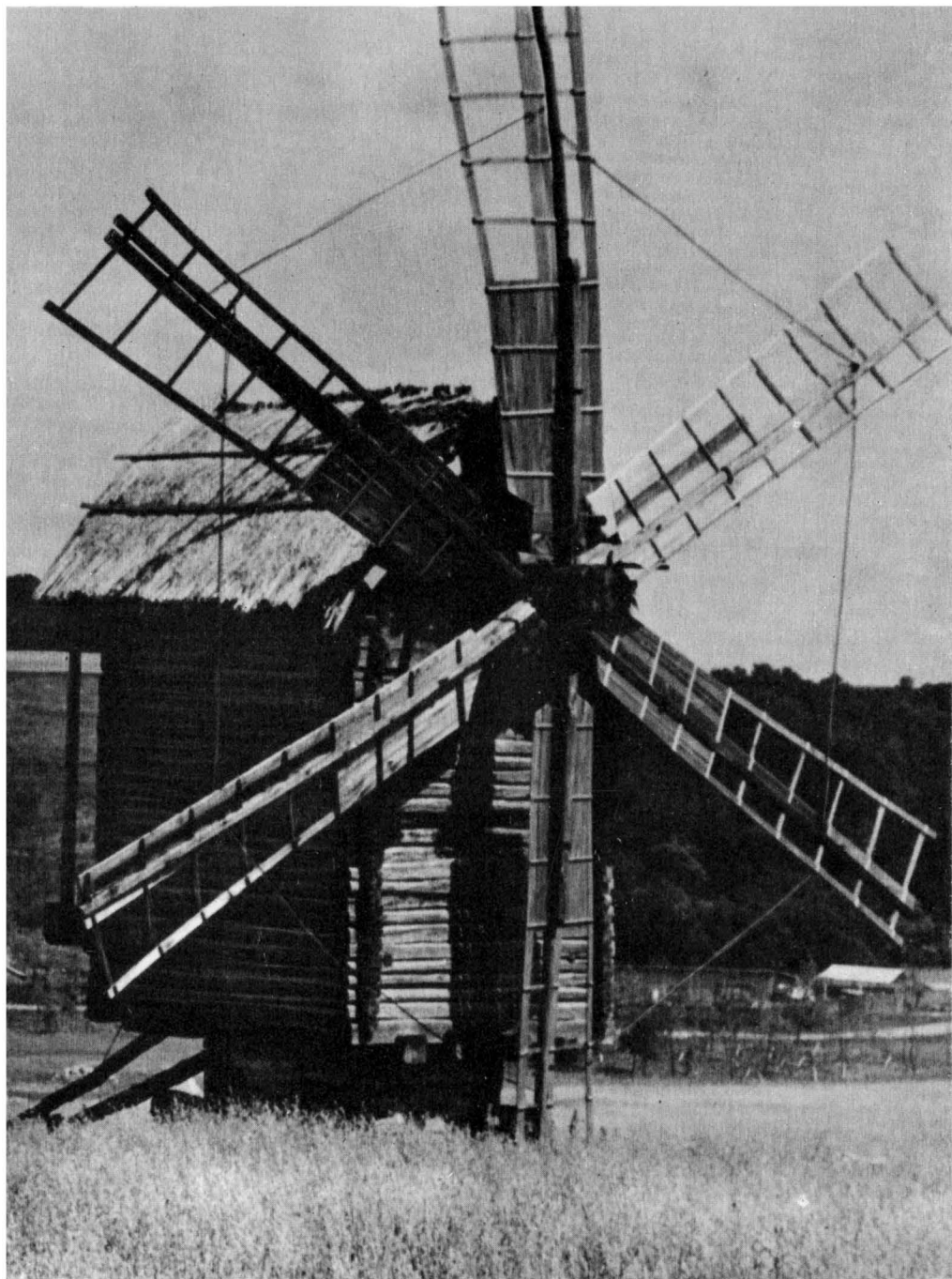
МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

З.С. ГУДЧЕНКО

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВНИХ ПРОБЛЕМ РАДЯНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ
В М. КИЄВІ

МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

З.С. ГУДЧЕНКО

ББК 85.113(2)л6
72С(С2)(069)
Г 93

УДК 72.031.2

Музеи народной архитектуры Украины / Гудченко З. С. — К. : Будівельник, 1981. — 120 с. — На укр. яз.

В книге охарактеризованы особенности народного зодчества различных историко-этнографических районов Украинской ССР, его связь с историческими, социально-экономическими и другими условиями развития общества. Освещается специфика музеев под открытым небом, структурная организация экспозиции, принципы зонирования музейного участка, ансамблевость застройки, особенности восприятия памятников в естественном окружении.

Детально рассматриваются музеи Киева, Львова, Переяслав-Хмельницкого, Ужгорода и локальные музеи в сельской местности Закарпатья.

Книга рассчитана на широкий круг читателей.

Іл. 108. Бібліогр. : с ... (23)

Кольорові фото Ф. О. Пап, А. Г. Данилюка, В. А. Чмиря, З. С. Гудченко; фото З. С. Гудченко, Ю. Ф. Хохла, В. О. Ленченко, М. М. Шомина; малюнки художника А. С. Кугая; креслення В. В. Демченко.

Рекомендовано до видання вченою радою КиївНДІТІ

Рецензент В. П. Самойлович

Редакція літератури з архітектури

Завідуючий редакцією С. М. Балацький

Г 30202-023
М203(04)-81 94. 81. 4902010000

© Видавництво «Будівельник», 1981

Історико-культурній спадщині належить велика роль у формуванні світогляду радянської людини, у вихованні патріотизму, відповідальності за теперішнє і майбутнє нашої Вітчизни. Ще на зорі радянської влади Комуністична партія виявила турботу про збереження культурних надбань народу. «Всю старину мы должны тщательно охранять не только как памятники искусства — это само собой, но и как памятники быта и жизни древних времен. Сюда должны приходить экскурсии, здесь должны быть развернуты музеи, здесь должны даваться подробные исторические объяснения посетителям» (3). Ці слова В. І. Леніна стали в нашій країні своєрідним дороговказом у ставленні до пам'яток, створених минулими поколіннями.

Гідне місце в культурній скарбниці нашого народу належить народному зодчеству, в якому відбилися висока майстерність, кмітливість і винахідливість творця. Донесенню його кращих здобутків до прийдешніх поколінь сьогодні приділяється особлива увага.

Існують дві основні форми збереження пам'яток народної архітектури: в природних умовах на одвічних місцях; у музеях просто неба. Перша форма є найпростішою, а отже, й економічно найвигіднішою. Непоодинокі випадки, коли пам'ятники народної архітектури підлягають знесенню (внаслідок будівництва електростанцій, нових кварталів, заводів тощо). Тоді музеї просто неба чи не єдиний можливий спосіб зберегти дорогоцінні народні скарби.

Думка про створення такого типу музеїв вперше виникла понад сто років тому в Швеції. На горбистій місцевості, так званому Скансені, палкі прихильники старовини законсервували кілька давніх споруд, і таким чином був покладений початок новій формі

музеїв. Надалі назва «скансен» набула загального змісту як синонім поняття «музей просто неба» [14, 21, 22, 23].

Великі можливості щодо збереження та популяризації архітектурного надбання забезпечили інтенсивне їх поширення.

Створено такі музеї і в УРСР — у Києві, Львові, Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді та інших місцях. Уряд республіки надає їм організаційної й матеріальної допомоги.

Будівництво музеїв просто неба особливо широко розгорнулося за останнє десятиріччя. Такі заклади продовжують виникати майже в усіх етнографічних зонах республіки і насамперед там, де збереглося найбільше пам'яток. За відносно короткий час українське музеезнавство збагатилося величезним досвідом у справі збереження вітчизняного культурного надбання, в якому почесне місце посідають пам'ятки народної архітектури. Перші неспіливі, часом напівпрофесійні, кроки по створенню музеїв поступилися місцем науково обгрунтованому проектуванню, глибоким дослідженням з залученням фахівців різноманітних напрямків. У цьому показовим є національний музей у Києві. Поряд з крупними музеями значну роль у збереженні пам'яток почали відігравати локальні музеї, мережу яких варто надалі всебічно розвивати. Формування музеїв провадилося на основі позитивного світового досвіду. У свою чергу Україна зробила певний внесок у вирішення проблем музеезнавства.

Автор висловлює щире подяку організаціям, котрі сприяли підготовці книги, — Українському товариству охорони пам'яток історії та культури, музеям народної архітектури та побуту Києва, Львова, Ужгорода, Переяслава-Хмельницького, а також окремим особам, які подали практичну допомогу при збиранні матеріалів.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗЕІВ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

Музей народної архітектури та побуту — це багато-профільний культурно-освітній заклад. У його створенні приймають участь фахівці різних професій: архітектори, етнографи, мистецтвознавці, реставратори, будівельники, історики, археологи та ін. Мета їх співробітництва — відтворити правдивий образ старого села.

Проте музей не є натуралістичною копією села певного історичного періоду, чи байдужим зібранням архаїчних будівель. Це архітектурний ансамбль, складений з пам'яток народного будівництва, з обладнанням, побутовими речами та знаряддями праці. Своєрідність такого ансамблю полягає в тому, що його спорудження базується на народних будівельних традиціях, які визначають вигляд музейного села. Композиційні пошуки проектувальників лишаються непомітними для відвідувача. Однак музей повинен мати чітку структурну організацію, певну планувально-просторову ідею, без якої експозиція не досягає необхідної виразності, навіть коли складається з цінних об'єктів. Саме тому велику увагу приділяють проектуванню музейного комплексу.

Вітчизняний і зарубіжний досвід створення експозиції просто неба дає змогу визначити кілька типів музеїв, що характеризуються змістом, територіальністю, тематичним спрямуванням тощо.

Залежно від змісту існують дві великі групи: музеї міської культури і сільської. Є також тип музеїв, що поєднує обидві групи.

За територіальними ознаками музеї просто неба розподіляються на такі основні типи: локальні (місцеві), регіональні та національні.

Експозиція локальних музеїв демонструє етнографію та архітектуру невеликих районів. Створювати їх доцільно на базі цікавого пам'ятника чи ансамблю.

Регіональні музеї різняться ширшим діапазоном експозиції порівняно з локальним і, як правило, відображають історико-етнографічні області. Регіони здебільшого неоднакові за площею, тому там, де поділ на регіони виходить надто дрібним, створюють так звані зональні музеї, які по суті є укрупненим варіантом регіонального типу.

Національні музеї висвітлюють найхарактерніші особливості культури певного етносу в порівнянні з сусідніми народами.

За тематичним напрямком вирізняються музеї етнографічні, художньо-етнографічні, архітектурно-етнографічні, архітектурно-художні, історико-архітектурні, історико-культурні, історико-соціальні.

Водночас з комплексними музеями, призначеними до загального показу народної культури, будуються і спеціалізовані, в яких експонуються народна техніка, рибальство, виноградарство тощо.

Крім музеїв просто неба, існує і така форма збереження пам'яток, як резервати. В них будови використовуються за своїм призначенням і знаходяться під охороною держави. При цьому пам'ятка не втрачає свого неповторного оточення, яке в музеї можна відтворити лише приблизно.

Будівництво різноманітних типів музеїв просто неба так само, як і резерватів, викликане потребою всебічної охорони та популяризації пам'яток народної культури.

Відбір експонатів — відповідальний процес, від якого залежить зміст музею. Керуються при цьому заздалегідь встановленими критеріями, з яких найголовніший — типовість пам'ятки. В кращих пам'ятках спостерігається органічна єдність трьох якостей архітектури — корисності, зручності, краси. Якщо ж недостатньо враховується якась з них, від цього знижується пізнавальне і виховне значення експозиції, збіднюється уява про творчі здібності народу.

Експонати повинні бути справжніми, тобто оригінальними. Копії та реконструкції припустимі як виняток, коли важливий у програмі музею об'єкт неможливо придбати [17].

Прийняття чітких вимог до експонатів є першим кроком у створенні музею. Далі йде архітектурно-етнографічне обстеження, проектування, здійснення проєкту.

Серед великої кількості завдань визначаються суто архітектурні: планування музею, вибір території, розташування експонатів, проектування ландшафту усєї території та мікрокраєвидів окремих елементів експозиції. Вибір місця розташування музею просто неба у кожному випадку цілком індивідуальна справа. Проте завжди проектувальники прагнуть максимально наблизити музейний ландшафт до природного і створити при цьому сприятливі умови для відпочинку відвідувачів. Таким вимогам відповідають музейні ділянки, що включають водоймища, парки чи лісопарки і мають різноманітні рельєф і рослинність.

У країнах із складною етнічною диференціацією великого значення набуває зонування музейної території, що особливо важливо для національного і зонального типів музеїв.

Розташування зон визначається потенційними можливостями ділянки, тим, якою мірою різні її куточки відповідають музейним функціям. Найчастіше господарська зона виноситься в бік від експозиційної з окремими під'їздами і підходами до неї; адміністративна влаштовується біля головного ходу до музею; зона відпочинку розміщується в озелененій частині території з водоймищами, експозиційна зона займає ділянки, вигідні для кращого розкриття змісту експозиції. Важливо також передбачити резервну територію.

У межах кожної зони більшість експонатів групується у комплекси та ансамблі, побудовані на основі архітектурно-планувальних, історико-хронологічних, соціальних, функціональних ознак або типологічної спільності.

Відтворення у музеях різноманітних форм поселень здійснюється таким чином: коли поселення однодвірні або малодвірні, як, наприклад, хутори, тоді вільне розташування садиб-хуторів на музейній ділянці у відповідному природному оточенні дає досить достовірну картину їх натурального існування. Для показу багатодвірних поселень (сіл, слобід тощо) застосовують фрагменти тієї чи іншої систем забудови, які дають уяву про різні варіанти планування. Якщо ж музейна ділянка має обмежені розміри, тоді вдаються до показу одного, найпоширенішого типу поселень. Можливе також включення у експозицію діючих поселень—резерватів.

Оскільки музей являє собою архітектурний ансамбль, скомпонований з пам'яток народного зодчества, його планування базується на загальних закономірностях архітектурної композиції.

В кожній зоні чи групі експонатів виділяється головний об'єкт — домінанта, якому підпорядковуються інші. Це може бути не тільки будівля або комплекс, але й масив зелені, водоймище, газон тощо. Домінуючі засоби в межах музею не повинні повторюватися, інакше виникне одноманітність експозиції.

Послідовність руху відвідувачів проектується таким чином, щоб забезпечити поступове ознайомлення з будівлями, а на шляху до найцікавіших з них влаштовують оглядові майданчики, звідки пам'ятка сприймається найефективніше.

Враження від експозиції значно збагачується, якщо при проектуванні враховують один з аспектів архітектурної композиції — силует. Особливо відповідальна роль його там, де власне музейна територія продиляється з багатьох позицій силуетно, як це маємо в Переяслав-Хмельницькому. Силуетного звучання з певної відстані може набути не тільки музейний комплекс в цілому, а й окремі будівлі чи садиби.

Система маршрутів контролює увесь процес сприймання експозиції відвідувачем, у великих музеях вона має 3—4 маршрутних кола. Максимальний маршрут охоплює усі експонати. Він розрахований на тривале перебування відвідувачів у музеї.

Середній маршрут проходить через центральну частину кожної зони і дає широке уявлення про експозицію. Мінімальний маршрут дозволяє отримати лише загальне враження про зони.

Система маршрутів потрібна у великих (національних, зональних, деяких регіональних) музеях. У невеликих, локальних та регіональних, музеях досить одного маршрутного кола.

Істотне значення має питання і про «музейну втому» відвідувачів. Частково воно розв'язується розміщенням експонатів, а також свідомим використанням певних архітектурно-планувальних прийомів у їх показі. Тут має значення характер території, просторова організація кожної зони, насиченість пам'ятками, спеціалізація музею.

Музейний маршрут спрямовується таким чином, щоб на початок огляду припадала складніша ділянка. Застосовується чергування насичених змістом частин експозиції з нейтральними, коли послаблюється напруженість сприймання.

Матеріалізувати композиційні задуми проектувальників неможливо без найширшого використання елементів ландшафтної архітектури, завдяки чому створюються загальний краєвид, характерний для країни,

мікрокраєвиди об'єктів (поодиноких чи комплексних), паркові зони відпочинку.

Відповідність ландшафту пейзажним особливостям регіону, відтвореному експозицією, є головною вимогою, яка враховується, звичайно, під час підбору музейної території. Проте потрібні якості у ділянці потенційно закладені, їх розвиток — справа ландшафтної архітектури. Кожна музейна територія вимагає своїх заходів щодо уточнення ландшафту. Це можуть бути перетворення боліт у каскад озер, засипання балок, підсилення погорба, додаткове насадження певних видів дерев, квітів або, навпаки, очищення тих порід, які нехарактерні або зайві.

Внаслідок втручання проектувальника будь-який елемент ландшафту чи його характерна риса можуть бути збережені, змінені або підкреслені [15].

Цілковита злагодженість з природним ландшафтом завжди була важливою рисою народного зодчества; народні майстри зберігали та підкреслювали первинну форму. Бажано максимально зберігати існуючі форми ландшафту і пов'язувати з ними пам'ятки. Це, однак, не виключає окремих випадків руйнування, змін первинних ландшафтних форм, якщо йдеться про користь експозиції або поліпшення паркового благоустрою.

Вертикальні елементи ландшафту (рельєф та зелені насадження) широко застосовуються як екрани, щоб ізолювати окремі об'єкти. Але кількість зелених насаджень у музеях має свої обмеження, надмірність їх шкодить вірогідності експозиції.

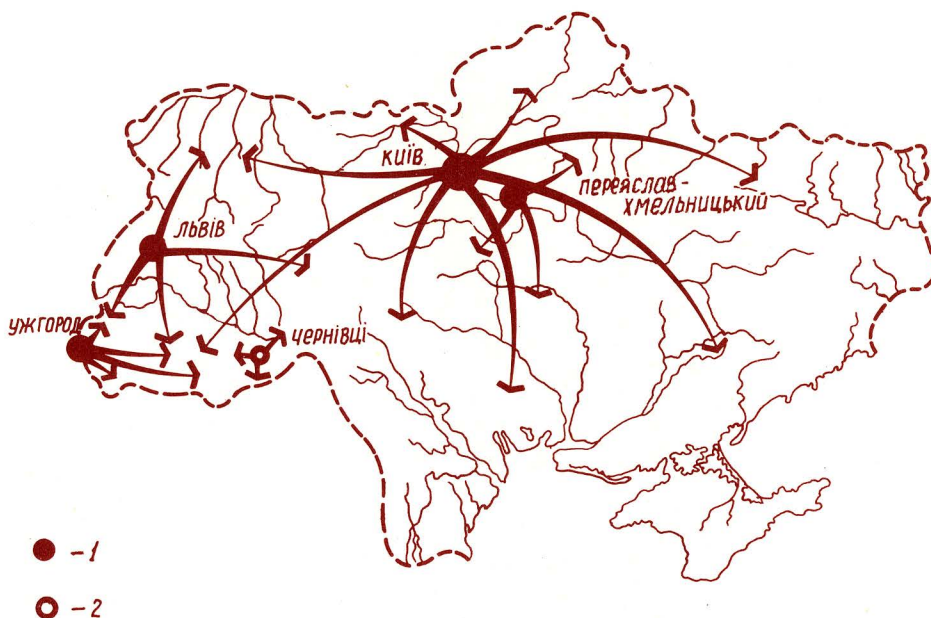
Як засоби розділення об'єктів в умовах видимості використовуються рельєф, зелень, вода і широкий простір.

Завдяки природним вертикалям є можливість зближувати експонати на музейній території, що дозволяє більш компактно вирішувати експозицію.

Вертикальні елементи ландшафту можуть не тільки ізолювати, але й об'єднати експонати, можуть створювати захисний екран, далекі й близькі перспективи.

В основу музеїв просто неба лягли загальні принципи організації подібних музеїв, конкретизовані з урахуванням своєрідності українського народного будівництва. Особливості виявляються у характері експозиційного фонду, в діапазоні вибору музейної території, у способах розміщення експонатів.

Факторами, що сформували українське народне зодчество як самобутнє архітектурне явище, були етнічні традиції окремих груп населення, історичні долі,

соціальні і економічні умови в певні періоди, кліматичні й ґрунтові умови, рельєф місцевості, характер річкової мережі, наявність тих чи інших будівельних матеріалів.

Україна поділяється на кілька регіонів, кожен з яких характеризується особливостями народної культури, які мають досить чітко виявлені відміни в народному зодчестві. Якщо співставити архітектурно-будівельне районування України з фізико-географічним і етнографічним, то виявляється, що вони багато в чому співпадають.

На основі праць етнографів, архітекторів, мистецтвознавців та інших фахівців були визначені такі архітектурно-етнографічні регіони (прийняті під час розробки планового завдання на проектування Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР):

Середня Наддніпрянщина (Правобережжя, Лівобережжя);

Полісся (східне, центральне, західне);

Карпати (території, населені гуцулами, бойками і лемками, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття);

Поділля;

Слобожанщина (східна і західна);

Південь України (східна частина, нижнє Подніпров'я, західна частина).

*Мережа музеїв
просто неба:*

*1 — діючі музеї; 2 —
музеї, що проектується.*

Перелічені райони збігаються, на думку спеціалістів, в основному з діалектичним та антропологічним районуванням України.

У музеях, що нині створюються в республіці, представлені усі архітектурно-етнографічні райони.

Своєрідна тенденція спостерігається у природних даних музейних ділянок: поряд з парковою та лісопарковою територією тут використовуються і ділянки зі степовими ландшафтами, де озеленення провадиться паралельно зведенню споруд, як у народному будівництві. Це дозволяє вільно створювати необхідні мікрокраєвиди об'єктів, секторів, відділів. Успішність поступового озеленення гарантується тривалістю процесу становлення музею.

Особливість експонатів українських музеїв порівняно з більшістю музеїв інших республік полягає в тому, що вони збудовані не тільки з дерев'яних, а й з мурованих, глиняних та комбінованих матеріалів та конструкцій.

Коли йдеться про показ у музеї нерозбірних об'єктів, їх відтворюють, дотримуючись матеріалів, техніки будівництва, розмірів, використовуючи лише ті елементи та деталі, які можна перевезти.

Своєрідність українських музеїв теж визначається способом розміщення експонатів, який є відображенням їх побутування в натуральному середовищі (в системах поселення і садибного комплексу).

З досліджень відомо, що на Україні історично склалися три зони поселень, відмінних за формою: північна, середня, південна. Для північної характерні вуличні поселення (гребінчасті, рядові, шнурові, комбіновані, лінійні, вулиця з площею), хоч зустрічаються і безсистемні. У середній — найпоширеніші безсистемні поселення, але були й вуличні, кругові, гніздові.

У південній зоні переважали квартальні і гніздові поселення. З них безсистемні, вуличні, безсистемновуличні, радіальні вважаються поселеннями народного походження.

Малодвірні поселення на Україні представлені хуторами, які зустрічаються на Поділлі (за середньовіччя), в Карпатах, в північних районах, на Лівобережжі.

Для українських поселень був характерним поділ на «кутки», своєрідні мікрорайони села.

Зрозуміло, що один музей, навіть національний, неспроможний відбити усі перелічені форми, тому обмежуються показом найпоширеніших поселень народного походження.

Садиби на Україні складалися з двору й городу. У рідких випадках останнього могло не бути (у гірських мешканців Карпат). Власне на двір відводилася невелика частина території — решту займали городи або левади.

Бідняцькі двори часто складалися з хати і хліва. У заможників, крім цього, були: повітка, окрема рублена комора, саж, возовня, лях, курник, клуня. В середняцьких дворах іноді не було окремої клуні. Тут ставили хату, повітку з током, саж, курник.

Очевидно, що садиби в музейних умовах недоцільно експонувати в натуральних розмірах, треба їх скорочувати за рахунок городів, які на Україні могли займати значну площу.

Залежно від способу організації і функціональних взаємозв'язків між окремими приміщеннями селянського господарства вирізняються п'ять основних варіантів відкритого двору [11]:

вільна забудова з розташуванням окремих споруд без певного порядку (повсюдно);

однорядна забудова, коли господарські будівлі ставляться у загальний ряд з хатою — окремо чи під один дах (Степ, Лісостеп);

дворядна забудова, коли господарські будівлі і хати становлять два паралельних ряди (Степ, Лісостеп);

Г-подібна забудова, коли усі споруди утворюють форму літери Г (Західне Поділля, Полісся, Прикарпаття);

замкнута забудова, коли господарські будівлі і хата сполучені між собою (Карпати, Полісся).

Відтворення цієї варіантності дворів у експозиції національного музею України або в регіональних музеях надає їм специфічних рис.

Розташування хати у складі садиби залежало від орієнтації будівлі, напрямку вулиці і принципу оглядовості двору. Народне житло могло бути віднесене в глиб ділянки і повернуте чолом до вулиці, стояти причілком до вулиці на певній відстані від червоної лінії, розміщуватися вподовж вулиці затилям до неї також на відстані від червоної лінії. Але завжди воно орієнтоване на південні румби.

Внутрішнє планування звичайної сільської хати на Україні не відрізнялося великою різноманітністю. Найпоширенішими були дво- та трикамерні типи з однорядним розташуванням приміщень (хата — сіни; хата — сіни — комора; хата на дві половини; хата — сіни — хатина), хоч зустрічалися і більш ускладнені плани. Однокамерне житло вважається відносною рідкістю.

Умеблювання хати створювали разом з нею. Траплялося, що окремі елементи інтер'єра зроблені з міцної дере-

вини, навіть переживали саму хату, збудовану з менш довговічних матеріалів. Взагалі ж інтер'єр української сільської хати є наслідком багатовікового народного досвіду. Принцип організації жилого приміщення, що був загальний майже для усіх українських земель, базується на чіткому функціональному зонуванні хати на три частини: робочу (піч, мисник, частина лави, передпічне вікно); відпочинку (піл, лежанка, напільне вікно, жердка для одягу); чисту (стіл, скриня, два вікна, ікони).

Піч займала біля чверті приміщення, і її використовували в різних цілях: для варки їжі, випікання хліба, сушіння зерна, цибулі та ін., нарешті, як місце, де спали старі й діти. Над дверима і поряд з ними влаштовували мисник та полицю, де виставляли найкращий посуд. У робочій частині виконувалися господарчі процеси (топка печі, приготування їжі для людей і тварин). Тому розташування печі зразу ж біля входу логічно випливало з умов побуту селянина.

Біля напільної стіни й печі робили широкий дощаний настил (піл), що правив за спальне місце господарів. У великих родинах молодь спала на лавах вповдовж чільної та причілкової стін.

Чистий куток хати прикрашали іконами, рушниками і квітами; на столі, що звичайно був прибраний скатертиною, лежали хліб і сіль.

Між столом і полом стояла скриня, де зберігався святковий одяг, жіночі прикраси та інше родинне майно. У заможних селян скриня була чималих розмірів, декорована мальованими квітами, металевою оковкою, різьбленими орнаментами. Велика скриня інколи використовувалася як стіл. В хатах, де займалися ткацтвом, столу могло не бути. Його місце займав верстат.

Це лише принципова, найбільш поширена схема організації інтер'єра української сільської хати, без врахування регіональних особливостей. Кожна з них, зберігаючи типовість, мала індивідуальне обличчя як ззовні, так і в інтер'єрі.

Крім житла і виробничих будівель, у музеях експонуються культові споруди. Будували церкви з добірного дерева, переважно з дуба. Тому вони добре зберігалися протягом багатьох років. Оскільки церква як замовник мала значні матеріальні можливості і велику силу ідеологічного впливу, вона залучала до будівництва культових споруд провідних народних майстрів — архітекторів, художників, будівничих.

Зазначені головні риси української народної архітектури покладені в основу побудови експозицій просто неба.

Зібрані в музеях будівлі і речі домашнього вжитку породжені певними історичними умовами і відбивають технічний стан, естетичні уподобання, загальний суспільно-економічний рівень розвитку країни. На період другої половини XIX — початок XX ст., до якого належить переважна частина експонатів, селянство не було однорідним. Класове розшарування позначилося і на архітектурно-побутовому середовищі. Двори заможних і бідних селян можна було відрізнити з першого погляду — і за площею, і за кількістю господарчих споруд, і за якістю будівельних матеріалів. Хата багатія звичайно мала великі розміри, складний план, коштовне умеблювання та вбрання, у той час як бідняцьке житло — тільки найнеобхідніше побутове обладнання. Середняцьке господарство займало проміжне становище.

При створенні музеїв просто неба соціальний бік проблеми не лишився поза увагою проектувальників. Над цим багато працювали і науковці-етнографи.

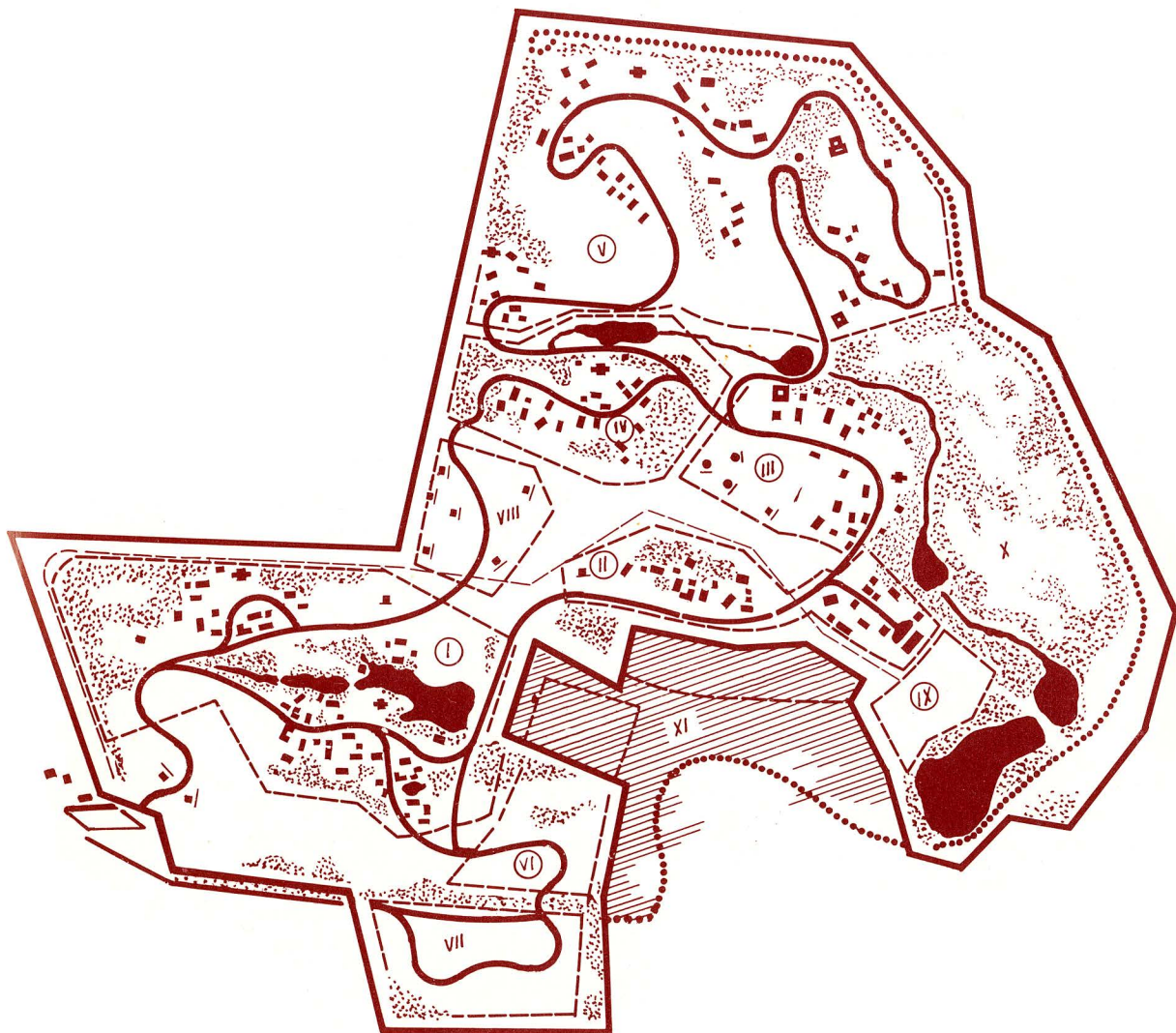
Кожний з музеїв має своє неповторне обличчя — завдяки особливостям ландшафту, способам розміщення пам'яток, розмаїтості експонатів. Усі вони базуються на марксистсько-ленінській ідеологічній позиції про класовість суспільства, про соціальну нерівність селян, яка знаходила свій прояв і в архітектурно-побутовому середовищі їх життя. У цьому спільність створених експозицій.

Значно збагачують зміст і ефективність музеїв як культурно-освітніх установ чисельні виставки, що влаштовуються в приміщеннях пам'яток архітектури або у спеціальних виставочних павільйонах. Тематика таких виставок дуже різноманітна — показ колекцій природних декоративних форм, зібраних працівниками музею; графічні твори як етнографічне джерело з народного будівництва; дореволюційне та сучасне декоративно-прикладне мистецтво, народний одяг. Крім того, на території музеїв періодично влаштовуються фольклористичні вистави, ярмарки по продажу сувенірів.

Перед музеями народної архітектури та побуту широкі перспективи, нові пошуки, захоплюючі знахідки — самовіддана праця в ім'я народу.

МУЗЕЙ У КИЄВІ

Музей народної архітектури та побуту у Києві — один з найбільших європейських музеїв. На момент відкриття першої черги в експозиції налічувалося понад 150 архітектурних об'єктів. Під час експедиції був зібраний величезний фондовий матеріал — багатюще джерело наукових знань для фахівців і для широкої громадськості.

Київський музей цінний не лише зібранням експонатів, але й досвідом проектування і здійснення, оскільки для подальшої практики велике значення має вироблення основних концепцій архітектурно-планувального і просторового вирішення експозиції просто неба.

Формування музею розпочате у лютому 1969 р. Велику роль у цьому відіграло Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Для Київського музею з часом воно стало матеріальною і організаційною базою.

Сприяв цьому і вже набутий вітчизняний і зарубіжний досвід. Загальні принципи і методологічні основи музеїв просто неба на цей час отримали певного опрацювання, що дозволило піти далі — на пошук специфічних рис саме даного музею.

Будівництво музею в Києві провадилося на конкретних методичних засадах. Колектив науковців Академії наук УРСР та Київського науково-дослідного інституту теорії, історії і перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві взяли участь у розробці головних положень тематичного плану експозиції та програми на проектування музею, що надало чіткості у його створенні.

Форпроект (попередній проект) був виконаний у Київському науково-дослідному і проектному інституті містобудування за участю архітекторів музею.

Проектувальники прагнули організувати експозицію як містобудівний ансамбль, скомпонований з пам'яток народної архітектури. Характер будівель, народний досвід їх розташування становили відправні віхи у формуванні експозиції.

Вдало обрана територія площею близько 150 га із значними резервами сприяла виразності експозиції.

Музей розташований на відстані 500 м від міської об'їзної автомагістралі в лісопарковій зоні Києва, недалеко від Виставки досягнень народного господарства УРСР. На півночі та заході ділянка межує з Голосіївським лісом, на півдні — з житловою забудовою села Пирогове. Територія цілком відповідає багатогранній діяльності музею як культурно-освітньої установи, зони

*Генеральний план
і зонування музею:*

Зони: I — Середня Наддніпрянина; II — Полтавщина і Слобожанщина; III — Полісся; IV — Поділля; V — Карпати; VI — Південь України; VII — народна архітектура та побут соціалістичного села; VIII — вітряки; IX — господарча зона; X — зона відпочинку; XI — резервна ділянка.

відпочинку і водночас місця збереження та показу пам'яток. Є тут глибокі вибалки, пагорби, яри, ставки, гаї. Характерна риса ландшафту — відкритість. Завдяки цьому легко досягається не тільки спорідненість загального музейного вигляду з типовим сільським краєвидом України, але й забезпечується простір для формування локального природного оточення зон та кожного об'єкта.

У Київському музеї піклуються про найповніше використання існуючих форм ландшафту і гармонійне сполучення з ними пам'яток. Такий підхід вплинув і на розташування експозиційних зон на території. Прийнята структура визначається архітектурно-етнографічним районуванням. Зона «Карпати» запланована у пересіченій місцевості, «Поділля» — на схилі пагорба, «Полісся» — на рівнині біля лісу з частковим використанням його для експозиції.

Вертикальні елементи ландшафту розмежовують зорово об'єкти і зони: у «Поліссі» частина експонатів ховається в діброві, на «Поділлі» (водяний млин) — за зниженням рельєфу, а гайок між цими зонами виступає як відокремлюючий екран. Конкретні породи зелених насаджень вибирають з урахуванням поширеності певного виду рослинності у цих регіонах.

В опорядженні окремих куточків відпочинку, котрі розкидані по зонах, розпізнається правильний напрямок наблизити вигляд малих архітектурних форм до натурального середовища. Звичайна колода, яка править за лаву, струмочок або криниця гармонійно пов'язуються з музейною експозицією, виглядають досить природно.

Планувально-просторова ідея Київського музею полягає в тому, що експонати комплектують в окремі зони, над якими домінує група вітряків. Завдяки розташуванню на високих горизонтальних позначках вони є ніби віслю тягіння зон, об'єднуючим елементом.

Експозиційні зони комплектуються фрагментами поселень з характерною для регіонів системою забудови. «Середня Наддніпрянщина» знайомить глядача з типовим українським селом, де основа планування — вулиця і майдан; «Карпати» демонструють розселення хуторами; «Поділля» — безсистемно-вуличну форму поселень. Кожна зона виглядає як завершений ансамбль взаємопов'язаних об'єктів. Можна вже зараз вести мову про вдалу планувально-просторову організацію зон «Середня Наддніпрянщина» і «Поділля». Там і там за ядро композиції обрана культова споруда.

Пам'ятку народної архітектури Поділля — церкву 1817 г. відзначають приземкуватість, статичність, розчленованість об'єму, переважання горизонтальних розмірів і ритмів. Розташована вона у нижній частині зони на гребені балки, в той час як селянські садиби — на відносно підвищеному рельєфі, майже фронтально до неї. Напрямок зорових зв'язків церкви із забудовою радіальний.

Пам'ятка архітектури 1742 р. — наддніпрянська церква з с. Зарубинці Черкаської області різко відрізняється від подільського типу. Вона вражає надзвичайною стрункістю, лаконічністю, динамізмом, спрямованістю вгору. Така споруда подібно до скульптури потребує огляду з відстані. Невипадково в зоні вона замикає перспективу вулиці і має попереду широкий простір майдану.

Музейна забудова в основному складається з селянських садиб. В них демонструються різні типи житлових і господарчих будівель, огорож, брам, колодязів, а також типи планування дворів. Експозиція доповнюється і поодинокими будівлями — корчма, олійниці, гамазея, кузня, бідняцька хата тощо.

Хронологічний діапазон експонатів невеликий, більшість з них відноситься до ХІХ ст. і тільки окремі об'єкти датуються раніше.

Експозиція комплектується за соціально-економічним принципом. У кожній зоні відвідувач має змогу отримати уявлення про умови життя бідних, забезпечених і заможних селян. Відрізняються садиби кількістю будівель, розмірами жител і господарських споруд, обладнанням інтер'єрів, добротною будівель. Завдяки зближенню експонатів, показу селянських господарств в обмежених габаритах двору (без городу) та іншим умовностям досягається компактність експозиції і полегшується ознайомлення з нею.

У Київському музеї сприймання експозиції починається від загального огляду усієї забудови і тоді вже відбувається заглиблення в окремі зони, садиби. Тобто є можливість поступової оцінки архітектурних образів від загального до часткового.

У процесі розкриття експозиції музею чудовим вступом і могутнім елементом загального краєвиду виступає пшеничне поле, через яке вузька стежина підводить до головної етнографічної зони «Середня Наддніпрянщина». Від тугих важких колосків, які символізують багатство України і споконвічну працю її народу, погляд поринає уздовж вулиці з білими хатками під солом'яними стріхами і затримується на стрімкому

*Загальний вид музею
від головного входу.*

силуеті зарубинської церкви, яка завершує ансамбль зони. Подальша візуальна траса йде за плавними обрисами пагорба до динамічних контурів вітряків — вони ніби підтримують «хліборобну» тему пшеничного поля, далі виокремлюються зони «Слобожанщина» і «Полісся», зелені хвилі «Карпат» і відповідно до рельєфу вибагливі контури карпатських будівель. Нарешті, око зупиняється на буйній рослинності зони відпочинку. Отакі основні віхи початкового сприймання образу музейного села від головного входу.

Ознайомлення з музеєм можна починати і від центрального узвишшя з вітряками, звідки експозиція розгортається повніше, ніж від головного входу.

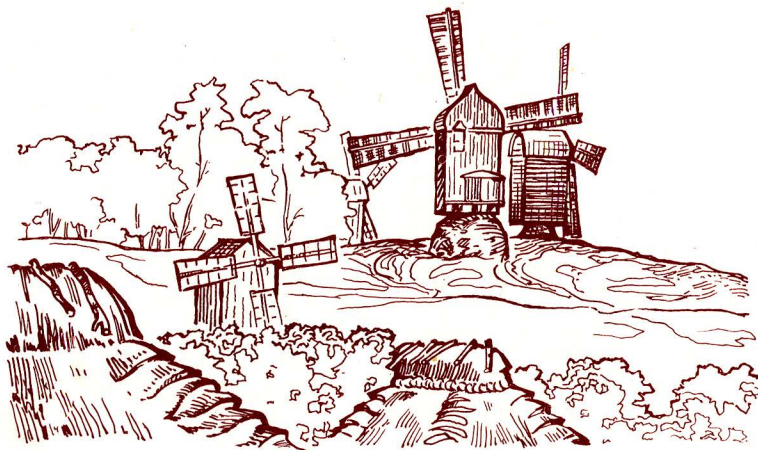
Набувши тут загального враження про музей, відвідувач, прямуючи далі за маршрутом, уявлятиме місце

кожної зони і легко орієнтуватиметься на місцевості. Зона вітряків — найліпше місце для огляду музею в цілому.

Заглиблення в експозицію ускладнює і збагачує первинні враження конкретними формами, деталями споруд, навколишнього природного оточення, а загальному краєвиду відводиться роль фону. Увага зосереджується на виняткових рисах даного архітектурного середовища. Індивідуальність кожної зони забезпечують власне пам'ятки, речі домашнього вжитку, а також спосіб їх експонування. Причому музейна зона дає концентрований, загострений образ етнічного регіону.

Наддніпрянщина постає перед глядачем двома кутками поселення, відокремленими зеленим видолинком. Один з них представлений будівлями, що групуються попід лісом біля церкви з с. Дорогинки — пам'ятки архітектури 1600 р. — найстарішого об'єкта зони. Другий, майже сформований фрагмент поселення, становить компактну групу, де домінантою є зарубинська церква. Зона запам'ятовується білими хатками з досить високими гребінчастими дахами, червонокоричневими і умбристо-вохристими господарчими будівлями з нижчими дахами, великою кількістю плетених огорож, які не тільки відгороджують садибу від вулиці, а й розподіляють внутрішній простір двору на функціональні частини.

Згори від головного входу «Наддніпрянщина» проглядається повністю. В міру сходження до зони велична панорама місцевості поступово зникає — і вже перед відвідувачем віч-на-віч підсліпувата хатина. Нав-

Вітряки

коло — ні хлівця, ні огорожі, тільки кущі чорнобривців та рало під стріхою. Це бідняцьке двокамерне каркасної конструкції житло, реконструйоване за матеріалами досліджень з с. Неморож Звенигородського району. Відсутність господарчих будівель свідчить про те, що мешканець хати не мав ні великої рогатої худоби, ні коней, ні сільськогосподарського реманенту, тобто належав до бідних малоземельних або безземельних селян.

Далі йде коротенька хвиляста вулиця з садибами — по дві з кожного боку. Вуличний простір визначається плетеними огорожами і такими ж плетеними затильними стінами повіток. Кожна садиба являє собою певний різновид планування двору, різні варіанти житлових та господарських споруд.

У садибі середняка з Черкащини кінця XIX ст. відтворено тип глибокого двору, для якого притаманне розташування хати у глибині, а господарчої частини — попереду садиби. На господарчому дворі, обнесеному окремою загородою, встановлені саж, повітка, свининець. Повітка сошної конструкції. Дах свининця — на кроквах, а стіни в обох спорудах плетені з лози. Саж — невелика рублена споруда для відгодівлі свиней. Увійти до хати можна тільки через господарчий двір.

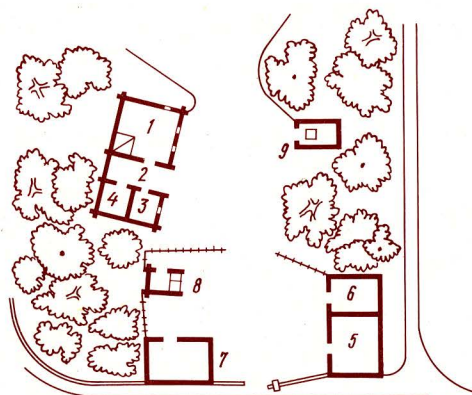
Хата кінця XIX ст. з с. Білозір'я Черкаського району Черкаської області — рублена, з великим виносом на причілку. За планом хата — сіни — комора — хатина. Значну частину житлового приміщення займає ткацький верстат. На ньому вправні руки господині виробляли тканину, забезпечуючи родину одягом, рушниками, ковдрами.

*Зона «Середня
Наддніпрянина».
Хата бідняка кінця
XIX ст.*

*Зона «Середня
Наддніпрянщина».
Загальний вид
забудови від майдану.*

*Зона «Середня
Наддніпрянщина».
Схематичний план
садиби середняка
кінця XIX ст.
з Черкащини:
1 — хата; 2 — сіни; 3 —
майстерня; 4 —
комірчина; 5 — повітка
для корови; 6 — повітка
для реманенту; 7 —
свининець; 8 — саж;
9 — льох.*

*Зона «Середня
Наддніпрянщина».
Інтер'єр хати
середняка кінця
XIX ст. з с. Яснозір'я
Черкаської обл.*

У хатині, що становить разом з коморою ліву частину будівлі, обладнана майстерня, бо господар, крім землеробства, займався ще й деревообробним промислом. Зовні майстерня виявлена спареним вікном. У майстерні виставлені рубель, ярмо, коряк та інші вироби з дерева, необхідні в селянському побуті. Деякі з них прикрашені різьбленням.

Через дорогу експонується середняцька садиба другої половини XIX ст. із Звенигородщини. Особливість її планування в тому, що хата розмежовує чистий і господарський двори. Хата за планом хата — сіни — комора, перевезена з с. Шевченкове (кол. Кирилівка). Стіни її каркасної конструкції. Наскрізний прохід у сінях зручно сполучає хату з обома частинами господи. На чистому дворі стоїть комора середини XIX ст., рублена з великих плах (с. Сухини Корсунь-Шевченківський район, Черкаська область), в якій піддашок над входом спирається на чотири ромбовидні стовпчики. Неподалік льох зі сходами, вирізаними в ґрунті. Заплановано господарчий двір у вигляді літери П. Він складається з приміщень для коней та корови на одному боці, вівчарні і сінника — на другому і навіса для овець між ними. В глибині садиби — реконструкція двосошної каркасної десятигранної клуні з двома брамами.

Куркульська садиба з Черкащини відтворює третій варіант планування. Спочатку йде чистий двір: хата, льох, комора і колодязь; далі — господарські будівлі для худоби, пасіка, клуня. Трикамерна хата на дві половини, рублена з великих брусів, звернута чолом до двору, а глухою стіною — до вулиці. Таке розташування житла на садибі викликане насамперед умовами інсоляції. Воно сприяє і найбільш затишній організації внутрішнього простору двору.

Інтер'єри обох половин хати просторі, чисто побілені, освітлюються великими шестишибковими вікнами. У світлиці, крім традиційних дерев'яних лав, бачимо стільці, шафу, посуд фабричної роботи та інші речі, що свідчать про вплив міста. У червоному кутку хати багато ікон, прибраних кралевецькими рушниками, люстерко в обрамленні рушника, декорований різьблений стіл з білою тканиною скатертиною. І великі розміри двору, і чисельність господарчих будівель, і добротність хати красномовно свідчать про добробут її господаря.

І остання в зоні садиба з Черкащини XVIII—XIX ст. Головне положення тут займає хата, заглиблена у двір і звернена чолом до вулиці. Нечисленні господарські

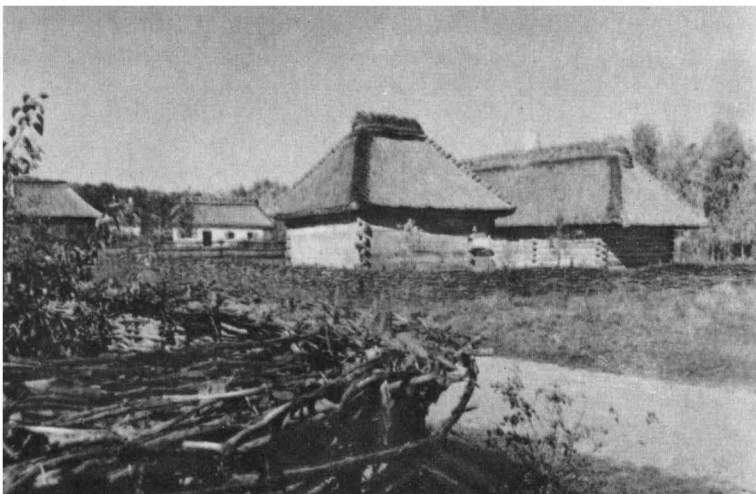
будівлі вільно розкидані на ділянці: комора перед хатою і повітка ліворуч за хатою.

Комора, перевезена з с. Моринці Звенигородського району, виконана з великих пиляних колод, проте особливість її полягає в тому, що в піддашку посередині замість двох стовпчиків — одвірок.

Повітка — каркасна споруда, частково обмазана та пофарбована червоно-коричневою і жовтою глиною. Одне з приміщень для корови, а друге — для рибальського знаряддя. Про рибальський ухил господарства свідчить і довбаний човен біля повітки та розвішена сіть.

У садибі застосовано три типи огорож — ліси горизонтального і вертикального плетіння та жердяна огорожа.

Хата XVIII ст. із с. Хрещатик є найвиразнішою серед житлових будівель зони. Вона ілюструє органічну єдність ознак регіональної типовості й архітектурної досконалості. Звичайний тридільний план хата — сіни і комора, зрубна конструкція стін з побіленням власне хати, солом'яний дах з розвиненими звисами — характерні риси великої групи хат регіону. Проте деякі особливості дозволяють оцінювати хату з с. Хрещатик як естетично виразну споруду. Це — контрастне співвідношення висот стін і даху (біля 1:2); соковиті членування грубих соснових стінових колод, що яскраво проглядають крізь тонку обмазку; консольний винос підстрішних балок настільки великий, що під ним може улаштуватися віз; широкі обрамлення вікон та

*Зона «Середня
Наддніпрянина».
Фрагмент забудови.*

дверей; квадратна форма вікон при загальній видовженості фасадів, нарешті, дрібніші деталі — хрещатий проріз для освітлення комори, ритм тиблів на дверному полотнищі тощо.

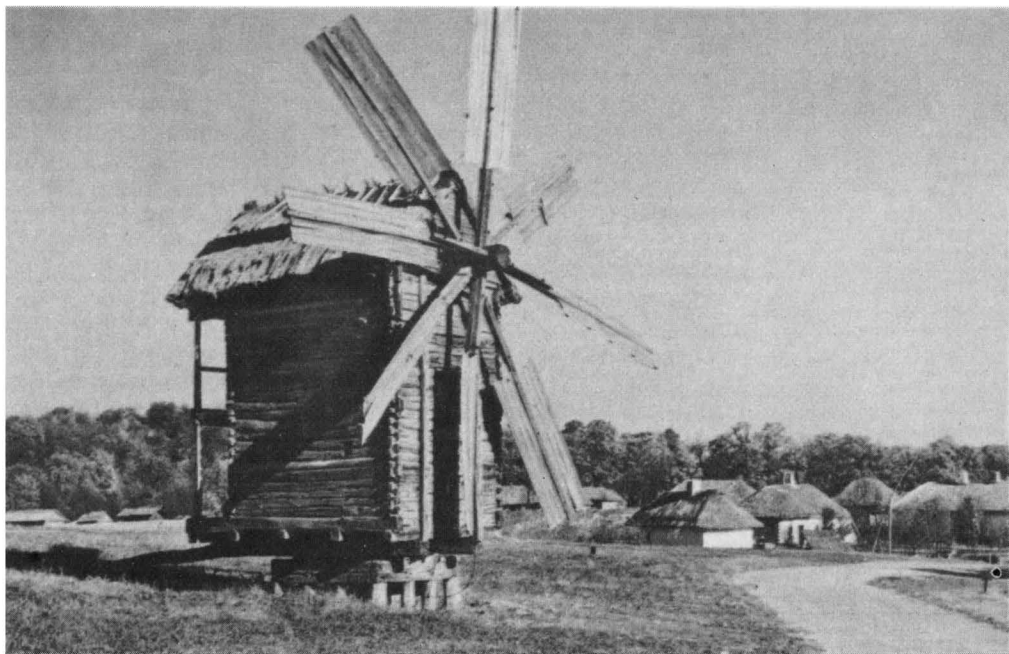
Громадські будівлі зони концентруються біля майдану. Парафіяльна школа, ансамбль культових споруд (церква та дзвіниця), колодязь-журавель громадського користування — цими пам'ятками завершується зона.

Між зонами «Наддніпрянщина» і «Полтавщина» — великий проміжок. Долаючи його, відвідувачеві надається можливість відпочити перед наступною експозицією.

Кілька хвилин ходи чистою степовою дорогою — і відвідувач уже перед першим експонатом зони «Полтавщина» — восьмираменним двоповерховим рубленим вітряком із ганком, що наче вартовий стоїть осторонь забудови понад шляхом. Солом'яний гладенький дашок, подрібнені форми вітряка характеризують деякі риси архітектури зони, які конкретніше можна спостерігати в надвірній забудові. Тут висоти стін і даху мають рівне співвідношення, причому дахи відрізняються своєрідними плавними окресленнями без гребенів і острішків. Відкрита деревина застосовується в

*Зона «Середня
Наддніпрянщина».
Фрагмент забудови
з церквою 1742 р.
з с. Зарубинці
Черкаської обл.*

деяких частинах хат, коморах, сажах. Повітки і клуні здебільшого плетені (з обмазкою або без неї).

Підзона «Полтавщина» подана як фрагмент села з односторонньою забудовою. Вільно розплановані садиби відрізняються типами хат та добром господарчих споруд. Згідно з кращими умовами орієнтування майже всі хати поставлені причілком до вулиці з відступом від дороги. Тільки шишацька хата (Полтавська область) дивиться чолом на вулицю, точніше на город, насаджений перед нею.

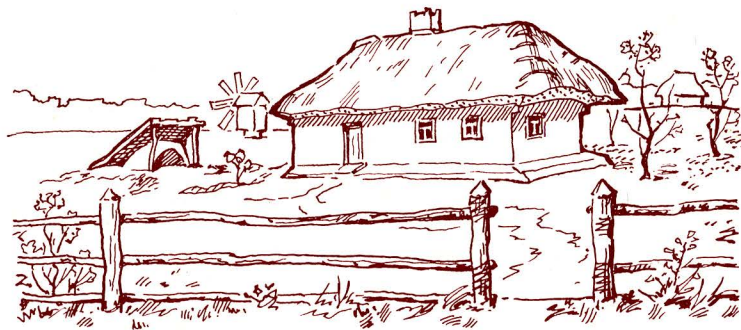
На околиці Полтавського «села» експонується дводільна хата XIX ст. під очеретом з гніздом лелеки

*Підзона
«Полтавщина».
Загальний вид
забудови. Вітряк
кінця XIX ст. з
хутора Кудрявий
Сумської обл.*

*Куточок експозиції
підзони
«Полтавщина».*

Підзона
«Полтавщина».
Хата бідняка
XIX ст.

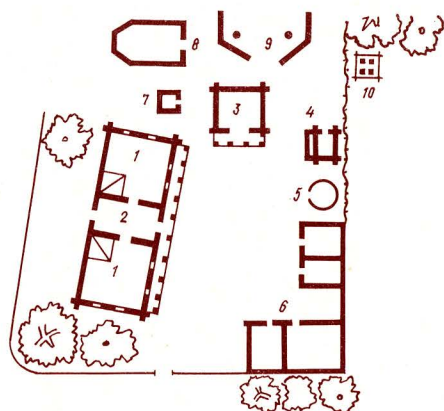
нагорі. В ній так само, як і в погрібнику, що стоїть поруч, застосована каркасна конструкція стін. Вона не огорожена і дещо відокремлена від інших садиб, які безпосередньо межують одна з одною. Передує забудові мальовничий ансамбль малих форм: колодязь-журавель з лавчиною для відер, довбанка для напування худоби і вигнута груба колода для відпочинку.

Шишацька хата, саж і льох становлять садибу мало-земельного селянина, що займався лозоплетінням. В основі хати розвинене трикамерне житло хата — сіни — комора, в якому за рахунок сіней утворена ще й хатина. Стіни зведені з осикового зрубу, а одвірки дверей та вікон — дубові. Особливість будівлі полягає в тому, що стіни власне хати, виділені зовні обмазкою і побілкою, в інтер'єрі — «миті». Їм відповідають лави, сволок, полиця, мисник, деталі печі, піл. Побілені тільки стеля і піч. Гарно пасують до золотаво-коричневого кольору натуральної деревини і білого кольору крейди домашній посуд (керамічний та дерев'яний), одяг на жердці — білий, червоно-чорний, вохристий, біла скатертина, декорована тонкими червоними смужками, і білі, розшиті легким червоно-чорним рослинним орнаментом, рушники. Духмяні трави на долівці і над сволоком додають свого аромату до образу полтавської хати кінця XIX ст.

Високі ворота і тин, велика кількість споруд — такі зовнішні риси куркульської садиби з півдня Полтавщини. На вільнозабудованому подвір'ї можна побачити чи не всі типи господарських будівель регіону: комору, повітку для худоби, курник, саж, клуню, половник, погріб, оборіг. І найпочесніше місце серед них займає велика хата на дві половини з ганком на стовпчиках вповдовж чола, тип, поширений на півдні Полтавщини. Стіни хати каркасні із закидкою деревиною, а вище

вікон іде зруб, вони обмазані й побілені повністю, за винятком сінешньої частини. Кожна половина має самостійне опалення, на що вказують два бовдури над дахом. З сіней виходять назовні двоє дверей. Своєрідний прийом спостерігається у влаштуванні даху — край покрівлі заплетений лісою для підтримання солом'яної покрівлі «внатруську». Господарські споруди побудовані методом реконструкції, бо вони, за винятком комори і сажу, мають каркасні стіни (з обмазкою), які не піддаються розбиранню.

Попереду садиби гончара, там де лінія забудови робить вигин, у курдонері, експонується колодязь-журавель. Його гострий силует дуже пожвавив вулицю, надавши їй мальовничості і затишності. На обійсті гончара можна побачити гончарну піч, комору і житло з майстернею для вироблення глиняного посуду

Підзона
«Полтавщина».
Схематичний план
садиби куркуля
кінця XIX ст.:

1 — хата; 2 — сіней; 3 —
комора; 4 — саж; 5 —
курник; 6 — повітка для
худоби; 7 — половник;
8 — погріб; 9 — клуня;
10 — оборіг.

Підзона
«Полтавщина».
Вулиця.

*Підзона
«Полтавщина».
Фрагмент садиби
куркуля кінця
XIX ст.*

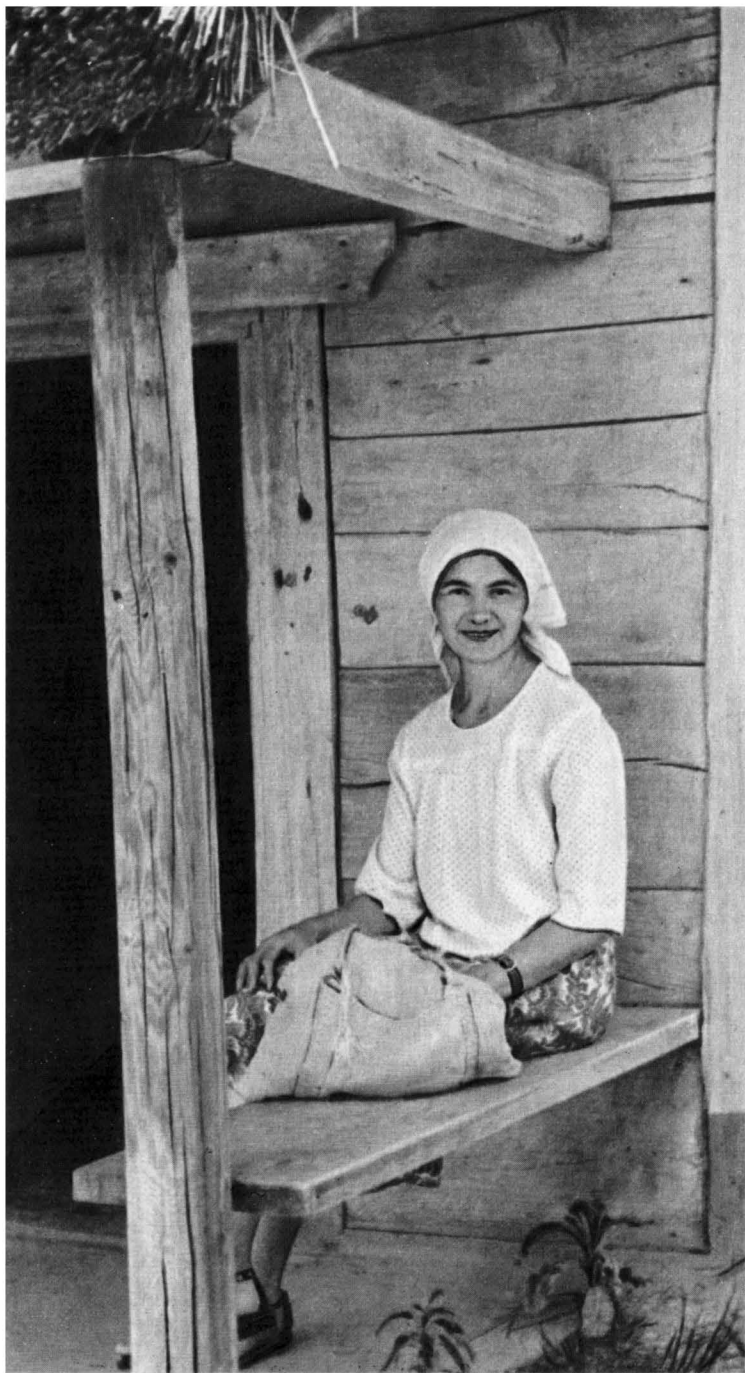
та інших речей. Зрубна хата 1879 р. з с. Велика Павлівка складається з п'яти приміщень. З них хата, сіни, комора, хатина вписуються в загальний об'єм, а хижа з маленьким ганочком являє прибудову, яка на відміну від усієї споруди зовні не обмазана. Такий варіант об'ємно-планувального вирішення житла зустрічався на північно-східній Полтавщині. З цього ж району перевезена до музею хата з с. Попівка, на базі якої сформована середняцька садиба. З попередньою хатиною її зближує планувальний розподіл однієї з половин на хатину й комору, зрубна конструкція стін, наявність ганочка на стовпчиках проти сіней і «коників-кронштейнів» на причілках. З господарських будівель (повітка, саж, погріб, клуня, комора, колодязь) привертає увагу найстаріша в зоні комора із с. Савинці

Миргородського району, датована 1823 р. Форми її прості, лише нехитре різьблення декорує випуски зрубін, що спираються на стовпчики піддашку. Комора стоїть у глибині садиби, тож не відразу впадає в око. Відмінних рис образу садиби надають ворота з хвірткою і колодязь, накритий дуже пластичним чотири-схилим солом'яним дашком. Ці елементи разом з хатю і повіткою, що продовжує огорожу, проглядаються з вулиці.

Невелика просторова пауза відокремлює підзони «Полтавщину» і «Слобожанщину». Вони сусідять між собою і мають багато спільного в характері народної архітектури. Проте кожна несе на собі і риси своєрідності, менш помітні в господарчих будівлях, зате цілком певно виявлені в житлі. Порівнюючи житло

*Садиба середняка
кінця XIX ст.*

Підзона
«Полтавщина».
Фрагмент хати
середняка кінця
XIX ст.

західних і східних земель регіону, бачимо, що на заході воно споріднене з наддніпрянським лівобережним типом, особливо в плануванні і в об'ємно-просторовій організації; на сході, де було багато відселенців з Росії, спостерігаються деякі впливи російської архітектури — народної і професійної. Тут зустрічаємо хатип'ятистінки; галерейки на підвищеннях уздовж одного, двох, а іноді трьох фасадів; шальовані невеликі ганочки-рундуки; різьблення дерев'яних архітектурних елементів (лиштва, стовпчики, галереї, віконниці), компактний план, що тяжіє до квадрату, троє вікон на причілку та ін. У середній частині в будівництві проявляються риси заходу і сходу.

Із Слобожанщини в музеї експонуються дві садиби, дві окремі комори та гамазей. Завдяки витягнутості садибних ділянок, між ними утворилася коротка тупикова вуличка, завершена гамазеєм.

Перша садиба перегороджена надвоє: попереду розташовані хата, льох, комора і повітка, лівіше — клунька, а на межі — саж. Рублена хата з Нової Охтирки Новоайдарського району Ворошиловградської області обернена своїм широким причілком до перехрестя доріг. Стоїть вона на високому цоколі, має Г-подібний план. Прикрашають її двобічна галерейка, різьблення на лиштві і контрастне пофарбування стін (чільних — у білий, а глухих — у червоно-коричневий колір з білими вертикальними смугами). Мальовничо виглядає звідси забудова «Полтавщини» з грибовидними сріблястими дахами і сліпучо білими стінами.

Інша садиба запланована аналогічно до попередньої і укомплектована подібними спорудами. Хата кінця

*Підзона
«Слобожанщина».
Загальний вид.*

*Підзона
«Слобожанщина».
Хата кінця XIX ст.
з с. Нова Охтирка
Ворошиловградської
обл.*

XIX ст. з Ворошиловградської області теж рублена, опоряджена з двох боків галерейками на стовпчиках. План її (хата — сіни) загальноукраїнський. Різьблений декор застосовано на лиштвах під стріхою, на завершеннях колонок та обрамленнях вікон. У передній частині двору розташована комора. У городі привертає увагу восьмигранна клуня з пірамідальним дахом.

Помітне місце у підзоні займає громадське зерносховище — гамазей кінця XIX ст із с. Луб'янка Старобільського району Ворошиловградської області. Це велика зрубна споруда (18×8×8 м), складена з дубових плах по масивних валунах. Аскетичний вигляд її дещо оживляє галерея вдовж головного фасаду з багатьма стовпчиками. Перед гамазеєм є вузький майдан, на який виходять також дві комори і колодязь-журавель.

Весела привільна «Слобожанщина» змінюється стриманим, архаїчним «Поліссям». Потемнілі від часу зрубні конструкції, прості логічні форми, дивовижна спорідненість з природою — ось головні риси зони. Від експозиції віє далекою давниною, одвічністю. Більшість об'єктів розташовані на рівній ділянці, що тупиться до лісу, а садиба пасічника та курінь — в діброві. Напрямок вулиці має певний вплив на положення пам'яток, але головним композиційним орієнтиром зони треба вважати ліс, бо й дорога повторює окреслення лісового масиву.

Відшуковуючи експонати, науковці подбали про найширше представництво архітектурних типів Полісся, зокрема житлових. У шести експонованих об'єктах немає дублювань. Причому відмінності носять суттєвий характер, а не стосуються лише деталей чи незначних планувальних нюансів. Експозиція розгорнута і хронологічно, і типологічно, і територіально.

У зоні можна побачити і дуже давні споруди (400, 200 років), і такі, що побудовані в XIX ст., але несуть у собі вікові народні традиції.

Більшість споруд, характерних для цілої України, поширені на Поліссі — хата, комора, вітряк, хлів, повітка, клуня. Крім того, існують будівельні види, викликані природними умовами самого Полісся, — вологим і відносно суворим кліматом, високим рівнем ґрунтових вод (овін, сушарня для сушки хліба в снопах, стебка — рублена утеплена комора для овочів тощо).

Структура експозиції відповідає особливостям архітектури і побуту на східному, центральному і західному Поліссі.

Об'єкти з Чернігівщини ніби в продовження попередніх зон демонструють поєднання різних конструктивних систем — зрубу і каркаса. Скажімо, хата із с. Мамакине рублена з добірного кругляка і обмазана рудою глиною, сіни має каркасні, плетені і не обмазані, Крупорушка складена з квадратної в плані рубленої власне крупорушки і шестигранного плетеного без обмазки тупчака. Надвірні господарчі будівлі — клуня і повітка (біля мамекинської хати) плетені, а окремо розташовані вітряк, сушарня, гумно — рублені. Їх дахи вкриті соломою.

Будівлі з середнього Полісся (Ровенська та Житомирська області) зберегли багато архаїзмів. Більшість з них, не виключаючи огорож, рублені з кругляка; зустрічаються також зруб із плах і рублена конструкція «в закидку». Маленькі віконечка — волокові або

Зона «Полісся».
Садиба середняка
середини XIX ст. з
с. Мамекине
Чернігівської обл.

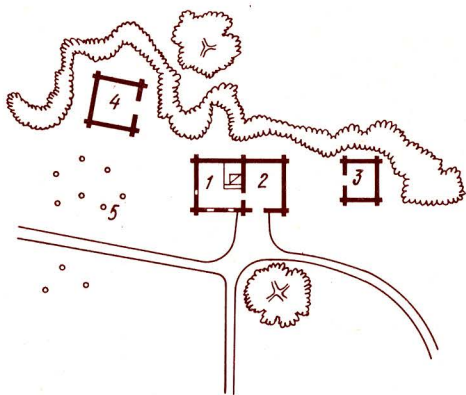

Зона «Полісся».
Пасіка на садибі
середняка з
с. Мамекине,
Чернігівської обл.

звичайні — теж характерна риса регіону. Колосальну наукову цінність являє експозиція різних способів перекриття приміщень, яка дає об'єктивні підстави для подальших роздумів про шляхи розвитку народного зодчества України зокрема і східних слов'ян взагалі. Тік із с. Кишин Олевського району Житомирської області — унікальний взірєць використання шатрового перекриття з соснових колод у господарчій споруді. Покрівля виконана з колотих дощок, перекрита накатом з дрібного кругляка. В інших спорудах бачимо плоскі двосхилі дахи на підсошках, сохах, кроквах із застосуванням для покриття гонти, дралиці, соломи, очерету. Особливо колоритно виглядають дощані покрівлі з великими дерев'яними тиблями. І дошки,

*Зона «Полісся».
Подвір'я бідняка-
пасічника середини
XIX ст. з с. Блажове
Ровенської обл.*

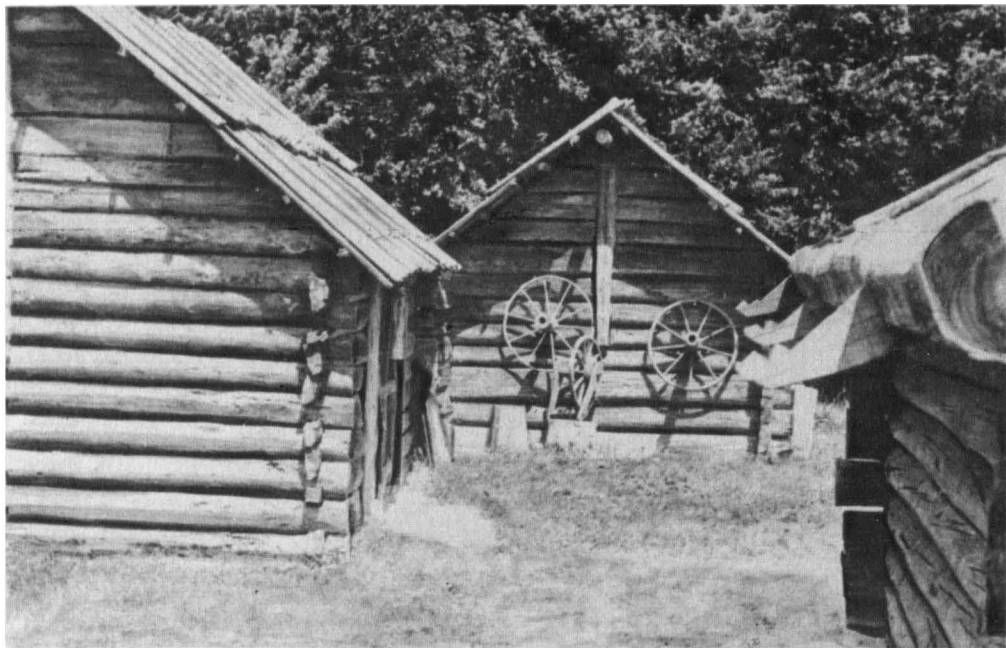

*Зона «Полісся».
Схематичний план
подвір'я бідняка-
пасічника середини
XIX ст. з с. Блажове
Ровенської обл.*

покладені внапуск, і тиблі створюють мальовничу, ритмічно розчленовану поверхню.

Яскравим об'єктом зони є пасіницьке господарство з Ровенщини: двокамерна хата, стебка, хлівчик, пасіка, що розташована на лісовій галявині. Будівлі зрубні з характерним плескатим дахом, критим колотими дошками. Розглядаючи прості, але дотепні господарські пристосування, пасіницьке знаряддя, двері на бігунах, відвідувач милується винахідливістю селянина, а зазирнувши в середину маленької напівкурної хати з крихтними віконцями, одразу відчуває складні побутові умови життя поліщука.

Велике враження справляє на відвідувачів типова поліська пасіка — могутні борти-колоди, розставлені на землі і підвішені до дерева. Останні особливо характеризують настрій цього місця.

*Зона «Полісся».
Дворище
з Прип'ятського
Полісся.*

Довершеним архітектурним цілим сприймається дворище з хатою, током, хлівом, двома клітками та рубленою огорожею. Двохсотрічна хата, рублена з соснового кругляка,— один з найстаріших об'єктів музею, що зберіг для нас чимало прикмет давнини. Давньоруських часів сягає, зокрема, спосіб покриття двосхилого дощатого даху, коли дошки вільно спираються на закрилини, врубані в кріючини, що виступають у вигляді кронштейнів на рівні верхнього вінця зрубу. Волокові вікна, курна піч, світач під стелею — пристрій для освітлення хати лучиною — усе це відгуки прадавності.

Хата першої половини XIX ст. із с. Мульчиці Володимир-Волинського району — довга рублена будівля, в котрій під загальним дахом послідовно йдуть хата, сіни, покліт, кліть. Дах крокв'яний, двосхилий, критий соломною, солома закриває і торцеві фронтони. Особливість хати ще й у тому, що вікна в ній різні за розмірами і конструкцією.

Безпосередньо за хатою із с. Мульчиці розпочинається експозиція західного Волинського Полісся.

Мелодійний передзвін молотів обов'язково запросить відвідувачів завітати до діючої кузні (початок

*Зона «Полісся».
Дворище
з Прип'ятського
Полісся. Рублена
огорожа і хата кінця
XVII ст.*

XX ст., с. Залюття Старовижівського району). Тут, окрім знайомства з власне рубленою, вкритою чотирисклими дахом спорудою з ганком, можна побачити горно, ковальське знаряддя, процес виготовлення нехитрих металевих виробів, виставку возів.

Унікальна за давністю однокамерна хата з хутора Верестя Ратнівського району. Напис на одній з плах зрубу дозволив датувати її 1587 р. Це винятково рідкісна знахідка. В ній — волокові вікна в одному вінці, курна піч, система гряд, світач, двері наворотні, що виводять просто на двір, критий соломкою двосхилим дах.

Хата експонується у комплексі зі шпихліром (схоронком) з хутора Козуватого того ж села. Хата і шпихлір становлять бідняцьку садибу.

*Зона «Полісся».
У кузні.*

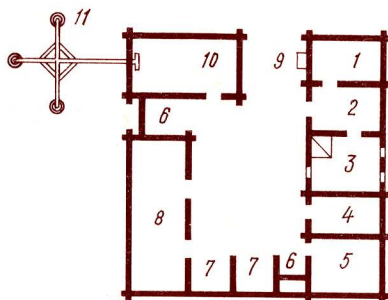
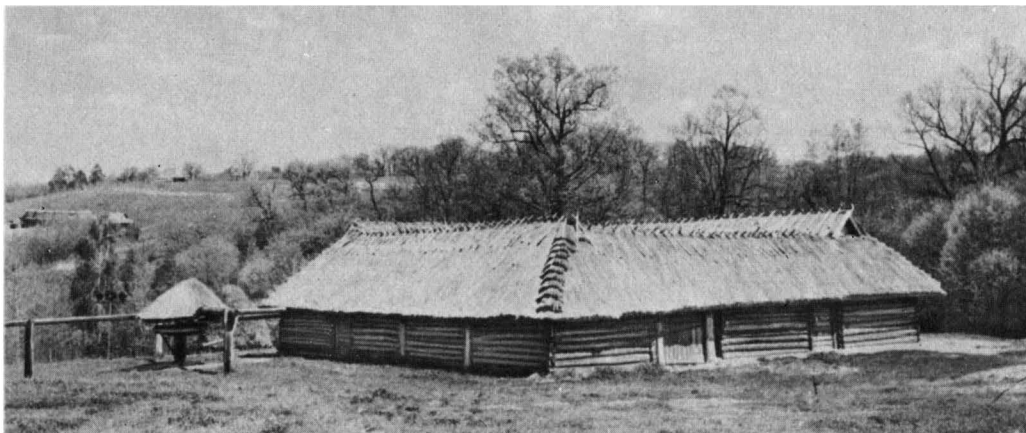
У глибині ділянки експонується обійстя заможного селянина — окружний двір і маленький вітрячок, розрахований на власне господарство. Окружний двір 1857 р. із с. Солов'ї Старовижівського району належить до типу замкнутих дворів, поширених свого часу в Карпатах і на Поліссі. Зустрічалися вони і на Придністров'ї, Полтавщині та на сході Слобожанщини.

Замкнуте каре утворюється забудовою, а посередині лишається відкритий двір. Південний бік використовується під житлову групу (комора, сіни, хата, покліт, колешня); на протилежному боці містяться хліви для худоби, решта приміщень складського призначення. В одному з них експонується невеличка олійня. Просторий сінник (для сіна) поєднаний з січкарнею, яка приводиться в дію за допомогою кінного привода.

До експозиції зони увійшла велика група вітряків-кругляків, перевезених із Сумщини, Ровенщини, Чернігівщини. Їх можна розглядати як самостійну типологічну колекцію Поліського регіону.

Порівняно із стриманими приглушеними тонами Полісся яскравою веселкою сприймається забудова «Поділля», зосереджена на східному схилі центрального пагорба. Представлений етнічний регіон займає велику територію, куди частково відносяться декілька сучасних адміністративних областей. Тому природно, що архітектура Поділля неоднорідна. Відповідно і в музеї представлені об'єкти півдня і півночі, заходу і сходу: Вінницька, Хмельницька, тернопільська області. Однак загальний образ зони відповідає колоритові південних сіл, найвиразніших, найспецифічніших. Для

*Зона «Полісся».
Садиба куркуля:
вітряк і окружний
двір 1857 р. з
с. Солов'ї
Волинської обл.*

*Зона «Полісся».
Схема плану садиби
куркуля з с. Солов'ї:
1 — комора; 2 — сіни;
3 — хата; 4 — покліт;
5 — коleshня; 6 — сутки;
7 — шопя; 8 — хлів;
9 — олійня; 10 — сінник;
11 — керат; 12 — вітряк.*

них притаманна безсистемно-вулична забудова, розташування садиб і окремих будівель на різних вертикальних рівнях залежно від рельєфу місцевості, велике розмаїття будівельних матеріалів і конструкцій. Проте переважає каркас з заповненням глиновальком, очеретом, лісою, соломою.

Велику роль в архітектурному обличчі південних сіл Поділля відіграє місцевий камінь — вапняк, пісковик, черепашник, який використовують і для спорудження будівель, і в першу чергу для огорож, мурів, вимощування деяких ділянок у дворах та на вулицях: підходів до хат і господарчих будівель, загород при хлівах, терас коло хат, майданчиків біля криниць тощо. Крім утилітарних вигод, застосування каменю надає певних естетичних якостей цим селам. І ще одна особливість подільських сіл — їх декоративність, завдяки поширенню настінного малювання (в інтер'єрах і екстер'єрах) і пофарбуванню кольоровими глинами стінових площин та окремих деталей. Орнаменти у вигляді фризів, гірлянд над вікнами та дверима, вазонів у міжвіконні і на кутових пілястрах, а пізніше рельєфне декорування фасадів — такі засоби прикрашання житла зафіксовані у першій чверті XX ст.

*Зона «Полісся».
Хата XVI ст. з
х. Верестя.*

Відзначені риси архітектури сіл Подільського регіону були по можливості втілені в музейній експозиції. Переважна більшість об'єктів датується XIX ст., а при обробці фасадів застосовані прийоми і мотиви початку XX ст.

У зоні передбачено показати 10 селянських садиб, водяний млин, ансамбль культових споруд. З них більшість об'єктів вже перевезено і встановлено. Композиційним центром зони є церква із с. Зелене Гусятинського району Тернопільської області, яка експонується в комплексі з дзвіницею, огорожею та колекцією хрестів. Обидві будівлі дерев'яні, а хрести і огорожа — з пісковика. Так само з муру (червоний пісковик) викладена долівка в церкві, як часто робилося на Поділлі. Ефектно виглядають ясно-сірі хрести на тлі червоної кладки огорожі, куди вони вмонтовані (за типом огорожі із с. Кошиловці Тернопільської області). Споруда церкви тризрубна, одноверха з круговим опасанням, типова для Поділля.

Схематичний план зони «Поділля»:

1 — церква 1817 р. (с. Зелене); 2 — дзвіниця 1930 р. (с. Кут-Говсте); 3 — брама; 4 — млин початку XIX ст. (с. Ломачинці); 5 — хата бідняка (с. Луги); 6 — Шкальня XVIII ст.; 7–9 — садиба середняка початку XX ст.: хата, шопа, курник; 10–13 — садиба середняка з південних районів Поділля: хата, шопа, саж, комора; 14–17 — садиба заможного селянина з північної Одещини: хата, клуня, комора, шопа, колодязь; 18 — бурдей (друга половина XIX ст.); 19 — вітряк (с. Городище).

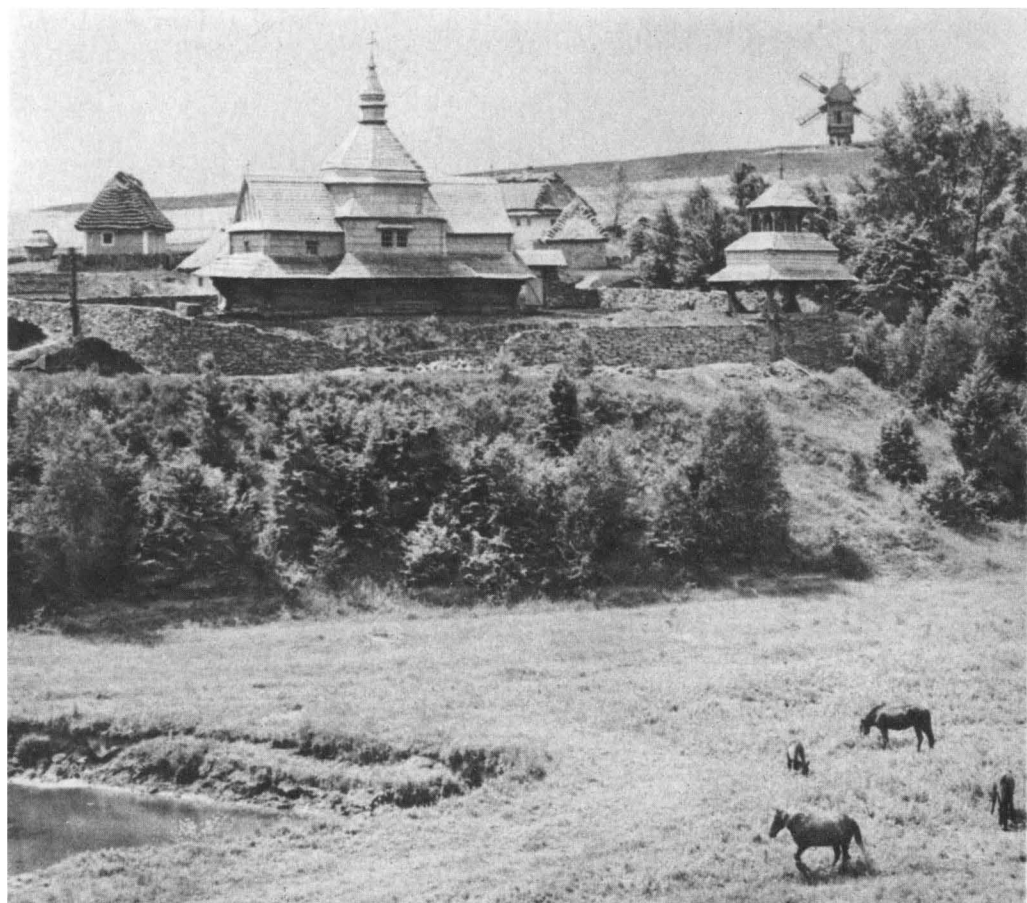

*Зона «Поділля».
Фрагмент забудови.*

Селянські двори порівняно нечисленні (зараз повністю укомплектовано лише три з них), невелика кількість і поодиноких об'єктів (корчма, млин, хата із с. Луги). Однак зона навіть на першому етапі будівництва справляє цілне враження реального маленького села. Цьому сприяє стильова спільність об'єктів і вдале планування зони.

Кожна із садиб має індивідуальне обличчя. Перша складається з трьох споруд: хати (с. Кадиївці), шопи (с. Барсуки), курника (с. Цибулівка) Хмельницької області. Соковите пофарбування стін хати і курника блакиттю контрастує з вохристим кольором стін шопи. Білим підкреслена каркасна основа будівель. У хаті і курнику каркас заплетений лозою, а у шопі закиданий дошками і обмазаний глиною. Своєрідний вигляд

хаті надає східчастий солом'яний дах, вшитий стріхами, спарене вікно у більшій кімнаті, орнаментована площа дверей.

Друга, теж середняцька, садиба демонструє забудову двору на рельєфі. Хата з с. Яришів кінця XVIII ст. є найдавнішою в експозиції зони. За планом (хата — сіни — хатина) вона подібна до кадиївської, але каркас її стін дерев'яний (дильований). Інтер'єри житлових приміщень — ясні і затишні, незважаючи на їх просте вбрання і глиняну долівку. Крізь маленькі вікна проходить небагато світла, але і хатина і хата видаються веселими та привітними, завдяки білим стінам і різнобарвному розсипу мальованих квітів — на сволюку під стелею у вигляді фриза, навколо вікон і на площинах печі. Хата стоїть на мурованому цоколі, під яким

*Зона «Поділля».
Ансамбль культових споруд.*

зі сходу влаштовано льошник. Про її давність свідчать лаконічні форми, небагатомовна обробка стін і даху, маленькі вікна, двері на бігунах, тиблі. Звис покрівлі підтримується оригінальними кронштейнами-п'ятна-рями, що мають локальне побутування на території Поділля. Такі ж п'ятнарі застосовані і в шопі та кур-нику. Двір відгороджений від вулиці грубими брилами плитняку, а хвіртка і ворота з різьбленими стовпами виконані з деревини.

Куркульська садиба насичена значно більшою кіль-кістю споруд, ніж у попередніх об'єктах. На чистому дворі стоїть хата з с. Пужайкове Балтського району Одеської області на дві половини з вигородженою в сінях комірчиною, комора, колодязь з журавлем, пасі-ка в садку. На господарчому дворі — велика клуна, зимівник для бджіл, шопа з чотирьох приміщень, саж.

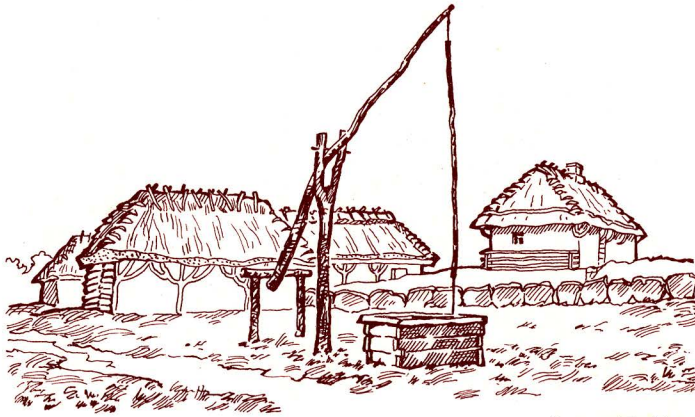
Між двома останніми садибами експонується напів-землянкова споруда — бурдей. Він міг використовуватися для житла бідного селянина, зимівлі бджіл і з іншою метою.

З житлових будівель у зоні встановлена, крім каркас-них, і рублена хата середини ХІХ ст. із с. Луги Він-ницької області. Хоча на півдні рублених хат майже не збереглося, проте гадаємо, вони були не в дивину по річкових долинах, багатих на ліси. Принаймні ек-спонована хата, за переказами її господаря, зводилася просто на розчищеній від лісу ділянці з щойно по-валеної деревини.

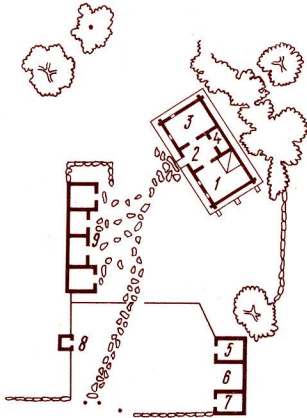
У вибалку ніби зачаївся серед кущів маленький мли-нок, складений з каменю і вкритий соломом. Його будівля здається ще мініатюрнішою, завдяки велико-

*Зона «Поділля».
Забудова вулиці.*

Зона «Поділля».
Вид на садибу з
хатою із с. Яришів.

Зона «Поділля».
Схема плану садиби
з хатою із с. Яришів:
1 — хата; 2 — сіни;
3 — хатина; 4 —
комірчина; 5, 6, 7 —
шопа; 8 — курник;
9 — комора.

му маховому колесу, розрахованому на слабкий потік води.

А на видному місці, при дорозі, побудована (теж з муру) корчма, зовні і в плані майже не відмінна від звичайної хати. Такі корчми характерні для невеликих поселень. І в цьому відношенні вона відповідає навколишній забудові музейного «Поділля».

У зоні «Карпати» експонуються будівлі з Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, Закарпаття, Львівщини, Прикарпаття, Буковини. Вже перевезено і зібрано біля двох десятків об'єктів.

У південно-західній частині музею на ділянці площею біля 12 га восени 1979 р. відкрита для огляду експозиція «Народна архітектура та побут соціалістичного села». Вона не претендує на відтворення багатьох схем планування сіл і різних типів сучасних сільських споруд,

Зона «Поділля».
Фрагмент
експозиції.

але дає уяву про один напрямок складного процесу розвитку архітектури та побуту соціалістичного села, а саме про народну творчість у сільському житті.

Експозиція просто неба «Народна архітектура та побут соціалістичного села» має характер виставки, побудованої за принципом архітектурно-етнографічного районування. У кожний район входять області зі спорідненими рисами нового житла, які в музеї складають підзони: Полісся, Західний Лісостеп, Центральний Лісостеп, Східний Лісостеп, Степ, Карпати, аналогічно до експозиції старого села. До підзон включено одну-дві садиби з набором господарчих будівель, що дозволяє відобразити шляхи формування садиб у радянський період, і чотири-п'ять будинків — взірців регіональних змін у народному сільському житті.

Зона «Карпати».
Водяний млин
з с. Пилипець
Закарпатської обл.

Інтер'єри будинків колгоспників свідчать про поступову ліквідацію різниці в умовах життя міського і сільського населення і разом з тим відбивають специфіку краю відповідно до національних і соціально-економічних особливостей.

В експозиції представлені матеріали про новий побут трудівників села, про запровадження радянських свят і обрядів, про зростання культурного рівня народу. Сюди ж органічно увійшли вироби народних умільців — художня вишивка, ткацтво, кераміка, різьба по дереву, карбування, малювання тощо.

Підзони сформовані як самостійні групи будівель, але всі вони складають загальний архітектурний комплекс зони «Народна архітектура та побут соціалістичного села».

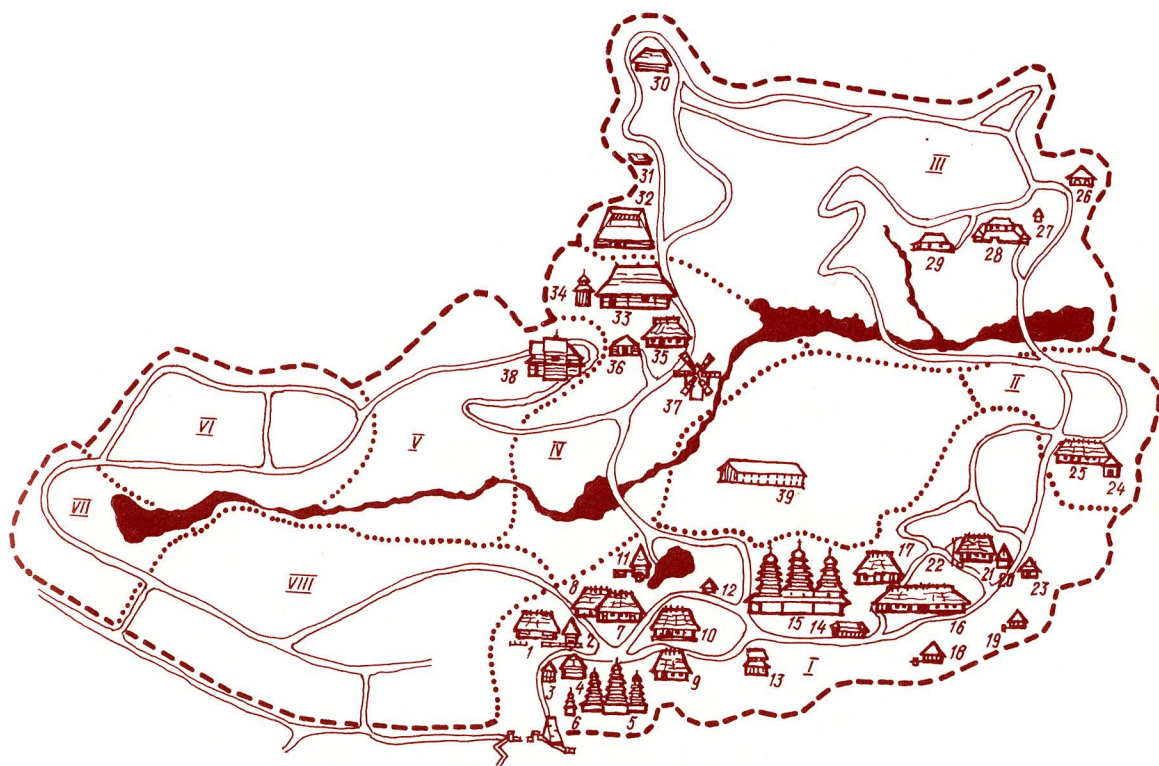
Ділянка зони відокремлена від експозиції дореволюційного села шерогою тополь, і сприймається як самостійна частина музею. Завдяки особливостям її ландшафту, де є рівнина, спокійний схил з яблуневим садом і вибалок, перетворений у водоймище, вдалося на відносно невеликій території створити розмаїті куточки експозиції з елементами сучасного сільського благоустрою.

Ця єдина в досвіді створення музеїв просто неба експозиція-виставка має не тільки пізнавальне значення. Відвідувач може спостерігати і наочно співставити умови життя в старому і сучасному селі і побачити ті величезні зміни, які здійснилися за роки радянської влади.

На майбутнє у Київському музеї планується разом із завершенням експозиції дореволюційного села і виставки «Народна архітектура та побут соціалістичного села» створити відділи просто неба археології і дореволюційного робітничого селища. Протягом наступних років тут розгорнеться будівництво реставраційних і сувенірних майстерень, адміністративно-наукового корпусу з просторими виставочними та лекційними залами. Павільйонна експозиція доповнить музей просто неба показом матеріалів з народного одягу, речей домашнього вжитку, посуду, тканин тощо. Архітектура сучасного села буде показана в макетах, слайдах, кіно- і фото-документах.

МУЗЕИ У ЛЬВОВІ

Територія музею розташована в північно-східній частині міста, недалеко від Княжої гори, де в XIII ст. Данило Галицький заклав замок. Шевченківський гай зеленою оазою вклинюється в сучасну міську забудову і надає їй неповторної краси.

Зручне розташування лісопарку, прекрасні ландшафтні умови сприяли популярності музею. Недаремно, починаючи з 1972 р., протягом перших 6 років його існування в ньому побувало близько 750 тисяч чоловік.

Нині експозиція просто неба займає площу 60 га, де встановлено 74 пам'ятників народної архітектури. З часом передбачається її розширення.

Згідно з перспективним планом експозиція розміщується зонами вдововж хвилястого шляху за такою послідовністю: Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Буковина з Покуттям, Поділля, Волинь, Полісся, Старе містечко.

Територіальний обсяг експозиції — досить широкий і складний з етнічного погляду. Та на сьогодні карпатська група повністю визначає архітектурне обличчя музею, завдяки ключовому положенню на території і широкому представництву будівельних типів.

Характерною рисою експозиції Львівського музею є те, що в ньому переважають дерев'яні споруди. Серед них значно менше копій, ніж у Київському чи Переяслав-Хмельницькому музеях, в котрих необхідність показу великої кількості нерозбірних експонатів поступається принципу їх оригінальності. У Львівському ж музеї основу експозиції складають райони, в яких деревина була основним будівельним матеріалом.

Добір експонатів провадився за принципом їх відповідності етнічним традиціям певних регіонів, бралася до уваги і міра художності. Однак поруч з мистецькими витворами народної архітектури (кривківська церква) розташовано суто утилітарні будівлі, як, скажімо, тартак (Бойківщина). Соціально-економічний аспект не пройшов поза увагою організаторів, які подбали про те, щоб відтворити умови побуту різноманітних верств населення — землеробів, пастухів, духовенства тощо.

Розмаїтість експозиційного фонду досягається різними типами споруд (культових, житлових, господарчих, виробничих), їх варіантністю, архітектурно-образним трактуванням.

Проминувши вхідну браму, відвідувач одразу ж потрапляє в старе бойківське село, з якого починається експозиція. Вона відтворює частину Карпат від річки

Схематичний план:

зони:

- I — Бойківщина;
- II — Лемківщина;
- III — Гуцульщина;
- IV — Буковина
- i Покуття;
- V — Поділля;
- VI — Волинь;
- VII — Полісся;
- VIII — Старе місто;
- 1 — курна хата 1792 р. (с. Орявчик); 2 — стаєнка (с. Плав'є); 3 — шпихлір (Сколівський р-н); 4 — хата (с. Тухолька); 5 — церква (с. Тисовець); 6 — дзвіниця; 7 — хата (с. Либихори); 8 — стодола (с. Вовче); 9 — олійня (с. Головацьк); 10 — хата 1860 р. (с. Орявчик); 11 — водяний млин (с. Либихори); 12 — криниця; 13 — каплиця (с. Ялинкувате); 14 — пасіка; 15 — церква (с. Кривка); 16 — довга хата (с. Гусний); 17 — хата (с. Мшанець); 18 — тартак (с. Велико-сілля); 19 — сукновальня (с. Пилипець); 20–22 — обійстя: хата, шпихлір, колодязь (с. Пилипець); 23 — кузня; 24–25 — обійстя (с. Заричево); 26 — кузня (с. Красно-Ілів); 27 — криниця (с. Яблунія); 28 — напівзамкнений двір (с. Верховина); 29 — хата (с. Замагорів); 30 — пастуша стая (полонина Кринична); 31 — пасіка; 32 — гражда (с. Криворівня); 33 — буковинська церква (м. Чернівці); 34 — дзвіниця; 35 — обійстя (с. Бережонка); 36 — вітряк; 37 — подільська церква (с. Соколів); 38 — адміністративний корпус.

Ломниці на сході до державного кордону з Польщею на заході.

Бойки займалися переважно землеробством і меншою мірою тваринництвом, лісовими промислами, домашніми ремеслами. Відірваність од ринків збуту спричиняла до ведення тут, як і в інших глухих районах, натурального господарства. Соціально-економічні фактори наклали свій відбиток на характер будівництва, визначаючи його регіональні особливості. Це — високі дахи з розвиненими виносими хат і надвірних будівель, галерейки і навіси біля фасадів, відкриті зруби стін, видовженість фасадів, різьблений декор галерейок та одвірок. Криті соломою чотирискілі дахи мають ступінчасту поверхню, утворену внаслідок пошиття покрівлі гузирем униз. Ритм горизонтальних смуг пожвавлює широкі площини такого даху. Завдяки великим звисам покрівлі довгі фасади споруд виглядають горизонтальними, бо приховується верхня частина зрубу.

Виробничі споруди мають здебільшого дерев'яне покриття — гонтове або тесове. Гонтою крили інколи і надвірні будівлі заможних селян. В цілому на Бойківщині як покрівельний матеріал переважає солома, що свідчить про провідну роль у житті бойків землеробства.

Особливість культових споруд у тому, що вони мають високі, вкриті гонтою верхи з заламами. Єдність матеріалу сприяє архітектурній виразності монументальних споруд, граничній відповідності їх навіколишньому оточенню.

Надвірна забудова у бойків малочисельна. Для цього краю притаманне комбінування в загальному об'ємі різних за призначенням приміщень, а так звана довга хата взагалі об'єднує під одним дахом майже всі господарсько-побутові функції.

Музейна «Бойківщина» запланована у вигляді плавної окресленої вулиці, до якої тяжіють експонати. Більшість з них наближена до дороги, а решта захована в глибині ділянки. Це сприяє натуральності експозиції і забезпечує оптимальні умови для її розкриття, оскільки пам'ятники можуть сприйматися з різних ракурсів і відстаней: при безпосередньому наближенні, від сусідніх об'єктів, з вищих чи нижчих горизонтальних рівнів, поступово чи раптово.

Проте за всією вільністю розташування об'єктів у зоні відчутна певна послідовність, структурність. Експонати утворюють групи, підпорядковані головному елементові — архітектурному чи ландшафтному. Над

першою від входу групою височить пам'ятка архітектури 1863 р. — тисовецька церква, над центральною — кривківська 1763 р., далі йде фрагмент вулиці, де дорога є підпорядковуючим елементом; нарешті, відокремлюється група навколо ставка. Великих проміжків між групами немає, вони заступають одна одну там, де закінчується композиційна дія об'єднуючого елемента. А такий об'єкт, як, скажімо, садиба з парафіальною stodолою, знаходиться на перетині впливів кривківської церкви і ставка.

При згаданій системі розташування навіть окремі об'єкти не випадують з неї, будучи композиційно і логічно пов'язані з сусідніми.

Нині «Бойківщина» майже завершена. Тут експонуються 24 об'єкти народного будівництва: два комплекси культових споруд, 14 поодиноких об'єктів (три хати, каплиця, олійня, водяний млин, тартак, парафіальна школа, сукновальня, кузня, пасіка, колиба, парафіальна stodola).

Огляд починається від селянського двору із Сколівського району Львівської області — хати 1792 р. (с. Орявчик) та стаєнки кінця XIX — початку XX ст. (с. Плав'є). Вже на підході до зони двір привертає увагу відвідувача. Одна з найстаріших у музеї хата являє собою тип житла (комора — хата — сіни) з характерним для бойків розташуванням житлового приміщення посередині між сіньми і коморою для утеплення. Комірні та сінешні (чільні) двері виходять на галерею вдовж південно-східного фасаду будівлі. Жила частина має підмурок з річкового каміння, а зруби комори та сіней спираються лише на кам'яні підпори по кутах з метою провітрювання. Стіни складені з ялинових напівкругляків. Трапецієподібні двері на бігунах, маленькі віконця, помітний нахил стін до середини, курна піч з виводом диму через отвір у стелі на горище, гряди під стелею — ці архаїчні риси сягають у глибоку давнину.

Стаєнка складається з двох фактично окремих приміщень — стайні та шопи, побудованих неодноразово. Старіша шопи має завеликий звис даху, простір під яким використовується як возовня.

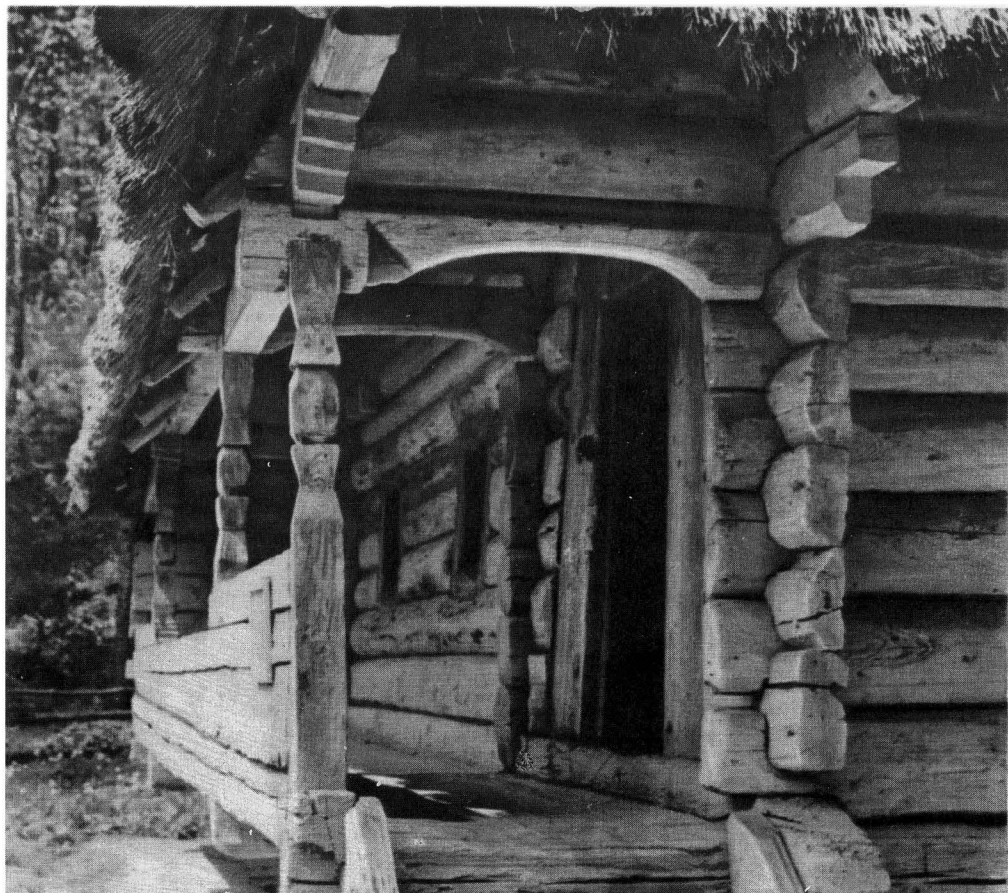
З протилежного боку вулиці, на підвищеній терасі, експонується садиба заможного селянина (хата та шпихлір) теж зі Сколівського району, але значно пізнішого часу будівництва, ніж перша. Хата 1910 р. з с. Тухолька являє собою оригінальну споруду за планом хата — сіни — хата — комора з двобічною галереєю. Звертає на себе увагу мистецьке різьблення крон-

штейнів, стовпчиків галерей і одвірків, прикрашених складним рослинно-геометричним орнаментом. Будинок вкрито двосхилим гонтовим дахом з півщитами на причілках. Стіни рублені з тесаних масивних брусів, але якщо зовні зруб лишається традиційно відкритий, то зсередини він ліскований (набитий драною), тинькований і побілений.

Шпихлір (комора) початку ХХ ст. подібно до згадуваної хати теж має з двох боків великі звиси даху, оперті на стовпчики. На північно-східному фасаді — ганочок перед входними дверима, а на протилежному — розвинений піддашок для різноманітних господарських потреб. Завершує споруду чотирискхилий дах, вкритий соломою.

Вище хати заможного селянина за зеленим пагорбом виринають ступінчасті окреслення ансамблю куль-

*Зона «Бойківщина».
Курна хата з ганком
1792 р. із с. Орявчик
Львівської обл.*

*Зона «Бойківщина».
Шпихлір зі
Сколівського р-ну
Львівської обл.*

*Зона «Бойківщина».
Фрагмент хати
1910 р. з с. Тухолька
Львівської обл.*

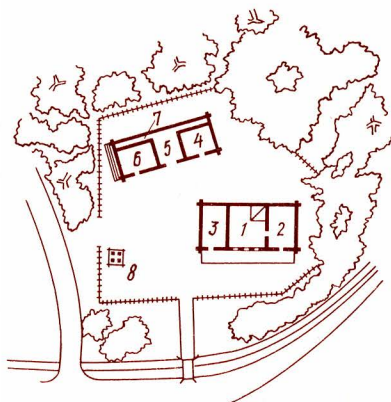

тових споруд: церкви із с. Тисовець Сколівського району і дзвіниці. В їх основу покладена архаїчна конструктивна система — четверик на четверику, коли чотиригранний зруб криється чотиригранною усіченою пірамідою, на яку ставиться зруб уже менших розмірів, відповідно до звуження піраміди, і так далі повторюється по кілька разів аж до завершення споруди банями. Церква має три зруби, кожен з яких продовжується вгору каскадом зрізаних пірамід. Силует церкви гармонує з ландшафтом, загострюючи його м'які лінії стрункими архітектурними об'ємами. Маленькі ялинки на пагорбах підкреслюють монументальність будівлі.

Стрімкий узвіз від східного зрубу церкви виходить на кільцеву дорогу, якраз проти садиби з Турківського району Львівської області, що складається з хати 1812 р. (с. Либохори), господарської будівлі 1903 р. (с. Вовче) та оборону.

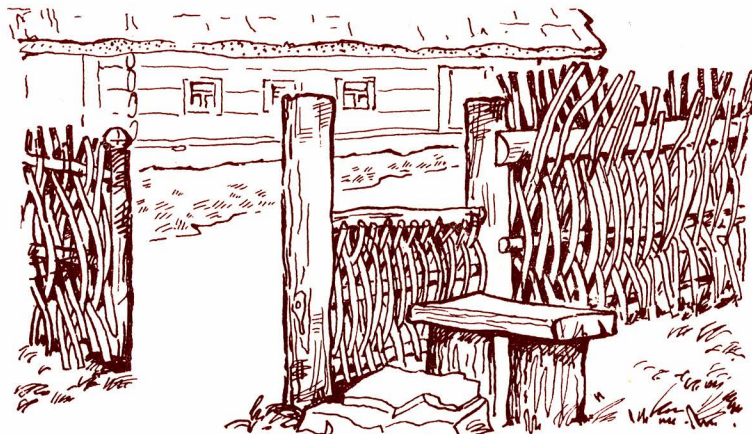
Либохорська хата за типом плану подібна до хати з с. Орявчик, але монументальніша. Її розміри в плані (13,5×5,6 м) наближаються до розмірів господарської споруди (14×6 м), котра цікава тим, що об'єднує в загальному об'ємі стайню, боїще, комору, полівник і пивницю. Центральне положення в композиції будівлі займає боїще, яке виявлене на чільному фасаді широкою брамою — проїздом. Від місця відпочинку — колоди під розлеглим кленом біля дороги — охоплюється оком усе обійстя з могутніми критими соломою дахами, з виразними стіновими зрубами, з легким плетінням огорожі. А ще через кілька кроків шлях приводить до двох, обабіч розташованих будівель — хати 1860 р. із с. Орявчик та олійні середини XIX ст. із с. Головацьк Сколівського району Львівської області. Олійня являє невелику двокамерну будівлю (8×5,5 м) у плані за типом хата — сіни, в якій устатковані два дерев'яні механізми олійного виробництва.

Друга експозиційна група зони починається з каплиці 1752 р. (с. Ялинкувате Сколівського району), оточеної ніби вінком квітучими вишнями. Деревина розвинулася вгору, тому їх крони не затуляють пам'ятку, а нависають над нею легким зеленим дахом, як тоді, коли вона стояла на сільському цвинтарі. Майже квадратна у плані кліть (4,3×4,15 м) складена з смерекових брусів, що виступають у верхній частині, утворюючи кронштейни опасання. Покрівля опасання і залому — гонтова. Гонтою обшиті і стіни залому. Широчезні одвірки дверей підкреслюють мініатюрність споруди.

Зона «Бойківщина».
Схема садиби
з Турківського р-ну
Львівської обл.

Біля перехрестя основних шляхів зони стоїть церква 1763 р. із с. Кривка Турківського району. Це — пам'ятник архітектури світового значення, якому присвячено чимало піднесених рядків у «Истории русского искусства» Н. Грабаря і в багатьох виданнях подібного напрямку. Поступово розкриваючись перед глядачем, культова споруда завершує головні зорові перспективи. Висота її майже дорівнює довжині, але горизонтальний ритм діє активніше. Завдяки унікальним архітектурним якостям і вдалому положенню, кривківська церква є композиційним центром «Бойківщини». Водночас їй належить домінантна роль у музейному ансамблі в цілому. План храму — загальноукраїнський (бабинаць — нава — вівтар). Стіни рублені з соснових колод, східчасті випуски яких у верхній частині зрубу

Зона «Бойківщина».
Схід до садиби
з Турківського р-ну
Львівської обл.

*Зона «Бойківщина».
Хата 1812 р.
з с. Либохори
Львівської обл.*

підтримують кругове опасання. Кожен зі зрубів за-
вершується багатозаломовими, критими гонтою баня-
ми, такими характерними для Бойківщини.

Якщо конструктивною основою перекриття тисо-
вецької церкви є четверик на четверику, то в крив-
ківській застосовано конструктивний прийом піз-
нішого походження. Чотиригранні зруби через паруси
переходять у восьмигранний барабан, потім у пірамі-
дальний намет і далі йде повторення заломів аж до
вінчання верхів маківками ковальської роботи. Дві га-
лерей на різьблених стовпчиках, одна з яких утворює
на рівні хорів другий поверх, підкреслюють вхідну части-
ну храму. Цілісний ансамбль з церквою складають ого-
рожа, брама, хвіртка, виконані з таких самих матеріа-
лів і в тому ж стилізовому ключі, що і храм. Простота
і вишуканість форм, правдиве художнє осмислення

конструкцій, відповідність архітектури природному оточенню — усі ці риси роблять церкву з с. Кривка пам'яткою високого мистецтва народних умільців, окрасою і гордістю Львівського музею.

Привабливий краєвид відкривається на долину біля ставка. Вузька стежка повз попівську садибу, рублену криницю, відгороджену жердями «копань» (зразок найдавнішої вирубно-вогневої системи землеробства) веде до млина із с. Либохори Сколівського району, що розташований при впадінні потічка в ставок. Будівля має вигляд звичайної двокамерної рубленої хати під соломою, у сінях якої встановлені жорна та інше приладдя млинарського виробництва, що приводиться в дію водяним колесом. Між млином і ставком, посередині долини, обладнано майданчик для відпочинку,

*Зона «Бойківщина».
Церква 1763 р.
з с. Кривка
Львівської обл.*

*Зона «Бойківщина».
Вхідна галерея церкви
1763 р. із с. Кривка
Львівської обл.*

звідки розгортається мальовнича довколишня панорама улоговини. Тут можна бачити пірамідальні силуети церков і високі дахи будівель Бойківщини, які проступають з-за обрію. Прекрасно завершує гору двір із с. Орявчик. Спадає левадою до ставу попівська садиба у яблуневому саду.

Група будівель, що тягнеться вподовж вулиці аж від «Кривки», складається з колиби, пасіки, селянської садиби, двох окремих хат і трьох виробничих споруд. Яскравим колоритом вирізняється серед інших бідняцька хата із с. Мшанець Старосамбірського району, завдяки тому, що проміжки між вінцями стін пофарбовано у білий колір, а на чолі — в червоно-коричневий. Такий декоративний прийом зустрічається в західній частині Карпат. Власне споруда відносно невелика (12×6,5 м), якщо врахувати, що окремих господарських будівель селянин не мав, і в ній містилися сіни-боїще, стайня, комора і полівник.

Довга хата-двір із с. Гусний Великоберезнянського району являє монументальну будівлю (30,6×8,8 м), велетенський дах якої криє близько 10 приміщень. Більшість з них впоряджені входами і лише сіни сполучаються з хатою, а боїще — з полівником. Ядро споруди (сіни — хата — комора) виявлене галерею.

Обійстя із с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області завершує показ селянського житла Бойківщини. Нечисленні компактні об'єми хати і сто-доли разом з колодязем-журавлем сполучаються у гармонійному ансамблі, розгорнутому літерою Г. Своє-рідне покриття даху — чотирма рядами сніпків знизу, вище соломомою накидом — обумовило пластичну пагодо-подібну форму, що разом з відкритою галереєю впо-довж фасаду хати характеризує будівельні особливості саме цього району. Взірці житла утворили в верхній бік забудови вулиці, а нижній від дороги бік займають господарсько-виробничі споруди.

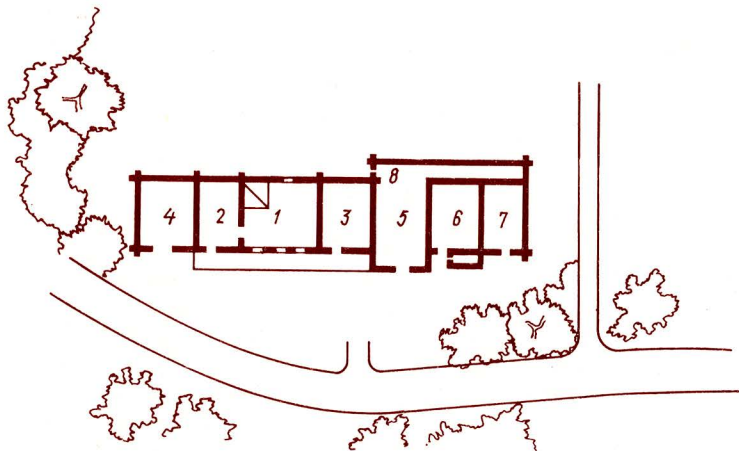
Неподалік від мшанецької хати експонується ори-гінальна пасіка, зовні схожа на гражду. Квадратна кліть (8×8 м в плані і 2 м заввишки) оберігає вулики від ведмедя та іншої небезпеки. Верхні зрубини на-

*Зона «Бойківщина».
Водяний млин кінця
XIX ст. з с. Либохори
Львівської обл.*

Зона «Бойківщина».
Схема плану довгої
хати з с. Гусний,
Закарпатської обл.:

1 — хата; 2 — сіни;
3 — комора; 4 — стайня;
5 — бойще; 6–7 — стайня
8 — полівник.

криті плоским обшитим драницею дашком з нахилом. В середині біля входних дверей відгороджена кладовка для пасічницького знаряддя та меду.

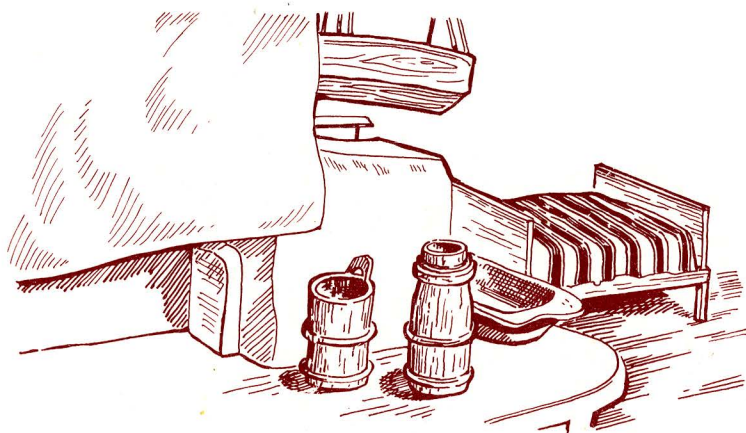
Тартак (с. Великоселля Старосамбірського району Львівської області) — це лісопиляня, розпилювальні механізми якої приводить до руху сила спадаючої води. Ступа-сукновальня (с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області) так само, як і млин, опоряджена водяним колесом. З вовни, що накладали на «валію» (колоду), під ударами клепаців (молотів) робилося сукно. Клепаці приводилися в дію за допомогою колеса. Сукновальня ховається в зеленій гушавині і несподівано з'являється перед очима. Вона розташована на рельєфі, заниженому відносно дороги, до якої дістатися можна стрімкими сходами.

Кузня обладнана специфічним устаткуванням — піччю з горнилом, міхом, ковадлом, молотом та іншими речами для ковальської роботи. Власне споруда однокамерна з піддашком на чолі, напівтемна, зрубна, крита драницею. Поставлена вона, як годиться, попід головним шляхом, на повороті до «Лемківщини».

Поступово місцевість, вільна від насаджень, переміщується праворуч від дороги і розгортається досить просторим плато. Тут обрана ділянка для розташування зони «Лемківщина», де невдовзі стоятимуть два вітряки, три типи окремих хат, дві садиби, церква, пастиша буда, капличка. Для огляду відкрита поки що одна садиба початку ХХ ст. із с. Зарічеве Закарпатської області. В ній довга хижа (хата — сіни — комора, стайня, бойще) — 19×5 м, шопа для сіна, шпихлір з пивницею, курник, криниця.

Зона «Бойківщина».
Подвір'я хати 1848 р.
з с. Пилипець,
Закарпатської обл.
Загальний вигляд.

Зона «Бойківщина».
Інтер'єр хати 1848 р.
з с. Пилипець
Закарпатської обл.

Але ще в XIX ст. довгою хатою обмежувалася вся забудова двору. Та це буде показано у наступній експозиції. Хата з с. Заричево характеризується відкритим зрубом, чотирисхилим дахом, критим житніми сніпками, та особливим розташуванням печі — черенем до причілка. Функціональний розподіл внутрішнього простору будівлі певно простежується зовні. Власне хата має шестишибкові вікна, у коморі і стайні біля вхідних дверей, — менші чотиришибкові вікна, боїще виявлено широкою брамою. Будівлі, П-подібно розташовані на подвір'ї, добре вписалися в ландшафт.

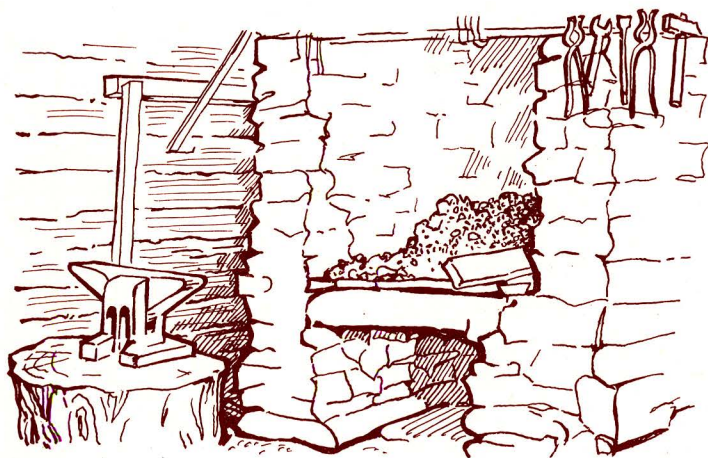
«Гуцульщина» займає гористу частину музею. Від «Лемківщини» зону відокремлює вузька поросла лісом ущелина, за якою ландшафт істотно змінюється. Територію «Гуцульщини» перетинають глибокі ярки, вкривають густі лісонасадження, здіймаються пагорби і лише де-не-де зустрічаються відносно плоскі ділянки. Забудова вільно розкидана у вигляді окремих ізольованих об'єктів.

Основні заняття — скотарство та сплав лісу — вплинули на умови життя і побут гуцулів, на форму і внутрішню організацію споруд. Тут представлені двори з елементами замкненості, повністю замкнена гражда, пастуша стая та інші своєрідні будівлі. Всі вони цілковито виконані з дерева — найдоступнішого місцевого матеріалу.

П-подібний двір середини XIX ст. із с. Верховина Івано-Франківської області розпочинає експозицію «Гуцульщини». Двір утворюють тридільна хата, дводільна комора, навіс і жердяна огорожа з проїздом та хвірткою. Стіни складені зі смерекових кругляків, дах — чотирисхилий з заламами. До двору примикає рублена криниця початку XX ст. з пірамідальним п'ятикутним перекриттям, перевезена з с. Яблуниця Надвірнянського району Івано-Франківської області. Неподалік споруджена кузня з с. Красноїлів Верховинського району Івано-Франківської області. Розвинений піддашок двосхилого даху підтримує пара стовпчиків. Двоє дверей на головному фасаді підкреслюють розчленованість внутрішнього простору цієї простої, суто функційної споруди.

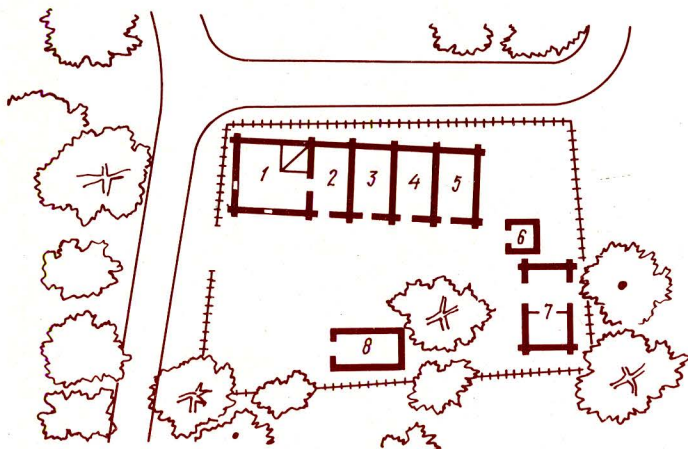
Серед лісу, на пологому схилі, притулилась маленька бідняцька садибка. Напівкурна дводільна хата оточена з трьох боків притулами (с. Замагорів Верховинського району Івано-Франківської області). Експозицію двору доповнюють хлів, оборіг і городець.

Однією з найколотитніших пам'яток «Гуцульщини» є гражда кінця XIX ст. із с. Криворівня Верховин-

Зона «Бойківщина».
Інтер'єр кузні 1870 р.
з с. Тур'є Львівської
обл.

ського району Івано-Франківської області. Цей специфічний вид житла гірського населення являє собою замкнений двір, сторони якого утворюють стіни приміщень, навісів, огорожі. Майже квадратний за планом двір (13,3×15,2 м) складають: з правого боку хата на дві половини з пристінком, коморою і притулами, з лівого — кліть і кошари. Інші дві сторони обмежує огорожа з навісом. Глухі стіни прорізуються на трьох фасадах дверима в огорожах та маленькими дверцятами притул. Суворий недоступний вигляд такої оселі нагадує про далекі часи, коли необхідність мати надійну схованку від дикого звіра та суворих природно-кліматичних умов спричинила її появу.

Зона «Лемківщина».
Схема плану садиби
з с. Заричево
Закарпатської обл.:
1 — хата; 2 — сіни;
3 — комора; 4 — стайня;
5 — боїще; 6 — курник;
7 — шопа; 8 — шпихлір.

*Зона «Лемківщина».
(Садиба поч. XX ст.
с. Заричево
Перечинського р-ну
Закарпатської обл.).*

Нижче гражди, в затишному видолинку, причаїлася пасіка з с. Замагорів Верховинського району Івано-Франківської області. Вона нагадує «граждоподібну» пасіку «Бойківщини», але відрізняється витягнутою конфігурацією і наявністю навісів.

*Зона «Бойківщина».
Загальний вигляд
кузні 1870 р.
з с. Тур'є Львівської
обл.*

*Зона «Гуцульщина».
П-подібний двір
середини XIX ст.
з с. Верховина
Івано-Франківської
обл.*

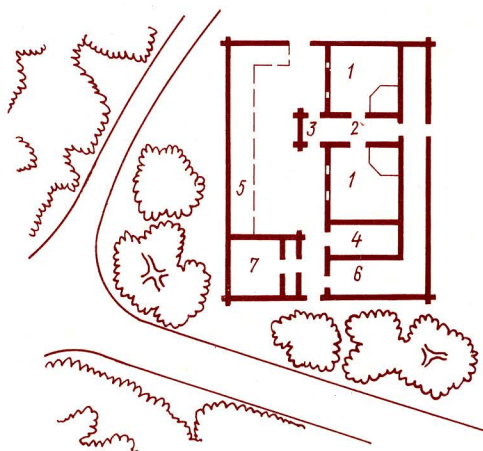
Полонинське пастуше господарство відтворюється у найвищій частині зони на відносно рівній безлісній ділянці. Вже встановлена пастуша стая початку XIX ст. з полонини Криничної Івано-Франківської області, де перероблялось овече молоко на бринзу, а з часом тут з'являться струнки — навіси, де доїли овець, гаті зі сплавами лісу, стайні, кошари тощо.

Південний гребінь плато полонини — це прекрасний оглядовий майданчик, звідки перед відвідувачем, який щойно покинув лісову гущавину, відкривається зненацька широкий вільний простір. На тлі яскравої зелені горбів і долин сіро-сріблястими плямами темніють архітектурні споруди. Чим далі вони поступово поглинаються кронами дерев, і розливається аж до обрію смарагдовість Шевченківського гаю.

Експозиції «Буковина» і «Покуття» зосереджені безпосередньо за «Гуцульщиною». Територія зони, незважаючи на невелику площу, досить різноманітна за ландшафтом, що сприяє кращому показу пам'яток з гірських, підгірських і долинних районів, серед яких біля гір зустрічаються гуцульські типи будівель, ближче до Дністра — подільські. На північній половині ділянки встановлені три селянські садиби, комплекс культових споруд і вітряк. Домінує над зоною пам'ятка архітектури 1774 р. — Троїцька церква з м. Чернівці, розташована на вузькому мисовидному пагорбі. Вона відноситься до найпростішого, так званого хатнього типу церков, на виникнення якого в даному районі вплинули важкі часи турецького гніту, коли заборонялося спорудження високих верхів.

*Зона «Гуцульщина».
Схема плану гражди
кінця XIX ст.
з с. Криворівня
Івано-Франківської
обл.:*

1 — хата; 2 — хорони
(сіни); 3 — пристінок;
4 — комора; 5 — кошари;
6 — притули; 7 — кліть.

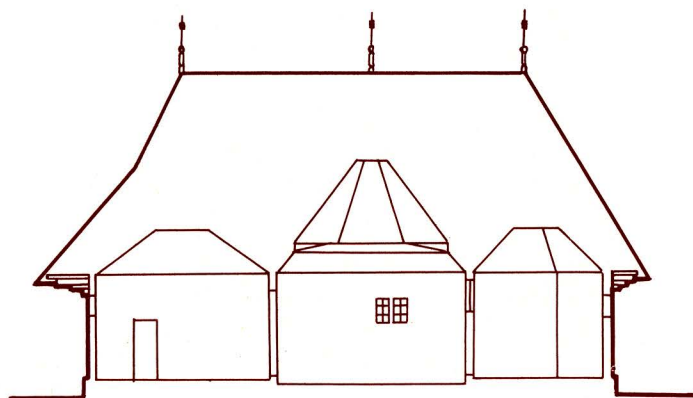
Будівля традиційно складається з трьох зрубів — двох квадратних і одного (вітарного) шестикутного в плані, які перекриті зрізаними наметами. У бабинці намет — чотиригранний, у вітарі — шестигранний, у наві маємо двох'ярусні перекриття, чотиригранник переходить у восьмигранник. Але система перекриття не завершується світловими прорізами. Особливість пам'ятки полягає в тому, що усі три зруби різних розмірів і конфігурації мають загальний високий дах, під яким ховається конструктивна основа перекриття. Інтер'єри освітлюються вікнами у стінах. Цікавими елементами споруди є фігурна арка між бабинцем і навою та різьблені одвірки. Завдяки виявленій зовні тридільності будівлі виникає певна гра об'ємів, що ускладнює споруду.

Стрімкий гонтовий дах з розвиненими кронштейнами, звужені догори зрубни стін, лаконічні форми — усе це надає храмові монументальності. Пластичні окреслення пагорба ніби трансформуються у моноліт споруди, становлячи єдиний гармонійний силует. До ансамблю увійшла двох'ярусна проста дзвіничка.

З півдня до пагорба притулилась садиба з підгірської Буковини (с. Бережонка Вижицького району Чернівецької області), на прикладі якої показано перехідний етап будівництва від відкритого зрубу до обмазаного і побіленого. В будівлі тридільної рубленої хати, зокрема, це знаходить вияв у тому, що вона обмазана і побілена всередині і частково ззовні, навколо вікон та дверей. Крім хати, на садибі — чотирикутна майже пірамідальна стодола з дубового каркаса, заповнено-

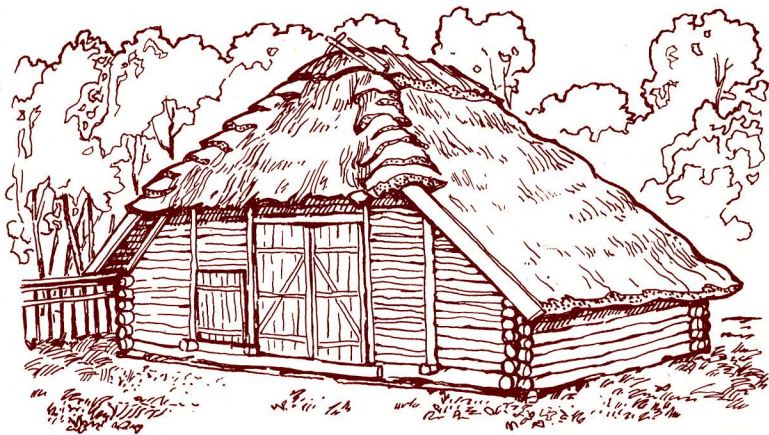

*Зона «Буковина і
Покуття». Церква
1774 р. з м. Чернівці.
Зовнішній вигляд
вівтарної частини.*

*Зона «Буковина
і Покуття». Розріз
церкви 1774 р.
з м. Чернівці. Обмір
Хохла Ю. Ф.*

Зона «Буковина
і Покуття». Клуна
на садибі початку
XX ст. з с. Бережонка
Чернівецької обл.

Зона «Поділля».
Церква 1773 р.
з с. Соколів
Тернопільської обл.

го кругляками, і маленька зрубна будівля (карник), що об'єднує свининець з курником. Хата і стодола криті житніми сніпками гладенько, з острішниками по кутах і гребеню даху, а карник — драницею.

Дві інші садиби, які зводяться, займають тераси на схід і захід від культового ансамблю.

Буковинський тип вітряка — двох'ярусний з розширеним верхнім поверхом — бачимо на штучному горбочку, насипаному в середині території зони, напроти перехрестя двох доріг. Його своєрідний присадкуватий об'єм з шістьма крилами гарно пасує навколишньому середовищу, не вибиваючись з нього і водночас відносячи необхідний наголос у шерезі близьких за формами будівель селянських дворів.

Переліченими спорудами поки що обмежується експозиція зони, чисельність якої в майбутньому подвоїться.

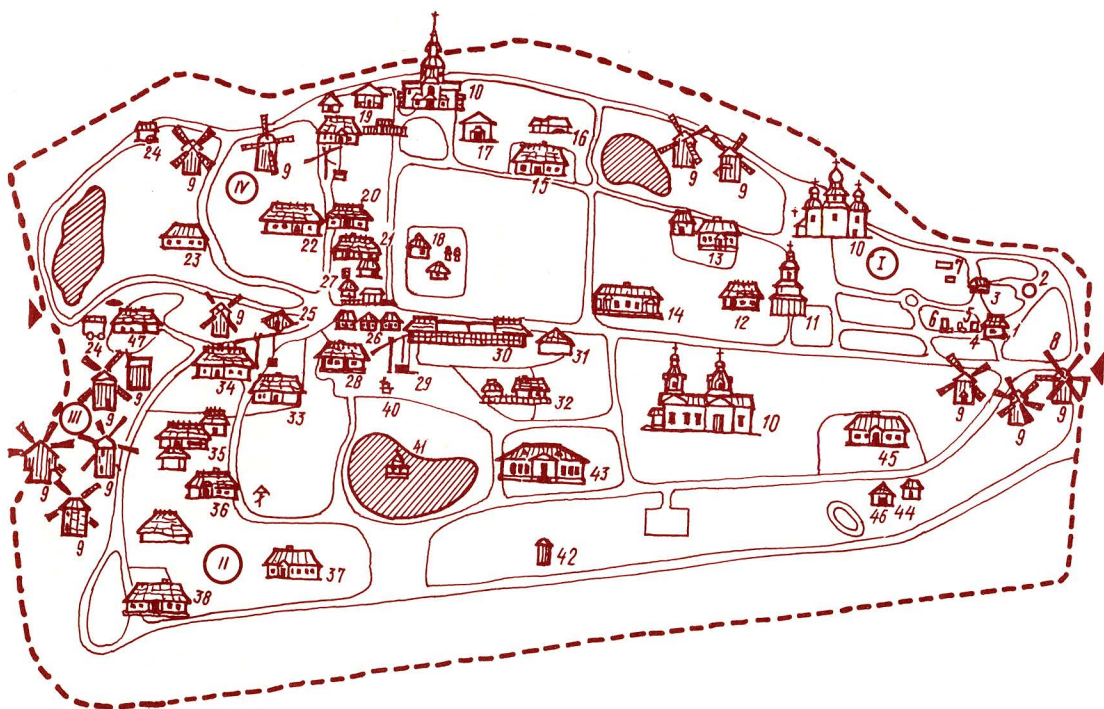
На організацію експозиції Львівського музею поряд з іншими чинниками істотно вплинув характер обраної території. Багатий ландшафт дозволив створити майже натуральне оточення в зонах, що істотно різняться (Полісся, Буковина), і відтворити ландшафтні нюанси близьких за природними умовами зон (Карпатська група).

При цьому найбільша складність виникла з існуючими насадженнями, які надто щільно вкривають територію, заховують деякі важливі об'єкти.

Наголошуючи на архітектурному боці експозиції, не можна однак залишати поза увагою той факт, що музей замислено і як етнографічний. Рівнобіжно до виявлення та перевезення будівель науковці провадять інтенсивні пошуки речей домашнього вжитку, одягу, народного мистецтва. Близько 7 тисяч таких одиниць уже придбано і використано для обладнання інтер'єрів будівель. Ми можемо бачити діжі, ступи, жорна, мисники, лави, гряди, столи, полиці, ліжка і глиняний посуд в хатах. Більшість встановлених пам'яток мають внутрішнє обладнання. Достовірність експозиції полягає саме в комплексному показі народної архітектури і побуту.

МУЗЕЙ У ПЕРЕЯСЛАВІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Задум про створення у Переяславі-Хмельницькому музею просто неба виник у 1964 р., одночасно з закладенням на Татарській горі парку, присвяченого 150-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Музейна територія розташована на відстані одного кілометра від центру міста на мальовничому степовому плато, оточеному з трьох боків долиною річок Трубіж та Попівка.

Вибір для музею саме цієї ділянки обумовлений вигідною топографією місцевості, близьким розташуванням історичного міста, багатого на пам'ятки культури та архітектури, наявністю археологічних об'єктів.

Початок формування експозиції припадає на 1965–1966 рр., коли встановлено перші споруди. Протягом наступних років на Татарській горі виросло «село», в якому налічується 140 будівельних об'єктів.

У музеї поряд з об'єктами народного будівництва та побуту репрезентовані й окремі споруди та речі домашнього вжитку пануючої верхівки суспільства (мисливський будинок, два панських житлових будинки, альтанки). Нарешті, до експозиції увійшли й археологічні об'єкти, розкопані на території музею або перевезені з інших місць регіону і реконструйовані. Окрему збірку складає колекція вітряків – 14 споруд, перевезених з Середньої Наддніпрянщини, Полісся, Буковини, Слобожанщини.

Різноманітний експозиційний матеріал згруповано за змістом у чотири відділи: археологічний; сільські промисли; колекція вітряків; Наддніпрянське село. Відділам відповідають певні ділянки музею, тільки вітряки розкидані чотирма групами по всій території. Інтер'єри більшості архітектурних об'єктів обладнані відповідно до первинного призначення будівель.

У деяких спорудах планується відтворення старих інтер'єрів. У музеї вони мають подвійну функцію: по-перше, становлять суто архітектурну експозицію, і, по-друге, використовуються як виставочні приміщення. Скажімо, у будинку колишньої парафіяльної школи розгорнуто чудову виставку старовинних рушників та інших вишиваних виробів, котра доповнює їх показ в інтер'єрах хат; у панському будинку з Іванкова демонструються твори народного мистецтва нашого часу.

Експозиція просто неба спланована таким чином: праворуч від головного сходу розміщено археологічний відділ, далі за ним «Наддніпрянське село», ліворуч від шляху у нижній частині території – сільські промисли з основною групою вітряків. Ліворуч від головного входу маємо три вітряки, селянську садибу,

Схематичний план:

I – археологічний відділ;
II – відділ сільських промислів; III – колекція українських вітряків;
IV – наддніпрянське село; 1 – житло XI ст. (реконструкція); 2 – курган (розкоп); 3 – житло черняхівської культури (реконструкція); 4 – зруби X ст. з розкопок на Подолі у Києві; 5 – гончарна піч X ст. (реконструкція); 6 – житло і піч початку XIV ст. (реконструкція); 7 – жертвник і майданчик трипільської культури (реконструкція); 8 – кам'яні баби; 9 – вітряк; 10 – церква; 11 – дзвіниця; 12 – сторожка; 13 – селянська садиба; 14 – парафіяльна школа; 15 – садиба гончара; 16 – гончарна піч; 17 – гамазей; 18 – садиба середняка; 19 – садиба куркуля; 20 – шинок; 21 – садиба чинбаря; 22 – меморіальна хата Котовського; 23 – хата перших комунарів; 24 – воляний млин; 25 – кузня; 26 – лавка; 27 – будинок сільської управи; 28 – гойдалки; 29 – колодязь-журавель; 30 – садиба олійника; 31 – селянська садиба; 32 – вдовина садиба; 33 – садиба теслі; 34 – садиба ткача; 35 – садиба гребінника; 36 – садиба бондаря; 37 – садиба мірошника; 38 – корчма; 39 – лісовий кордон; 40 – сушарня; 41 – панський мисливський будинок; 42 – альтанка; 43 – панський будинок; 44 – комора; 45 – селянська садиба; 46 – козацький дозор; 47 – садиба бідняка.

церкву, реконструйований козацький двір і панські будівлі.

На початку будівництва територія являла собою майже чисте поле. Лише насаджений у 1964 р. невеликий гай та озерце біля підніжжя плато оживляли степовий краєвид. Відсутність рослинності дозволяла створити її за власним задумом підпорядковано до завдань експозиції. За 14 років ландшафт змінився невпізнанно. Степ повністю перетворено в парк. Штучні стави блакитними плямами розлилися по обидва боки старого шляху.

Рослинність у музеї складає органічний елемент сільських вулиць, провулків, садиб, паркових ділянок. Деревя, кущі і квіти надають музейному селу переконливості і життєвості. У побудові внутрішніх краєвидів музею добрі наслідки дало не тільки вдале використання зелених насаджень, а й закладання вищезгаданих водоймищ, які істотно збагатили існуючий ландшафт.

Озеленення і ландшафтний благоустрій мали подвійне призначення. Це дендропарк — зона відпочинку відвідувачів і природне середовище пам'яток народного будівництва.

Головним прагненням у показі експонатів було, по можливості, справжнє відтворення дійсності. Ті споруди, що стояли окремо в селі, так само експонуються і в музеї (школа, кузня, гамазея, водяний млин), а селянські надвірні будівлі об'єднані у садиби.. Єдиний ансамбль становлять церква 1606 р., дзвіниця і церковна сторожка. Садиби являють собою вільно розташовані «займища», до яких веде стежка або провулок (садиба бідняка, гончара, куркуля, середняка). Здебільшого вони сусідять одна з одною, утворюючи таким чином вулиці, тобто в основу планування покладена безсистемно-вудична форма поселень, найпоширеніша у регіоні. Композиційний центр експозиції — це сільський майдан, до якого виходять принаймні вісім шляхів сполучення (вулиць, провулків, стежок).

Починається маршрут з археологічного відділу. Тут можна побачити реконструкції житла XI ст., розкопаного в Переяславі-Хмельницькому, житла періоду черняхівської культури, знайденого на території музею; житла і печі початку XIV ст.; гончарну піч, перенесену у моноліті; розкопаний і відкритий для огляду могильник з похованням; зруби X ст., перевезені з Києва.

Від прадавніх об'єктів археологічного відділу відвідувач зразу потрапляє до експозиції початку XVII ст. Цей період народного будівництва представлений пам'яткою архітектури 1606 р. дерев'яною церквою

з с. Острійки Білоцерківського району Київської області — тризрубною триверхою спорудою з тесаних дубових плах без лишку. Середній четверик перевищує бокові (за рахунок восьмерика над ним). Кожна з трьох частин церкви завершується маленькою банькою. Цей тип церков характерний для Правобережної України.

На Лівобережжі поширені хрещаті в плані церкви, завершені однією, п'ятьма, а інколи і більше банями. Церкви з сіл Андруші, (1767 р.) і В'юнище (1833 р.) Переяслав-Хмельницького району належать саме до такого хрещатого типу.

Андрушівська церква, яку у 1845 р. малював Шевченко, встановлена на краю малозабудованої вулички музейного села. Майдан перед церквою повністю за-

Зона вітряків.

*Козацька церква
1606 р. з с. Острійки
Київської обл.*

саджено деревами, що створює атмосферу ізольованості і спокою. Подібний настрій характерний і для інших об'єктів, прилеглих до гаю, зокрема для гамазеї, садиб гончара і середняка.

Двір гончара кінця XIX ст. витягнувся вдовж провулку недалеко від ставка. Надвірна забудова у вигляді каре гостинно розкривається перед відвідувачем: праворуч — комора з витими стовпчиками, ліворуч — плетена повітка без обмазки, просто — чоло хати, на вільних ділянках — городець. Скромні розміри господи говорять про те, що селянин, крім землеробства, займався допоміжними заняттями. Внутрішній розподіл житла (хата — сіни — комора — хатина) з відокремленням спеціального приміщення для гончарної майстерні і наявність гончарної печі, куди з хати ведуть напільні двері і перелаз, свідчать про ремесло господаря.

Оригінальну (в функціональному відношенні) споруду являє гамазей на вісім засіків 1887 р. (с. Пристроми Переяслав-Хмельницького району), призначений для зберігання страхового фонду сільської общини. Проста, майже кубічна, будівля поставлена на низькі опори, має невеликі прорізи лише на рівні другого поверху (для провітрювання) та двоє дверей посередині торцевих фасадів.

Приємне враження залишає комплекс садиби середняка 60-х років XIX ст. (с. В'юнище), що складається з хати, клуні на двох сохах, комори, повітки, саж, пасіки. Порівняно з зеленою гушавиною навколишнього оточення вона сприймається як сонячна галявина. Вікна хати прикрашені мальованими квітами, які

перегукуються з квітами живими, що бувають довкола. Садиба заможного селянина вирізняється великими розмірами і чисельністю надвірних будівель. Вже з вулиці, куди виходять важкі ворота і довгий бік велетенської клуні, відчувається достаток господаря. Це враження підтверджується, коли потрапляєш до двору і бачиш клуню, повітку, саж, хату з ганочком, льох, комору, олійню, розташовані по периметру широкого двору. Неподалік відвідувач може оглянути вигороджений жердями колодязь-журавель; рублену хату XIX ст. (хутір Нова Вабля Макарівського району), в якій у 1919 р. був штаб бригади Котовського; шинок кінця XIX ст. (с. Рудяки Бориспільського району). Шинок вирізняється ганком на стовпчиках уподовж чола з різьбленням; наявністю видовженого віконця поруч із зовнішніми дверима; мальованими дверима, пофарбованими деталями, дещо більшим поперечним розміром порівняно зі звичайною селянською хатою. Стіни складені «в шули» з горизонтальною закидкою, побілені. Садиба шинкаря майже повністю засаджена городиною. Єдиною господарчою будівлею є льох.

Куточок експозиції.

Продовжуючи шлях до центру села, відвідувач ще зупиниться у садибі чинбаря, яка звернена забудовою до майдану. Запам'ятовується вхід до двору — висока брама під солом'яним дашком, розлогі верби біля тину, а всередині — велетенська чинбарська діжа, майже рівновелика сажеві, що стоїть поруч. Крім них, повітка і комора входять до переднього господарського двору, від якого відокремлюється тином з перелазом і низькими ворітьми. Хата простора (13,5×5,5 м), рублена, за планом хата — сіни — комора. Обмазане і побілене житлове приміщення, решта залишена

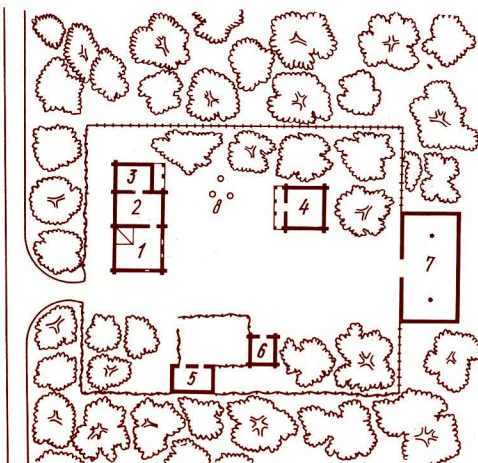

Гончарна піч біля
садиби гончара
(реконструкція).

в чистому зрубі. В сінях експонується чинбарське знаряддя.

Майдан з базаром розкривається своєю забудовою до ставка, а до шляху звернений затиллям крамниць. З боків його обмежують торговий ряд та сільська управа. Крамниці — дерев'яні, майже квадратові в плані кліті з піддашком, дуже схожі на комори. Сільська управа — це в основі звичайна хата на дві половини з сінью посередині, що мають наскрізний прохід. В одній половині — канцелярія, друга поділяється на комору і приміщення «холодної» з загратованими вікнами. Кри- тий торговий ряд притулився до садиби олійника, частково продовжуючи своїм піддашком напільний схил даху господарчої будівлі, а далі підпорядковуючись

Схематичний план
садиби середняка
60-х років XIX ст.
з с. В'юнище
Переяслав-
Хмельницького р-ну:
1 — хата; 2 — сінні;
3 — комірчина; 4 —
комора; 5 — повітка;
6 — саж; 7 — клуня; 8 —
пасіка.

лінії огорожі. З боку майдану піддашок підтримується стовпчиками, за якими ховаються довгий прилавок і така ж довга лавиця.

Крім того, на майдані споруджені гойдалки та колодязь-журавель у стилізованих формах.

Позаду ринку на садибі можна побачити величезну олійницю — дубову колоду вагою понад 8 тонн, що піднімалась і опадала за допомогою дерев'яного гвинта. А звернувши у вуличку за сільську управу, відвідувач у садибах теслі, ткача, гребінника, бондаря, мірошника продовжить знайомство з ремеслами і промислами регіону.

Ліси, ворота, перелази, стіни повіток, кущі яскравих квітів, молоді вишні, стежки, протоптані в спориші, утворили на диво мальовничий куточок. Примітних рис цьому гармонійному ансамблю сільської вулиці надали силует колодязя-журавля, дерев'яний придорожний хрест тощо.

Двори розмаїтяться кількістю, складом, розташуванням будівель. Неоднакові типи експонованих хат, проте їх спільність полягає в дещо ускладненому плані за рахунок відокремлення приміщення для майстерні.

Двір теслі складається лише з хати та сажа. Хата рублена, частково обмазана і побілена, сіни і комора залишені в чистому зрубі. Майстерня вигороджена в сінях, про що свідчить вікно на затильному фасаді посередині будівлі.

У дворі ткача, крім цих споруд, є ще повітка і колодязь, який так гарно завершує перспективу вулиці. Хата визначається великими розмірами (6,5×16 м). Ліва половина поділена на комору і добре освітлену хатину. Проте за майстерню правила не тільки хатина.

*Садиба середняка
з с. В'юнище. Саж.*

*Фрагмент хати 60-х
років (с. В'юнице).*

*Інтер'єр хати
середняк
з с. В'юнице.
Мальована піч.*

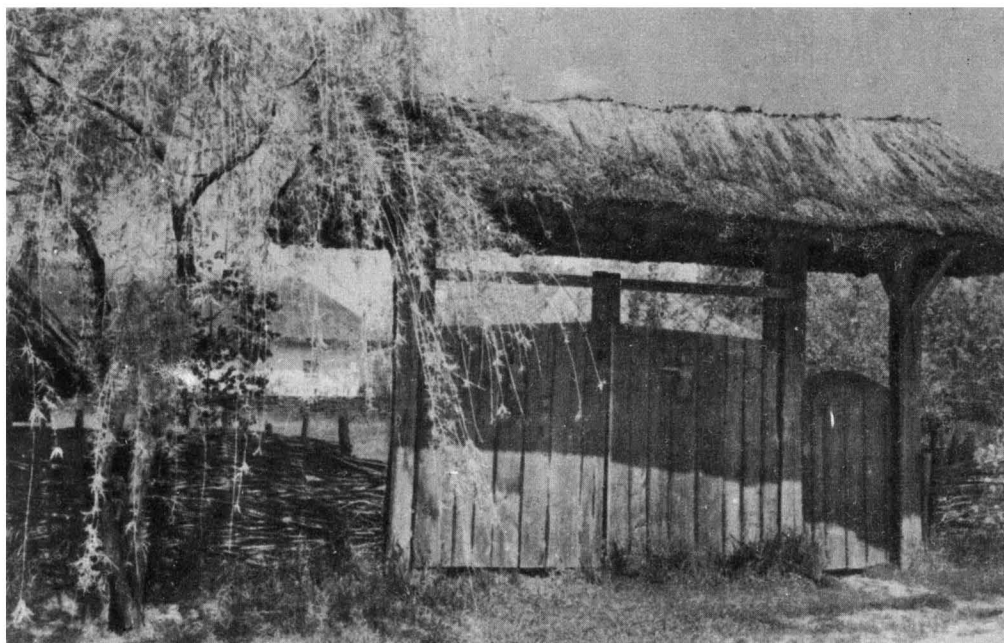
Хата кінця XIX ст.

майже повністю зайнята ткацьким верстатом, але й хата, сіни: на всьому житлі знаходить відбиток головний напрямок цього господарства — ткацтво. Двір гребінника (хата, повітка, комора, саж) ілюструє середняцьке господарство, де промисел поєднується з землеробською працею, саме тому тут дещо більша кількість споруд, ніж у попередніх ремісників. З них рублена хата (с. Хомутець Миргородського району

Схематичний план куркульської сасіби:

1, 2, 3, 4, 5 — хата;
6 — льох; 7 — комора;
8 — олійня; 9 — клуня;
10 — повітка; 11 — саж.

*Садиба чинбаря.
Вхідна брама.*

Полтавської області) вирізняється ганком на стовпчиках перед сінешною та хатньою частинами чола, виступанням комори за межі стіни хати до лінії стовпчиків, великим звисом даху над причілком.

У садибі бондаря найбільш виразною є будівля клуні на чотирьох сохах середини XIX ст. (с. Петрівці Миргородського району Полтавської області),—восьмигранна, каркасна, шальована дошками, з низькими

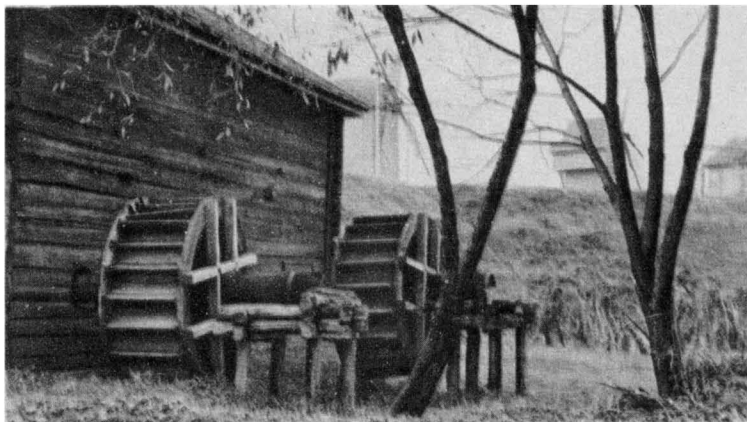

Кілок для горщиків

Інтер'єр сіней в хаті
чинбаря.

Інтер'єр хати
чинбаря.

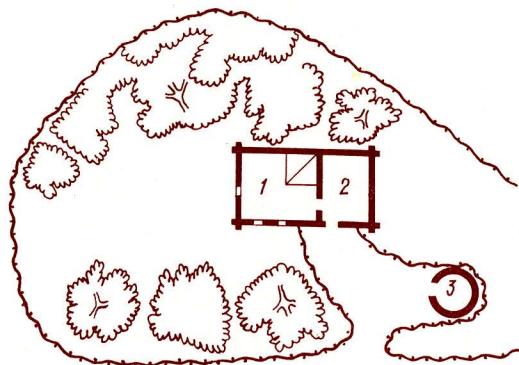
стінами і високим пірамідальним дахом. Вона має монументальний вигляд і проглядається не тільки з цієї, але і з рівнобіжної вулиці, тим більш, що поставлена традиційно, окремо від забудови двору, у городі, майже на рівній відстані від протилежних меж садиб.

З обійстям бондаря сусідить садиба багатія-мірошника. Будинок під бляхою з двома окремими входами і з мансардою, чисельні господарські будівлі (повітка, клуня, саж, колодязь, дві комори).

На просторій ділянці серед регулярного парку експонуються вибрані будівлі з поміщицьких маєтків: жилі будинки, мисливська дача, альтанки.

До цікавих і своєрідних об'єктів музею належить корчма, розташована у північно-західному кутку

*Схематичний план
бідняцької садиби:*

*1 — хата; 2 — курник;
3 — клуня.*

території наприкінці провулку. В її основі — планувальний принцип хати на дві половини, але специфічне призначення надало споруді своєрідності. Середня частина, що відповідає сіням, використовується як заїзд. В глибині його до напільної стіни прироблені ясла для коней. Вподовж правої стіни стоять вози. В лівій, майже посередині, прорубані двері до готелю, котрий займає половину будівлі і складається з двох приміщень.

Велика кімната розрахована на простий люд. Дерев'яні двох'ярусні нари у середньому кутку, довга лава вподовж чільної стіни, шафа, скриня — от і все умеблювання. Суміжна з нею, вдвоє менша за площею кімната, призначена для заможних постояльців, на що вказує комфортно обладнаний інтер'єр: два дерев'яних ліжка, дві скрині, шафа, стіл з стільцем, комод.

Праву половину будівлі займає житло корчмаря і обідня зала. Внутрішнє планування тут таке ж, як

*Куточок забудови.
Перспективу вулиці
завершує садиба
ткача.*

Інтер'єр корчми
XIX ст.

Інтер'єр хати
бідняка.

і в лівій половині, тільки зовнішні двері влаштовані з чола. У великій кімнаті — обідній стіл, лави, величезна винна діжа, мальована піч, стойка корчмаря. Потім двері в жилу кімнату господаря, а звідти — до комори, що прибудована до напільного боку кімнати.

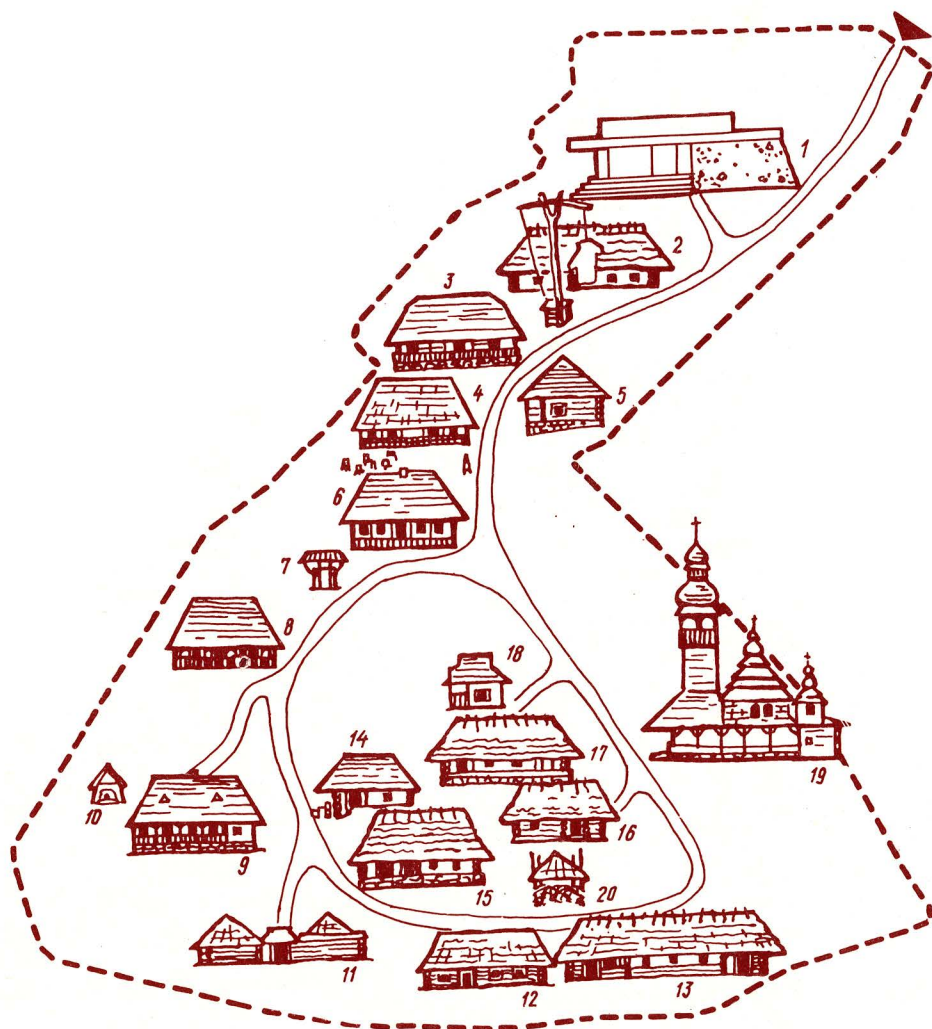
Серед сільської садибної забудови корчма вирізняється великими загальними розмірами (11,5×17,5 м без прибудови), розвиненим ганком на стовпчиках з помостом на чолі, трьома вікнами на кожному з торцевих фасадів; крім того, середня частина будівлі не має з чола стіни, тобто являє глибоку нішу. Це один з найпростіших типів сільських корчм, що розвинувся на основі народного житла. Звичайно такі корчми і заїзди ставилися «при битій дорозі» на під'їздах, на видному місці, бо обслуговували насамперед подорожніх людей.

Неподалік від корчми мальовничою крилатою зграєю скупчилися вітряки з Полтавщини, Чернігівщини, Київщини, Сумщини, Буковини, Харківщини. Вони вражають розмаїттям форм, пропорцій, розмірів, деталей. Майже пірамідальний, кубічний, призматичний об'єми, квадратний, прямокутний, багатогранний план, рублені, каркасні, чотири- і шестираменні одно- і двоповерхові, з ганками по одному або по двох поверхах і без них. Проте конструктивна система їх лише двох типів — «стовповики» і «голландки». В перших повертається весь корпус споруди, а в других — і верхня частина.

Водяні млини експонуються у долині річки Попівки. Один — XIX ст. маленький, непримітний, сховався між вербами біля ставу. Другий — XVIII ст. великий, двоповерховий, стоїть коло входу до музею. На нижньому його поверсі механізми і робочі колеса на два постави, на верхньому — жорна. Дах двосхилий, критий бляхою, стіни рублені. Завдяки близькому розташуванню до дороги і крупним розмірам він набуває монументальності. Навколо млина старі рибальські човни та сніпки скошеного очерету. Привабливий краєвид відкривається за млином — на гору, на бідняцьку садибу у вишняку, на вітряки, що ніби плінуть над долиною.

МУЗЕЙ В УЖГОРОДІ

Своєрідний за змістом Закарпатський музей народної архітектури та побуту функціонує в Ужгороді з 1970 р.

Музей розташований у центрі міста на схилі Замкової гори біля підніжжя бастіонів середньовічного замку. Експозиційна площа (3,5 га) обмежується оборонною лінією замку і стрімкими схилами гори. Рельєф обраної території має загальне зниження відносно входу. Пересіченість місцевості не різка і найбільш виявлена в східній частині музею. Рослинність — фруктовий сад, декоративні дерева і кущі. У такому природному оточенні заплановано показати два десятки взірців народної архітектури різних етнічних груп населення Закарпаття.

В експозицію включені будівельно-побутові типи не тільки українських груп населення, але й інших народів Закарпаття, що надає своєрідності Ужгородському музеєві.

На обмеженій площі, звичайно, важко передати різні форми поселень, тому за планувальну основу обрана найпоширеніша з них.

Нині в музеї встановлено 12 хат, гражда, кузня, водяний млин, ступа — сукновальня, церква, дзвіниця, корчма тощо. Більшість хат експонується на ділянках, огорожених різними способами, що створює ілюзію садиб. Деякі з хат доповнюються, крім огорож, лише малогабаритними об'єктами, як, скажімо, колодязь, кошниця, пасіка, надвірна піч. І тільки в трьох садибах експонуватимуться хліви та стадоли.

Соціальне розшарування селянства показано головним чином в інтер'єрах архітектурних пам'яток, обладнаних речами відповідно до занять і достатку господаря.

Територія музею поділяється на дві основні зони — адміністративно-наукову та експозиційну. Перша розташована біля входу і займає невелику площу. Головний корпус музею вміщує виставочні зали і приміщення адміністрації та науковців. В залах влаштовуються періодичні виставки виробів народних майстрів, експонуються матеріали, присвячені сучасним досягненням трудівників Закарпаття.

Від головного входу дорога веде до «старого села». Вона прикрашена кущами троянд, жоржин, чорнобривців.

«Село» відокремлюється від адміністративної зони вузьким вибалком. Асфальтове покриття дороги поступається місцем ґрунтовому, а вулиця визначається огорожами.

Схематичний план:

1 — адміністративний будинок; 2 — хата з с. Оріховиця Ужгородського р-ну; 3 — хата з с. Ракошин Мукачівського р-ну; 4 — хата з с. Стеблівка Хустського р-ну; 5 — хата з с. Довге Іршавського р-ну; 6 — хата з с. Бедевя Тячівського р-ну; 7 — кошниця; 8 — хата з с. Середнє Водяне Рахівського р-ну; 9 — хата з с. Вишкове Хустського р-ну; 10 — надвірна піч; 11 — хата, перевезена з гражди с. Лазещина Рахівського р-ну; 12 — хата з с. Кевелів Рахівського р-ну; 13 — хата з с. Гусний Великоберезнянського р-ну; 14 — млин з с. Колочава Міжгірського р-ну; 15 — хата з с. Рекіти Міжгірського р-ну; 16 — хата із с. Тибава Свалявського р-ну; 17 — хата із с. Гукливій Воловецького р-ну; 18 — кузня з с. Дубове Тячівського р-ну; 19 — шестієвська церква (м. Мукачеве).

Рівнинна частина регіону (південь і південний захід) представлена у першій половині експозиції. Тут відтворена вулична система планування. Гірські типи народного будівництва вільно посаджені на місцевості — де зовсім близько, а де й на відстані від дороги, одні з огорожами, інші без них. Нечисленні об'єкти з підгірських сіл вклинюються в рівнинну і гірську зони.

У рівнинній зоні експонуються дві групи будівель — українського населення і суміжних народів (румун і угорців).

Першою демонструється садиба з с. Оріхівці Ужгородського району: хата кінця XVIII ст., хлівець, колодязь-журавель, плетена огорожа з перелазом. Хата являє один з найстаріших експонатів музею за типом плану хата — сіни — комора. Двері на дерев'яних завісах, масивні гряди-балки для утримання стелі, напівкурна топка — усе це дихає глибокою архаїчністю. Зрубна конструкція стін свідчить про наявність по середній течії р. Уж добірної деревини, а солом'яне покриття даху — про важливу роль землеробства у житті населення. Ступінчаста поверхня даху, утворена сніпками, відповідає горизонтальному ритму міцних зрубин-плах, внаслідок чого створюється єдине гармонійне ціле — витвір природи і людини.

Ця проста за формою і монументальна споруда має на чолі під звисом даху тільки глинобитну підхижку у той час, як інші хати рівнинної групи оперезані ганками, що є порівняно пізнішим явищем у розвитку народного зодчества Закарпаття.

Ганки на стовпчиках з одного або двох фасадів, зрубна конструкція стін, покриття з дерева є загальними рисами хат з південних районів (Мукачівського, Іршавського, Тячівського). Але незважаючи на цю спільність, кожна з них має індивідуальне обличчя у плануванні, формі даху, обробці стін та їх пофарбуванні, декоративному різьбленні деталей ганків. Датуються вони другою половиною XIX ст., тобто відносяться до загального історичного періоду.

Хата з с. Ракошино Мукачівського району (1869 р.) — трикамерна (світлиця — сіни — хата); зруб її обмазаний глиною і побілений, зовні проглядається тільки на кутах. Цікава локальна особливість хати — розташування печі для випікання хліба в сінях, звідки дим виходив через кіш просто на горище. Інші страви готувались на металевій плиті — шпорі у хижі, що правила за жилу кімнату і кухню, світлиця ж мала святкове вбрання. Усічений двосхилий дах, критий гонтою і де-

корований на фронтоні, ганок з різьбленими стовпчиками, білий колір стін надають будівлі веселого, привітного вигляду.

У хаті з с. Довге Іршавського району дається розгорнута експозиція гончарства. Будівля хати трикамерна, рублена. Тонкий шар обмазки і пофарбування (у синій колір) не приховують зрубну конструкцію стін. Цілком натуральний вигляд має рослинне оточення хати: виноградні лози, що тягнуться вдовж ділянки рівнобіжно до штахета, різноманітна городина, кремезні грушові дерева на межі з вулицею.

Хата з с. Стеблівка Хустського району вирізняється високим гостроверхим дахом і оригінальним планом, який зустрічається саме в цій місцевості, хата-комора з окремими входами в приміщення з ганку. Щоправда, внаслідок пізніших переробок комора перетворила-

*Хата XVIII ст.
і колодязь-журавель
з с. Оріховиця
Ужгородського р-ну.*

*Хата кінця XIX ст.
і пасіка
з с. Стеблівка
Хустського р-ну.*

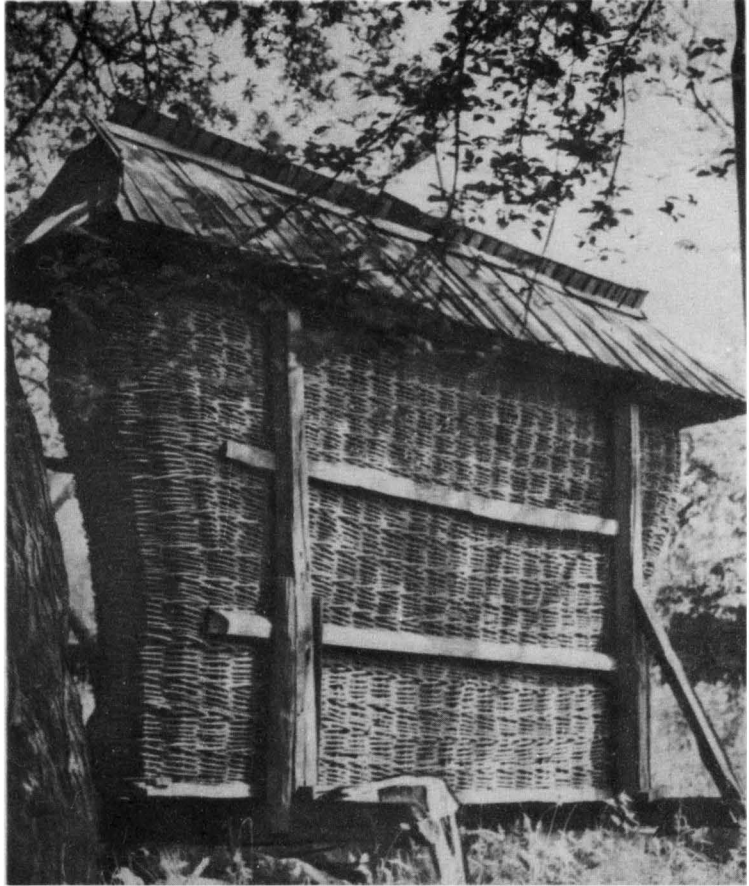
*Фрагмент інтер'єра
хати з с. Стеблівка
Хустського р-ну.*

ся в хатину, але в іншому зберігся первісний вигляд споруди. Приємна колористична гама будівлі: блакитне пофарбування стін м'яко контрастує з коричнево-сріблястим громадям даху, з натуральним кольором деревини віконниць, дверей, стовпчиків ганку. Ділянка, на якій стоїть стеблівська хата, має дуже пересічений рельєф. Нижня її частина використана для показу колекції вуликів, що розкидані, мов гриби, серед яскравої зелені і вражають розмаїттям форм.

Далі вулиця переходить у кільцеву дорогу. Мальовничий краєвид відкривається за перехрестям: старий розкішний граб, за ним кузня, корчма, стіжки сіна між ними. В обрамленні грабових і соснових віт — поринута вгору витончена постать пам'ятки архітектури XVIII ст. церкви з Мукачєва — культової споруди

*Хата 1888 р. з
с. Бедевя Тячівського
р-ну.*

*Кошниця у садибі
з с. Бедевля.*

музею. Продовжує експозицію житла українського населення рівнинної зони хата 1888 р. із с. Бедевля Тячівського району. Це трикамерний тип хати на дві половини, одна з яких — для постійного перебування сім'ї, а друга — святково прибрана. Кухня суміжна з сіньми, тут бачимо піч з плитою і відповідні речі домашнього вжитку. Своєрідністю визначається зовнішня обробка стін: внаслідок промащення глиною і пофарбування блакиттю стиків між плахами утворилася коричнево-блакитна смугаста поверхня стін — конструктивний прийом набув декоративного звучання.

Хата височить над ділянкою, до якої належать також плетені з лози кошниця на кукурудзу, огорожа, хвіртка, ворота. Кошниця має оригінальну форму, що розширюється догори і завершується дашком.

Уявлення про народне будівництво румунів, які оселилися ще в XIV ст. в селах у басейні річки Шопурки, дає хата початку XX ст. із с. Середнє Водяне Рахівського району. За планом вона подібна до попередньої, але має своєрідне оформлення. У цій будівлі вражає ретельність обробки конструкцій: стовпчиків галерей, плах, стелі. Інтер'єр прикрашають барвисті вироби з вовни, які ілюструють традиційне заняття населення — вівчарство.

Завершує експозицію рівнинної і підгірської частини Закарпаття угорська хата 1879 р. з с. Вишкове Хустського району. Це чотирикамерний тип житла хата — сіни — хатина — кладова з галереєю навколо двох фасадів. Кладова відгороджена за рахунок галереї. Високий підмурок під хатою використовується як льох.

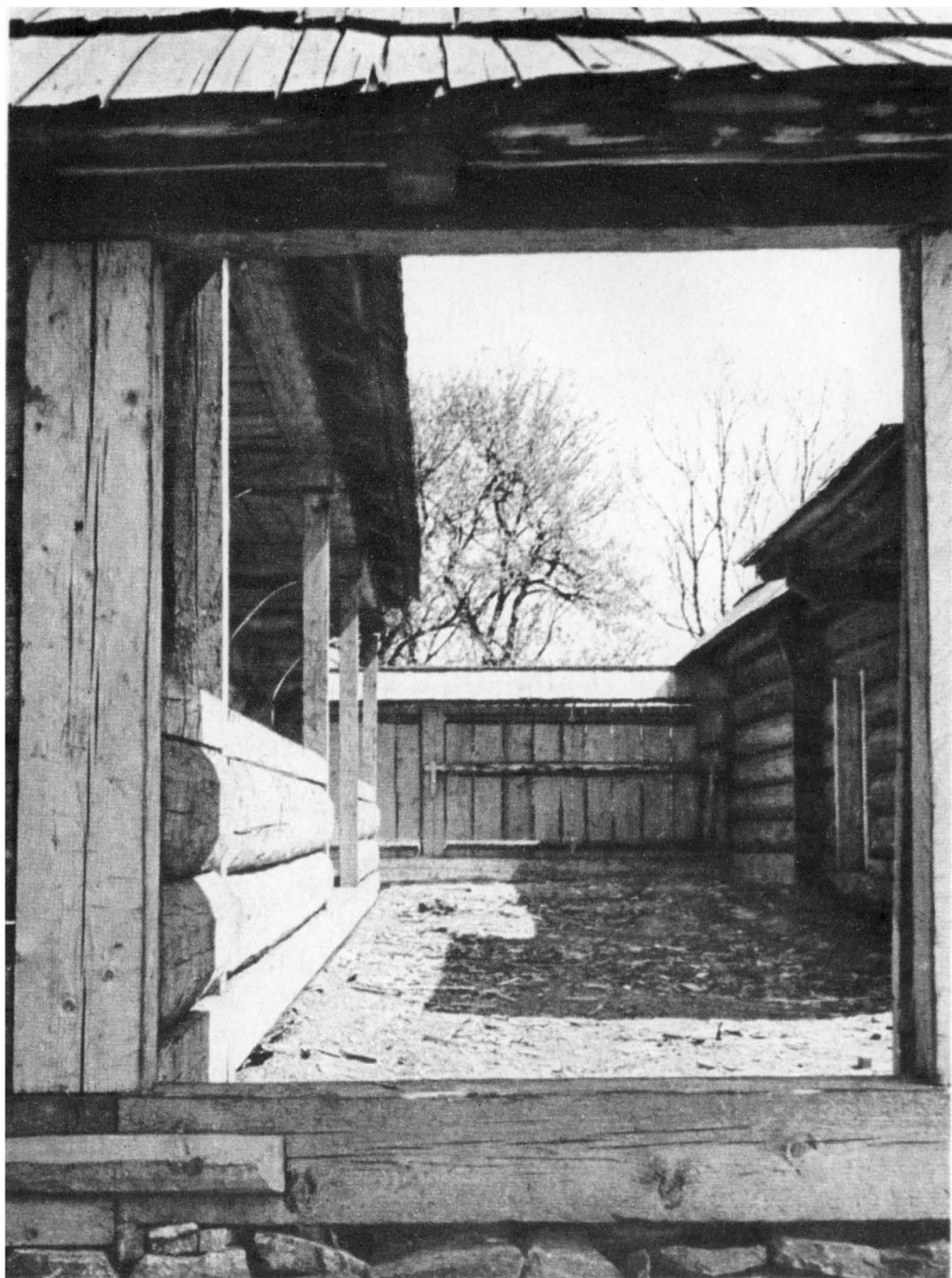
Фрагмент інтер'єра хати початку XX ст. з с. Середнє Водяне Рахівського р-ну.

*Музейна вулиця
регіону долинян*

*Водяний млин
з с. Колочава
Міжгірського р-ну.*

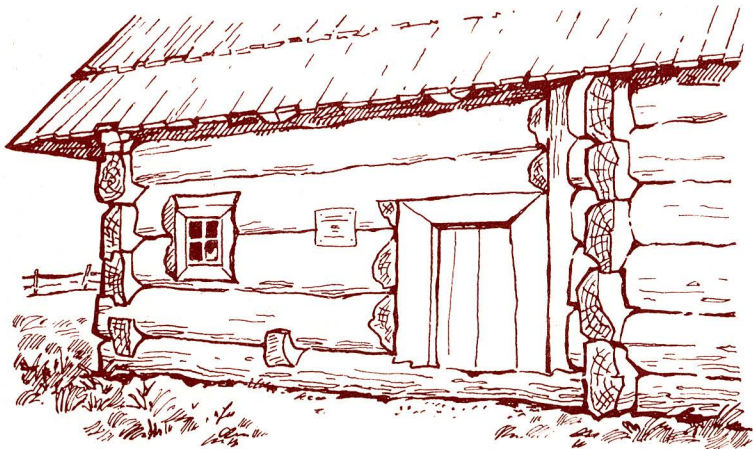
*Гуцульська гражда
середини XIX ст.
з с. Лазещина
Рахівського р-ну.*

Обладнання інтер'єрів свідчить про взаємовпливи культур українського і угорського народів.

Народне будівництво гірського Закарпаття характеризується простими, але виразними формами та деталями, застосуванням зрубу з високоякісної деревини, яка не потребує зовнішньої обмазки.

Показ пам'яток зони починається від місточка через тальвег. Останній передбачено перетворити у потічок, тому вподовж нього обрано місце для виробничих споруд, які працюють під тиском спадаючої води. Це млин і ступа-сукновальня. З архітектурного погляду особливо цікавий млин — двокамерна рублена будівля, крита гонтом, невелика і пропорційна. В першому приміщенні встановлене виробниче устаткування, а інше — кімната для відпочинку.

На невеликому підвищенні перед відвідувачем постає комплекс гуцульської гражди середини XIX ст. з с. Лазещина (присілок Стебний) Рахівського району. Гражда встановлена на терасі і займає одну з вигідних ділянок у музеї. Та не тільки положення, а і своєрідне архітектурне обличчя робить її визначним об'єктом експозиції. Цей тип житла сягає корінням тих часів, коли напівкочові гуцули не створювали сіл, а мешкали в окремих дворах-фортецях великими сім'ями чисельністю 20—25 чоловік. Розкидані серед гір на відстані до десятка кілометрів одна від одної гражди забезпечували захист та ізолюваність [9]. Замкнений двір-гражда має дворядну забудову: хата ліворуч, господарські приміщення праворуч від входу. З двох інших боків двір обмежує крита рублена огорожа, висота якої дорівнює

*Гуцульська хата
XVIII—XIX ст. з
с. Кевелів Рахівського
р-ну.*

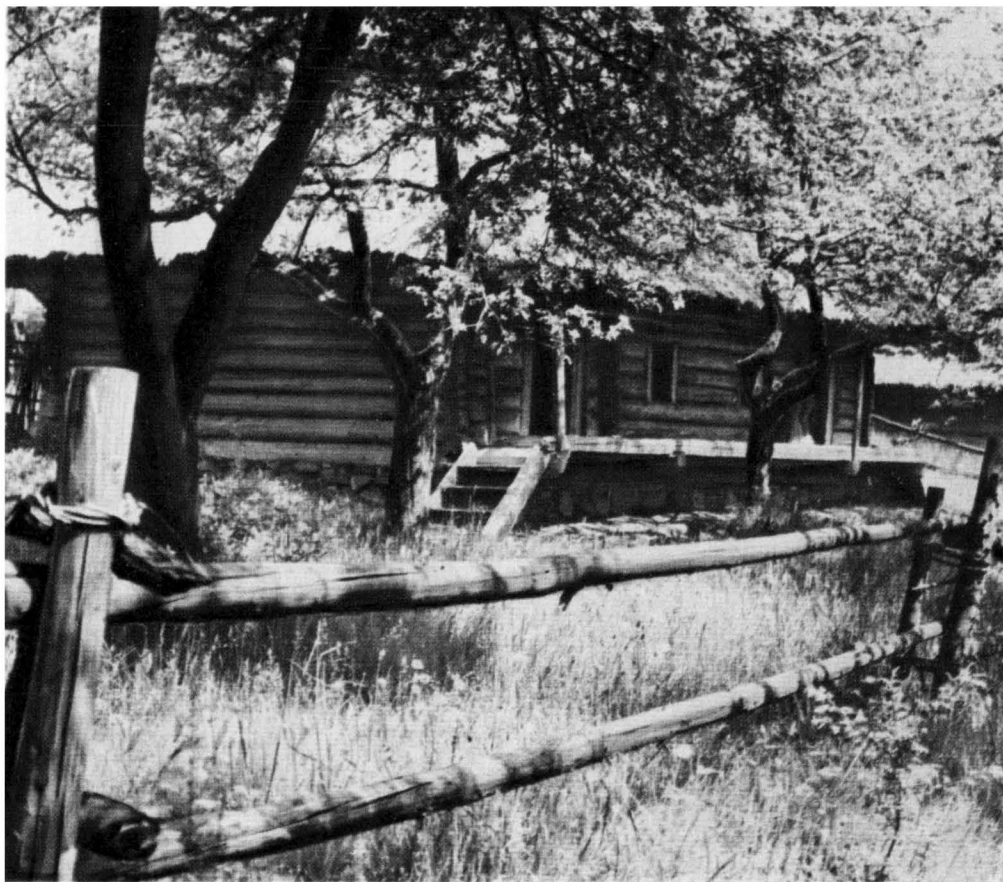

*Бойківська хата
середини XIX ст.
з с. Рекіти
Міжгірського р-ну.*

висоті будівель. Хата складається з трикамерної частини (хата — сіни — хата) та прибудов — ганка вподовж чільного фасаду і господарчих приміщень з інших боків. Проти хати під загальним дахом — хліви (для худоби та свиней), дровітня, комора, навіс для возів та іншого реманенту. Інтер'єри хати демонструють головні напрямки господарства гуцулів. Дерев'яні речі (бочки, олійниці, дійниці та ін.) свідчать про велику роль скотарства у їх житті. Експоновані в кімнатах святковий та буденний одяг, килими, кераміка, різьблення на дерев'яних речах домашнього вжитку свідчать про високий рівень художніх промислів, якими уславила себе Гуцульщина.

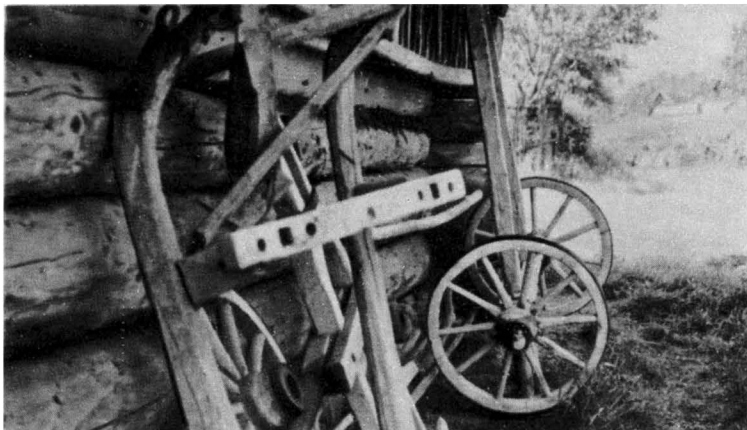
*Оборіг на бойківській
садибі з с. Рекіти.*

*Бойківська хата
XIX ст. з с. Гукливий.*

Крім гражди, народне будівництво гуцулів представлене також хатою XVIII–XIX ст. з с. Кевелів Рахівського району. Цікавою рисою цієї аскетичної трикамерної дерев'яної будівлі є те, що на спорудження її стін пішов усього один грубий ясеневий стовбур, з якого колоди-протеси діаметром до 60 см склали 5–6 вінців зрубу у «сліпий замок». В інтер'єрі вартий уваги оригінальний стіл з видовбаними заглибленнями для їжі, що знизу закривалися знімними чопами.

Уявлення про житло бойків Закарпаття дають хати середини XIX ст. з с. Рекіти Міжгірського району і з с. Гукливий Воловецького району. Обидві вони мають високі дахи під соломою з великими звисами покрівлі, відкриті ганки на чільному фасаді, тридільний розподіл внутрішнього простору, близькі загальні розміри.

*Фрагмент хати
(с. Гусний)
з транспортним
знаряддям.*

Різниця перш за все спостерігається у розташуванні приміщень. У будівлі з с. Рекіти середнє приміщення займають сіни з трьома дверима: на ганок, на город і до хати. Комора сполучається безпосередньо з ганком. Так само і в будівлі з с. Гукливого двері комори виходять назовні, але хата розміщена посередині. Тобто цільний фасад вирішений симетрично: посередині двоє вікон, по краях — двері.

Обладнання інтер'єрів ілюструє побут різних верств населення: хати з с. Рекіти — бідного селянина, а з с. Гукливого — середняка-хлібороба, скотаря і тесляра. З цих двох експонованих будівель і схожих між собою, і одночасно різних в естетичному відношенні вирає хата з с. Рекіти. Вона виконана з товстих зрубин, має пластичні форми і деталі, східчасту поверхню даху, що загалом і забезпечує її пропорційну злагодженість і архітектурну виразність.

Ще один різновид житла бойків представлено в музеї на прикладі однорядної садиби XIX ст. з с. Гусне Великоберезнянського району. Основу будівлі складає двокамерне житло сіни — хата. Праворуч до нього прибудовано комору, ліворуч — стодолу і стайню. Усі ці приміщення перекриті загальним чотирисклним дахом під соломою. Двері з сіней і комори виходять на ганок, а з інших приміщень — просто на ділянку.

А навпроти довгої хати-садиби в глибині ділянки, огороженої лісою, експонується одна з найстаріших у музеї хата XVIII ст. з с. Тибава Свалявського району — експонат не тільки архітектурно-етнографічний, а й меморіальний, пов'язаний з ім'ям видатного вченого Ю. І. Венеліна (Гуци).

Хата з с. Тибава перевезена з рівнинно-підгірської

*Хата XVIII ст.
з с. Тибава
Свалявського р-ну.*

місцевості, заселеної долинянами. Це найменша у музеї житлова споруда, тридільний її план займає площу лише (4,3×9 м²). Стіни — рублені з дрібного кругляка і обмазані зсередини і ззовні тонким шаром кольорової глини. Конструктивна основа будівлі підкреслена залишками вінців в натуральному дереві, котрі сприймаються як декор на ясному тлі стін. Крім них, лише віконечко і двері оживлюють чільні фасади. Споруда справляє приємне враження як архітектурний об'єкт. Це досягається грою кольорів (темно-сіра покрівля — білі стіни), різницею матеріалів (глиняна обмазка — натуральне дерево, солома), різномасштабністю горизонтальних ритмів (дрібного — вінців, крупного — низу покрівлі), співвідношенням розмірів стін, даху. Причому контрастуючі елементи перебувають в гармонійній рівновазі.

На підвищенні, відокремлено від забудови, встановлено домінантний об'єкт експозиції пам'ятку архі-

тектури XVIII ст. — церкву, перевезену з Мукачева. Вона належить до типу культових споруд, який мав певний ареал поширення на території Закарпаття, що дозволило виділити його в окрему групу [10]. Особливість цього типу полягає у поєднанні рис традиційно українських з барочними. Тризрубна основа церкви має складне троїсте завершення, що збільшується по висоті від вівтаря. Кульмінацію цього наростання становить динамічна з бароковими маківками дзвіниці, стрункий силует якої протиставлений приземкуватим завершенням центрального та східного зрубів. Останні перекриті пірамідальними наметами з заломами. Відкрита галерея, оперезуючи західний і центральний зруби, надає їй окраси.

Біля перехрестя головної і кільцевої музейних доріг — кузня з с. Дубового Тячівського району. Кузня — мініатюрна, дещо схожа на комору (але з вікнами) споруда, побудована з деревини: зрубні стіни, складені «в лапу» з тесаних плах і двосхилий критий драницею дах з усіченими фронтонами, і піддашок на двох стовпчиках, під яким підковували коней. Для захисту від пожежі, можливої під час обробки гарячого металу, стіни, всередині обмащені глиною, ззовні лишалися в натуральному вигляді. Інтер'єр заповнений різноманітними речами, необхідними ковалеві, серед яких горно, наковальня, малий і великий молоти.

На сусідній з кузнею ділянці можна завітати до корчми, без якої не обходилося жодне велике село, особливо якщо через нього проходив шлях. Корчма виконувала різноманітні функції у житті селянина — їдальні, шинку, готелю, місця спілкування.

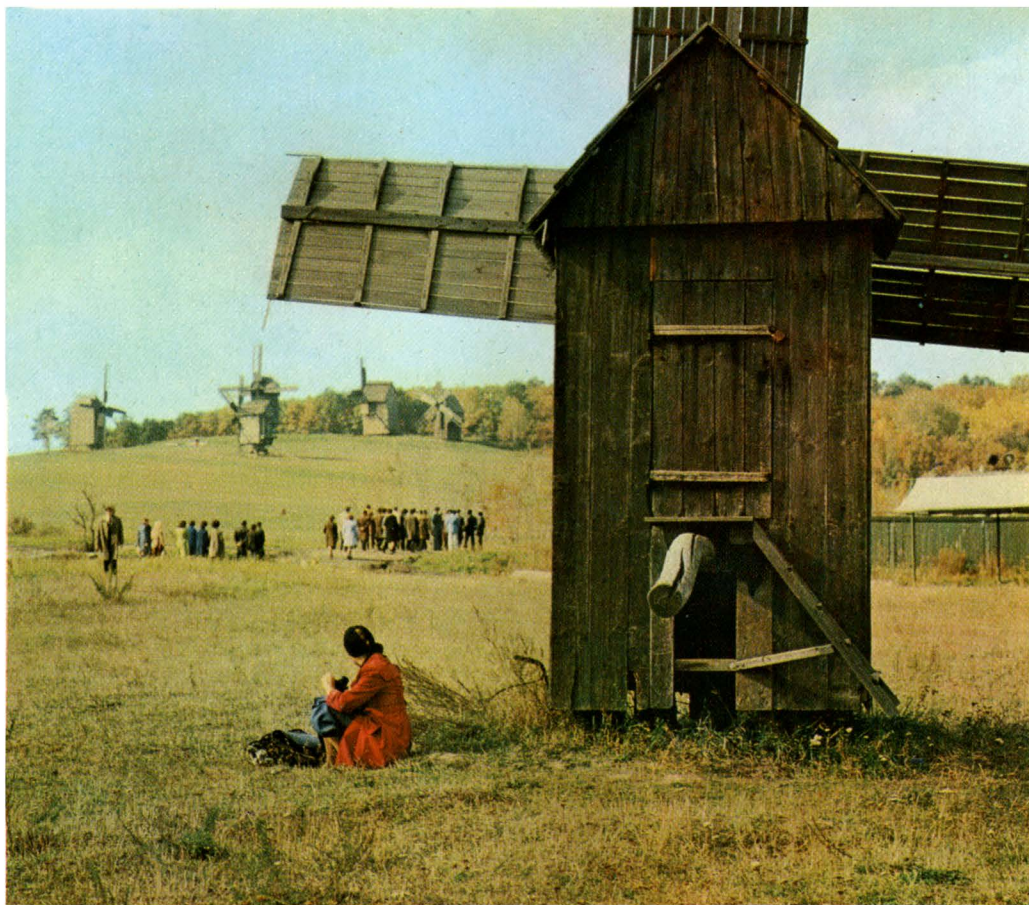
Будівлі, що експонуються зараз в Закарпатському музеї, складають лише частину виявлених і обстежених об'єктів. Решта зберігається на місцях.

Вітряки-пропілії.

Зона вітряків.

*У полі. Зона
«Середня
Надніпрянина».*

Зона
«Надніпрянина».
Фрагмент забудови.

Фрагмент
куркульської садиби
з Черкащини. Зона
«Середня
Наддніпрянина».

*Куточок забудови
в зоні «Середня
Наддніпрянина».*

*Хата рибалки в зоні
«Середня
Наддніпрянина».*

*Пасіка в садибі
середняка зони
«Поділля».*

Фрагмент забудови
зони «Поділля».

*Млин у зоні
«Поділля».*

Хата 1792 р.
з с. Орявчик
Львівської обл.

*Хата з с. Мишанець
Львівської обл.*

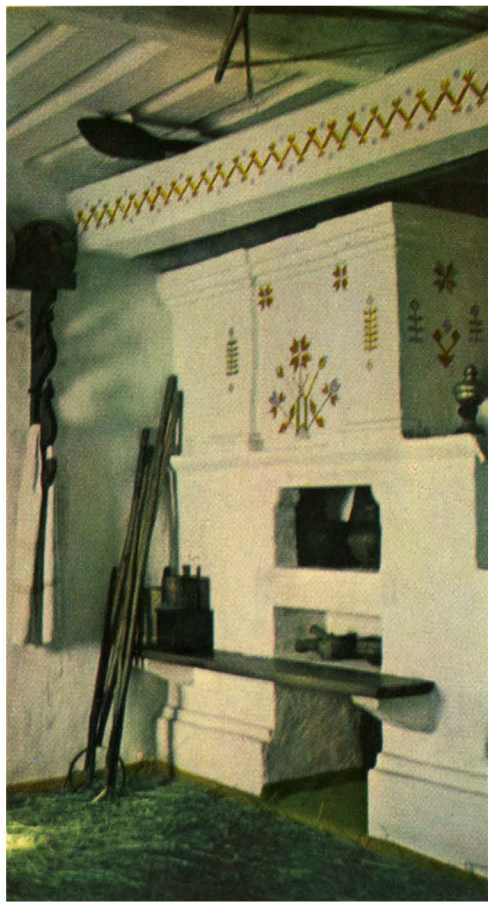

*Вулиця біля садиби
чинбаря.*

Хата бондаря.

*Інтер'єр хати
середняка.*

Шелестівська церква.

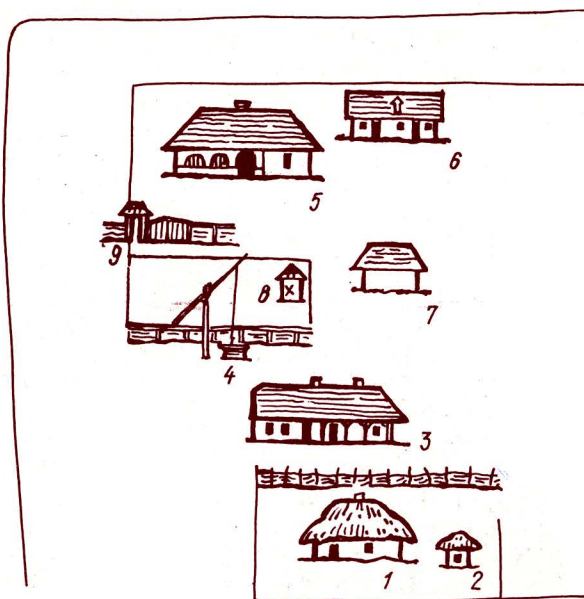
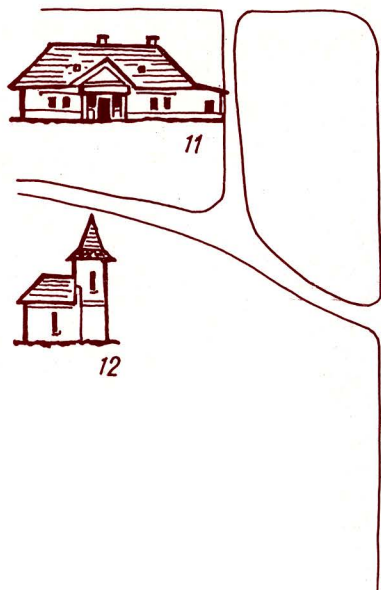

*Інтер'єр хати 1888 р.
з с. Бедевля
Закарпатської обл.*

ЛОКАЛЬНІ МУЗЕЇ ЗАКАРПАТТЯ

Закарпатський досвід не обмежується організацією Ужгородського музею просто неба. Тут вже можна вести мову про цілу музейну мережу, науково-методичним осередком якої є Закарпатський музей народної архітектури та побуту в Ужгороді.

Спостерігається три основних варіанти таких музеїв: пам'ятка зберігається на своєму первинному місці, або переміщується у межах того ж села та іншу ділянку; нарешті, маємо сполучення першого і другого випадків. Архітектурні об'єкти обладнуються відповідним внутрішнім начинням.

Чисельність і типологічний склад пам'яток, що зберігаються таким чином, досить обмежені. Це — хати, церкви, дзвіниці, зрідка господарські та промислові об'єкти.

Хронологічний діапазон загалом ширший, ніж в Ужгородському музеї, але це за рахунок культових споруд, давність яких в окремих випадках сягає середини XVII ст. Споруди ж селянського двору належать переважно до другої половини XIX — початку XX ст.

З етнографічними музеями-хатами можна познайомитися у селах Антонівка Ужгородського району, Зубівка Мукачівського, Осій Іршавського, Тернове, Нересниця Тячівського, Горинчеве Хустського району.

Хата в с. Антонівка чи не перший музей подібного типу на Закарпатті, відкриття якого відбулося у 1967 р. Хата являє тридільну (хата — сіни — комора) рублену споруду під соломою (5,1×9,7 м) у плані. Зсередини і ззовні побілена по тонкому шару обмазки, чорною лишилася тільки стеля. В інтер'єрі жилої кімнати, крім печі з кошем, бачимо також постіль, стіл, лаву, саморобні стільці, також — мисник, ткацький верстат — кросна. Будівля перевезена з околиці ближче до центру села.

У с. Зубівка подібна за типом хата зберігається на своєму місці і діє як музей з 1975 р. Зубівська хата має піч у сінях, а не в хижі, що є характерним для південних районів.

Двокамерне житло хата — сіни збережене й обладнане у с. Осій з 1977 р. Його збудував пастух близько 120 років тому. Дуже вигідні ландшафтні умови цього музею. На відміну від розглянутих вище, які дещо губляться серед сучасної забудови, хата-музей в с. Осій розташована на відокремленому невисокому пагорбі, у фруктовому саду. Ділянка межує з незабудованим майданом. У майбутньому тут планується громадський центр. То ж стара хата-музей може увійти контрастним елементом в сучасний архітектурний ансамбль.

*Схема музею в с. Петрово
Виноградівського р-ну:*
1 — хата українського селянина; 2 — курник;
3 — школа; 4 — колодязь;
5 — хата угорського селянина; 6, 7 — господарські будівлі;
8 — борт; 9 — брама;
10 — млин; 11 — панський будинок;
12 — каплиця.

*Хата XIX ст.
в с. Осій Іршавського
р-ну.*

Хата в с. Горінчеве 1905 р.— житло пізнішого типу, яке відрізняється від попереднього більшими розмірами, наявністю ганків навкруги чільного і причілкового вуличного фасадів, товстою обмазкою стін, під якою майже зовсім не розпізнається зруб.

В с. Тернове за етнографічний музей править вже не окрема хата, а дві будівлі — хата і возовня. Хата за типом дуже близька до зубівської. В обладнанні інтер'єра тут спостерігається правдивий напрямок: крім звичайних утилітарних хатніх речей, бачимо і вишивані рушники, що ніби осявають чистими барвами скромну оселю. Возовня — простенька споруда, дах якої підтримується однією дерев'яною стіною і чотирма стовпчиками. В ній експонується старий віз.

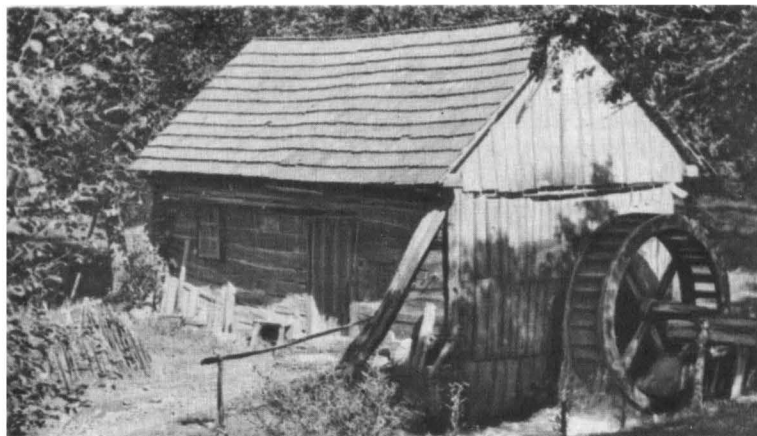
Етнографічні музеї-хати обладнані і в селах Нересниця Тячівського району, Вільниця Іршавського райо-

*Хата 1905 р.
в с. Горінчеве
Хустського р-ну.*

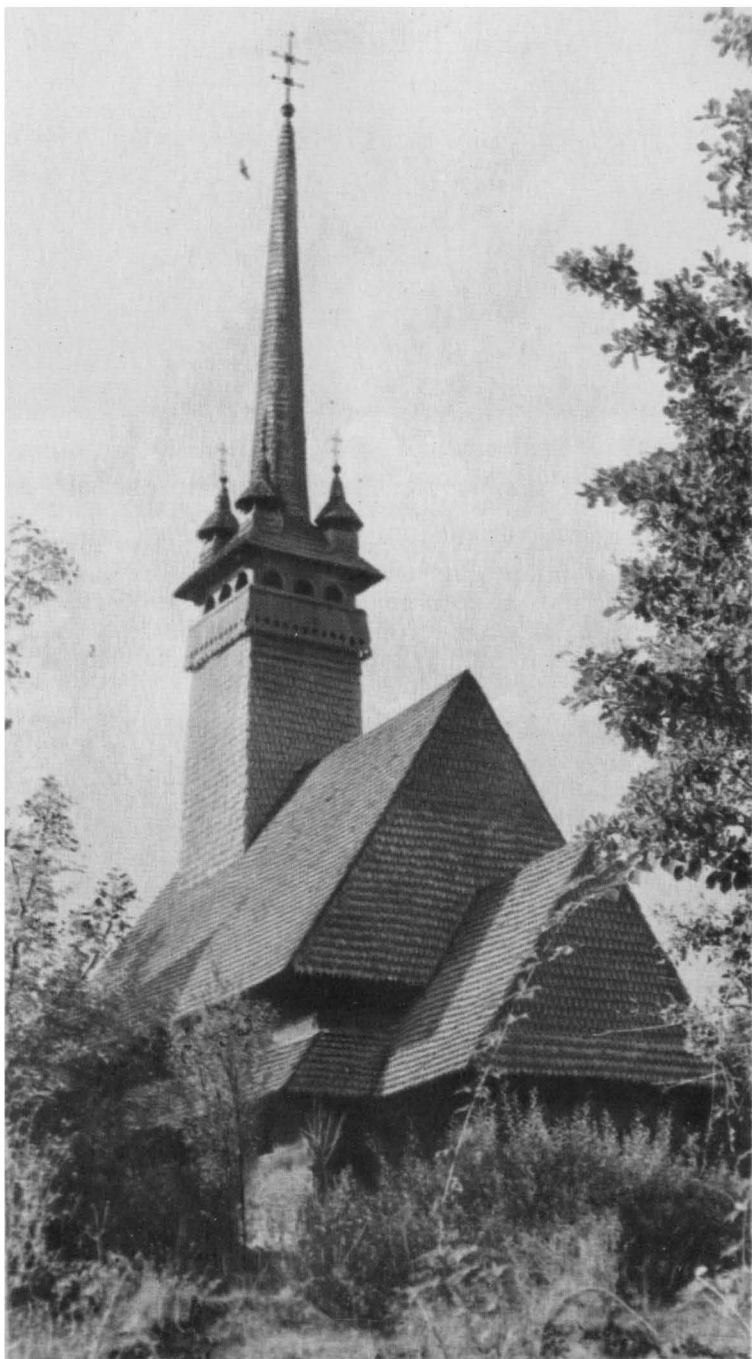
*Загальний вигляд
музею лісоплаву
на Чорній ріці
(Міжгірський р-н).*

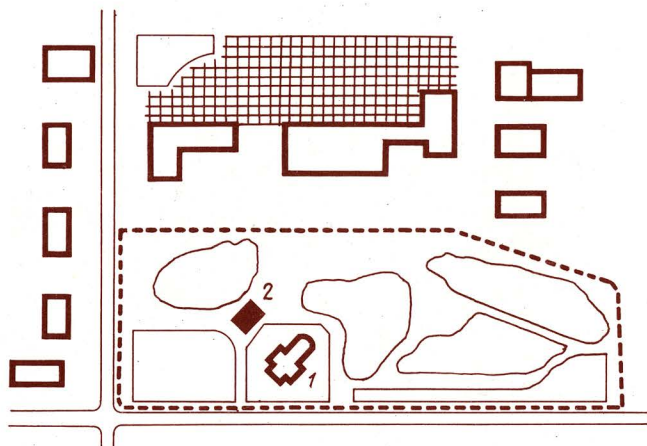
*Млин
в с. Монастирець
Хустського р-ну.*

*Музей лісоплаву.
Колиба.*

Загальний вигляд
церкви 1779 р.
в с. Данилові
Хустського р-ну.

*Схематичний план
музею в с. Стеблівка
Хустського р-ну:
1 — церква; 2 — хата
XIX ст.*

ну, селянська садиба у с. Гуклиний Воловецького району.

В с. Монастирець Хустського району існує цікавий комплекс млинарських споруд, побудованих свого часу на краю підгірського села, в мальовничому куточку. Це зелений, порослий горіхами, сливами і луговими квітами острівць, що утворився між річкою Монасти-

*Загальний вигляд
хати XIX ст.
в с. Стеблівка.*

*Куточок
етнографічного
музею
(реконструкція)
в с. Петрово
Виноградівського р-ну.*

рець і потічком Млиновиця. Ближче до села стоїть млин з ступою-сукновальнею, що вже не працює. Проте це досить цікава в архітектурному відношенні будівля: рублена, Г-подібна в плані, трикамерна, з високими просторими приміщеннями. В головному з них, у великих сінях, були механізми млина і маленька майстерня. З сіней виходять четверо дверей: на двір, ганок і у дві кімнати, одна з яких — для постійного проживання господаря, а інша для мірошників та відвідувачів.

Вище, проти потічку, зберігається маленький діючий млин, біля якого колись працювала і сукновальня. Споруда млина складається з двох приміщень. Частину першого займає вал, колесо та інші виробничі елементи, а решта залишається для проходу — тут двоє дверей назовні. Друге приміщення — хижа — призначене для відпочинку. Млин обладнано усіма механізмами, побутовими речами. Таким чином, маємо цілісну етнографічну експозицію музею-млина.

Оригінальний музейний об'єкт (теж діючий) можна бачити на Чорній річці біля озера Синевир у Міжгірському районі. Тут реставровано в первинних формах дерев'яну греблю середини XIX ст., по якій транспортували ліс. Музей лісорубського і лісосплавного промислів став своєрідним культурно-освітнім осередком для чисельних туристів, що бажають ознайомитися з особливостями гірського краю, життям, працею, побутом, історичним минулим його населення. У мальовничій місцевості, де річку перегороджує гребля, утворилося тихе прекрасне озеро, біля якого і розташовано музей. Довге приміщення над греблею обладнано як експозиційну залу з оглядовими майданчи-

ками, де виставлені знаряддя праці лісорубів і сплавників лісу: багри, пилки, одяг тощо. Осторонь від греблі, на схилі, розташована колиба, а на озері — плоти.

На Закарпатті також склався певний досвід по збереженню в музеях культових споруд. Оголошені музеями відомі пам'ятки народної архітектури у селах Стеблівка (1780 р.), Крайникове (1688 р.), Данилове (1779 р.), Олександрівка (XVII ст.), Сокирниця (1709 р.) Хустського району, Нересниця (1798 р.) Тячівського району. Їх інтер'єри зберігають всі атрибути релігійних храмів. Згадані церкви мають тризрубну конструктивну основу, спадові дахи над центральним і східним зрубами і високу вежу з шпилем над західною частиною, що надає своєрідності цій локальній групі.

Музеї в селах Данилове, Олександрівка, Сокирниця, Нересниця являють ансамблі культових споруд — церкви і дзвіниці. Цікавий музей формується у с. Стеблівка. Він складається з церкви і перенесеної хати XIX ст. Хоча культова споруда і житло мали відмінне функційне призначення і будувалися у різні періоди, в архітектурному відношенні тут багато спільного: єдність матеріалу (деревина), конструктивної основи (зруб), спорідненість архітектурних форм (високі стрімкі дахи, ганки) тощо.

Прагнення населення зберегти архітектурні образи минулих часів знайшло свій прояв і в створенні копій пам'яток (втрачених чи потрухлих). Реконструкції типових місцевих хат виконані у селах Бронька та Довге Іршавського району. В угорському с. Петрово Виноградівського району відтворено цілий комплекс будівель старого села. В нього увійшли двір заможного селянина (хата, хлів, кошниця, возовня, борть, дощаник, паркан з дашком), бідняцька садиба (хата, курник, плетена огорожа), школа, колодязь-журавель, водяний млин. Усі сільські будівлі були розташовані на рівному майдані біля ставка. Поряд серед незайманої природи зберігаються колишні панські споруди: каплиця і ампірний будинок, котрий використовується як історико-краєзнавчий музей.

Село має сучасний громадський центр, сотні нових жилих будинків. Швидке оновлення села і спонукало місцеве керівництво подбати про збереження для прийдешніх поколінь взірців народного будівництва минулого століття.

Кожний з локальних музеїв як культурний осередок виховує у сільської молоді повагу до народних традицій і водночас палку любов до соціалістичної Батьківщини.

СТИСЛИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Бабинець	— західний зруб при тридільному плані культової споруди.
Баня	— купол; завершення елементу будівлі.
Бігун	— вісь, на якій ходять двері, ворота.
Бовдур, кіш, комин	— димник.
Боїще (тік)	— майдан або приміщення, де обмолочувалося зерно.
Бурдей	— житло, викопане в землі, землянка; використовувався також для утримання худоби, як зимівник бджіл.
Вінєць	— колоди, покладені горизонтально і зв'язані в кутах врубками. Створюють один ряд зрубу.
Возовня	— повітка для воза, саней і т. ін.
Вóрото	— воротній стовп, який обертається в дерев'яному бігуні.
Восьмерик	— частина будівлі, що має в плані восьмигранну форму, зокрема восьмигранний барабан.
Гамазей	— громадське зерносховище.
Гонт	— покрівельний матеріал у вигляді клинчастих дощечок з пазом в широкій частині (дерев'яна черепиця).
Гражда	— комплекс жилого будинку і господарських приміщень у гуцулів, що утворює замкнутий, здебільшого прямокутний дворик.
«Гребінь»	— верхнє горизонтальне ребро даху.
Гряда	— колода, жердь у сільській хаті, коморі нижче стелі, що тягнеться від однієї стіни до другої. На грядках вішають одяг, сушать білизну, дрова, коноплю.
Гумно	— рублена з дерева клуня.
Дилина	— груба дошка, брус, балка.
Дильований	— зроблений з дилин.
Дійниця	— спеціальний посуд, у який доять молоко.
Довбанка	— предмет, видовбаний із суцільного шматка дерева (ложки, човни, ночви).
Драниця, драмка або дрань	— здебільшого соснові тонкі і вузькі дошки, які застосовують як покрівельний матеріал, — рід гонту, від якого драниця відрізняється розміром і формою, має прямокутний переріз.

Дровітня	— приміщення для дров, місце, де зберігають дрова.
Жердка	— горизонтально підвішена чи прикріплена переклада, на яку вішають одержу.
Заїзд	— приміщення для зупинки, ночівлі проїжджих з двором, для підвід, коней.
Закрилина	— верхня дерев'яна балка в стіні будівлі, на яку ставляться крокви.
Залом	— уступ на даху або в конструкції багатоярусного верху, що утворюється комбінацією вертикального зрубу із зрізаною пірамідою.
Затилля	— задня частина, тильний бік чого-небудь (хати).
Зруб	— конструкція стін будинків або споруд з колод чи брусів, які укладають горизонтальними рядами, а в кутах і місцях перетину з'єднують врубками.
Каплиця	— невелика культова будівля.
Клепач	— молоток.
Кліть	— прямокутний дерев'яний зруб.
Клуна, стодола	— господарська споруда для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби.
Ключина	— жердина, якою притискають соломі на скірті або солом'яній покрівлі.
Колешня	— повітка, дровітня; хлів, стайня.
Колиба	— округла, здебільшого плетена з конічним або округлим дахом жила споруда тимчасового типу, яку використовували в минулому пастухи і мисливці; тимчасове житло гуцульських лісорубів, стіни колиби робили в зруб.
Комора	— приміщення або окрема будова, призначена для зберігання продуктів сільського господарства, а також окремих речей побутового чи господарського вжитку. Будували їх переважно з дерева, звичайно з одного боку вони мали піддашок і стовпчики або кронштейни піддашка, двері, бильця; нерідко оздоблювалися різьбленнями.
«Коник»	— дерев'яний кронштейн у вигляді кінської голови.
Копань	— (викопаний межовий знак) копанка.
Корчма	— приміщення, в якому продавали спиртні напої і провадили лихварські операції. Корчма часто була також харчевнею, заїздом.
Кошара	— загорода або хлів для овець, кіз, вівчарня.
Кошниця	— висока й вузька повітка, виплетена з лози, куди засипають кукурудзу в качанах.
Кросна	— ручний ткацький верстат.
Крупорухка, круподерня	— пристрій у млині, на якому деруть зерно на крупі.
Курна хата	— яка опалюється піччю без димаря.
Курник	— приміщення для курей.
Левада	— ділянка річкової долини, обсаджена деревами, яка використовується як сіножать, пасовисько і, частково, під городи.
Лиштва	— прикрашена різьбою дошка, яку підшивають під випуск даху або під верхню планку дерев'яного наличника.

Ліса	— огорожа, сплетена з хворосту; плетена загорода; плетена хвіртка або ворота.
Маківка	— завершення церковних бань або дзвіниці.
Мисник, талош	— спеціально обладнане місце або полиці в українській сільській хаті для зберігання посуду, а також частково речей хатнього вжитку та продуктів.
Мита хата	— хата, стіни зрубу якої не вкриваються обмазкою, а залишаються в натуральному вигляді.
Накат	— шар постелених поверх чого-небудь або під чим-небудь колод.
Намет	— шатро, шатрове перекриття, що має вигляд високої чотиригранної або багатогранної піраміди.
Обійстя	— садиба, двір.
Оборіг	— рухомий дашок на чотирьох стовпах для зберігання сіна від опадів.
Овин	— невеликий сарай для збіжжя.
Опасання, піддашок або піддашшя	— винос даху, що підтримується, як правило, кронштейнами або стовпчиками.
Острішок	— нижній край солом'яної очеретяної покрівлі, що нависає над стіною; солом'яний дашок на загаті, над тином.
Пивниця	— льох, підвал для зберігання алкогольних напоїв.
Піл	— нари в селянській хаті, розміщені між піччю і протилежною до печі стіною.
Плаха	— шматок розколотої навіпіл деревини, колоди.
Повітка	— господарське приміщення для утримання домашніх тварин або зберігання сільськогосподарського реманенту та різного майна; покрівля на опорах для захисту від сонця, дощу; накриття.
Покліт	— комірча чи кладовочка, переважно без вікна, що використовується для збереження городини взимку, бочок з квашенням.
Половник	— місце, куди засипають полову, засік для лови.
Присілок	— невелике село, розташоване поблизу більшого, або частина великого села.
Причілок	— ганок з накриттям, піддашшям на двох стовпцях; прибудова перед входом до якого-небудь приміщення; невеликі сіни; торцева стіна будинку.
Притули	— вузькі прибудови для господарських потреб з односкислою покрівлею.
П'ятнарі	— дерев'яні кронштейни вигнутої форми.
Рундук	— крита площа зовнішніх сходів.
Саж	— невелике, переважно рублене приміщення для відгодівлі свиней.
Саман	— сирцеві блоки з глини з домішкою очерету, соломи тощо.
Свининець	— приміщення для утримання свиней.
Світач	— пристрій для освітлення хати лучинами.
Світлиця	— чиста, світла, парадна кімната в будинку.
Сволок	— головна балка, що підтримує стелю. Часто прикрашена різьбою.
Січкаря	— приміщення, в якому встановлено пристрій для різання соломи, сіна.

Соха	— стовп, підпірка, частіше вилоподібна на верхньому кінці.
Стайня	— спеціальне приміщення, будівля, де тримають коней, конюшня; рідко — те саме, що хлів.
Стая	— житло гуцульських пастухів на полонинах.
Стебка	— кліть, що опалюється взимку (Полісся).
Стріха	— солом'яна або очеретяна покрівля хати чи господарської будівлі.
Стріхач	— наріжний уступ на рогах солом'яного даху.
Тартак	— лісопильня.
Тес	— тонкі тесані дошки для обшивки будівель і покрівлі.
Тибель	— кілочок з міцного дерева (частіше ясеневого), яким скріплюються бруси.
Тиньк	— штукатурка.
Хижа	— холодне приміщення хати, інколи окрема невелика будівля без печі, з одним віконцем, в якій жили влітку.
Четверик	— частина будови, що має в плані форму квадрата, зокрема чотиригранний барабан.
Хлів	— приміщення для худоби.
Цвинтар	— місце на церковному подвір'ї, кладовище.
Черінь	— під печі, платформа під склепом печі (між коминим і стіною).
Чинбарство	— стародавній кустарний промисел по вичинці тварин.
Шопа	— навіс, сарай для возів та господарського реманенту.
Шпихлір	— комора для зерна та борошна.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленин В. И. О пролетарской культуре.— Полн. собр. соч., т. 41, с. 336—337.
2. Бломквист Е. З. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: Восточнославянский этнографический сб. М.: Изд-во АН СССР, 1956.
3. Бонч-Бруевич В. Д. Ленин и культура.— Лит. газ., 1940, 21 янв.
4. Борисевич Г. В. Историко-теоретические основы организации музеев народного деревянного зодчества на примере музея в Новгороде: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. архитектуры / Москов. архитектурный ин-т. М., 1969.
5. Данилюк А. Музей под открытым небом во Львове.— Декор. искусство, 1975, № 6, с. 42—43.
6. Закарпатский музей народной архитектуры и быта: Путеводитель по музею в Ужгороде. Ужгород: Карпаты, 1973.
7. Корзюков О. Р. Принципы организации эстонского государственного парка-музея: VII Международный конгр. антрополог. и этнограф. наук. М.: авг. 1964. М.: Наука, 1964.
8. Латвийский этнографический музей: Краткий путеводитель / Сост. С. Цимерманис. Рига, 1964.
9. Логвин Г. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятники. К.: Мистецтво, 1968.
10. Макушенко П. И. Народная деревянная архитектура Закарпатья (XVIII — начало XX века). М.: Стройиздат, 1976.
11. Наулко В. И., Миронов В. В. Культура и быт украинского народа: Учебное пособие. К.: КГУ, 1974.
12. Музей народної архітектури і побуту у Львові: Путівник. Львів: Каменяр, 1975.
13. Нариси історії архітектури Української РСР. К., 1957.
14. Ополонников А. В. Музей дерев'яного зодчества. М.: Стройиздат, 1968.
15. Саймондс Дж. Ландшафт и архитектура. М.: Стройиздат, 1965.
16. Самойлович В. П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. К.: Держбудвидав, 1961.
17. Организация этнографического музея под открытым небом. Принципы и методы: Сообщ. Симпоз. / Румын. нац. ком. по делам ИКОМОС. Бухарест, 1966.
18. Стельмах Г. Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. К.: Наук. думка, 1964.
19. Фокша Георга. Бухарестський музей-село. Бухарест: Изд-во лит. на иностр. яз. 1958.
20. Юрченко П. Г. Дерев'яна архітектура України. К.: Будівельник, 1970.
21. Wojciech Kalinowski. Problemy ochrony i Konserwacji budownictwa drewnianego w Polsce. Warszawa.— Ochrona zabytkow, 1964, № 3.
22. Piwocki Ksawery. Typy parkow etnograficznych. Warszawa: Ochrona zabytkow, 1968, № 1, s. 3—10.
23. Ignacy Tloczek. Zagadnienie parkow etnograficznych w Polsce. Warszawa: Ochrona zabytkow, 1957, № 2, s. 88—98.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗЕЇВ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ	7
МУЗЕЙ У КИЄВІ	17
МУЗЕЙ У ЛЬВОВІ	51
МУЗЕЙ У ПЕРЕЯСЛАВІ-ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ	73
МУЗЕЙ В УЖГОРОДІ	89
ЛОКАЛЬНІ МУЗЕЇ ЗАКАРПАТТЯ	105
СТИСЛИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	113
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	117

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ТЕОРИИ,
ИСТОРИИ И ПЕРСПЕКТИВНЫХ ПРОБЛЕМ
СОВЕТСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ В Г. КИЕВЕ

ЗОЯ СТЕПАНОВНА ГУДЧЕНКО

**МУЗЕЇ
НАРОДНОЇ
АРХІТЕКТУРИ
УКРАЇНИ**

(На українском языке)

Київ, «Будивельник»

Кольорові фото Ф. О. Пап, А. Г. Данилюка, В. А. Чмиря, З. С. Гудченко; фото З. С. Гудченко, Ю. Ф. Хохла, В. О. Ленченко, М. М. Шоміна, ескізи малюнків художника А. С. Кугая, креслень В. В. Демченко.

Редактор Г. Л. Пономарьова

Макет і оформлення художника

О. О. Стеценка

Художній редактор М. С. Величко

Технічний редактор Г. Д. Новик

Коректор Р. М. Повар

Інформ. бланк № 1554.

Здано до набору 15.08.80. Підписано до друку 13.05.81. БФ 09150. Формат 70×90/16. Папір крейдяний. Гарнітура конкорд. Друк. офсетний. Ум. друк. арк. 8,78 + 1,17 (кольор. арк.). 24,4 ум. кр. відб. Обл.-вид. арк. 8,27. Тираж 11 000 пр. Зам. № 246. Вид. № 61–79. Ціна 1 крб. 40 к.

Видавництво «Будівельник». 252053, Київ-53, Обсерваторна, 25.

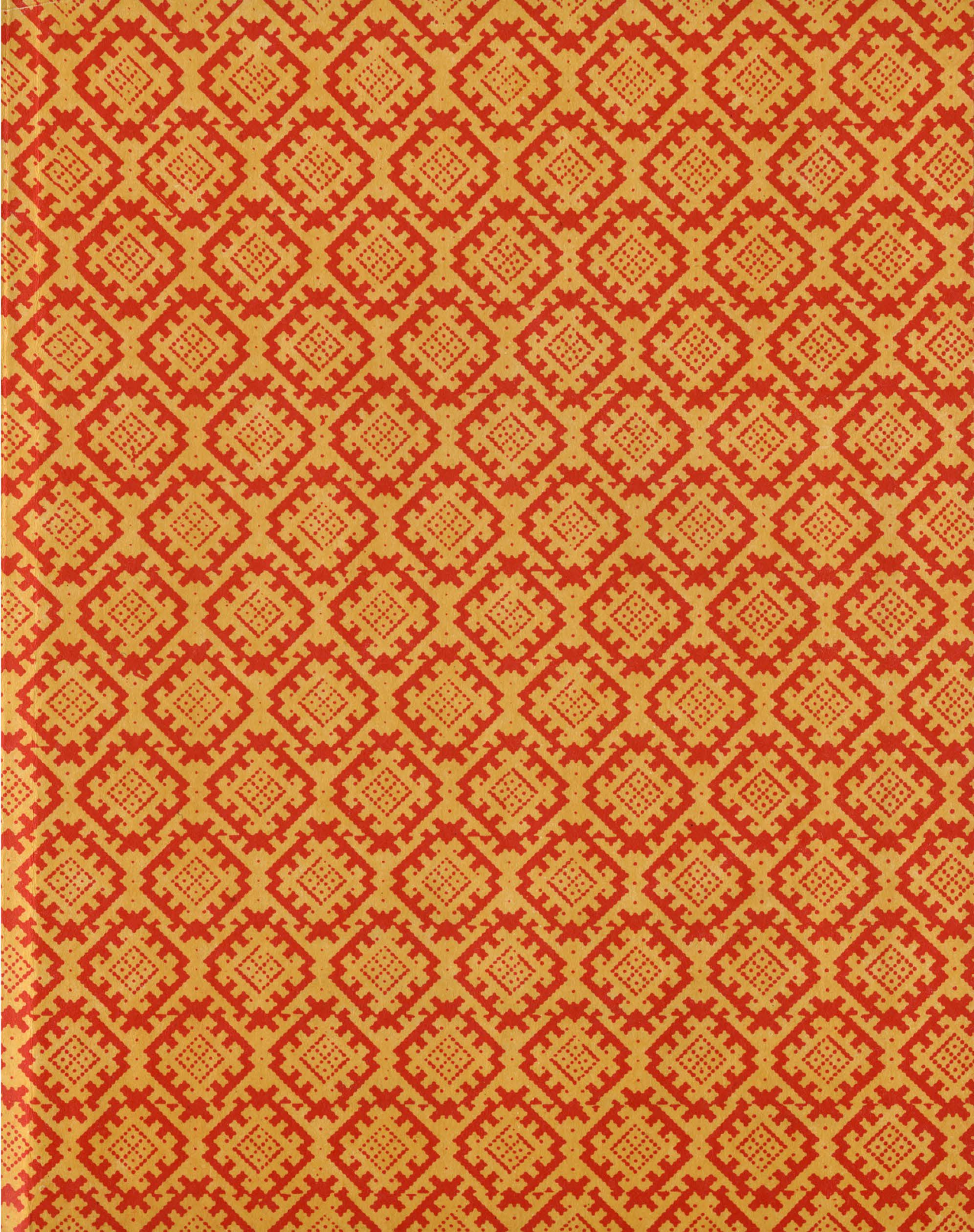
Віддруковано з позитивів
Головного підприємства на Київській фабриці
«Жовтень», 252053, Київ-53, вул. Артема, 25.

Г93 Гудченко З. С.
Музеї народної архітектури України.— К.: Будівельник, 1981.— 120 с., іл., л. іл.— Бібліогр.: с. 117.

У книзі детально розглядаються музеї Києва, Львова, Переяслав-Хмельницького, Ужгорода і локальні музеї у сільській місцевості Закарпаття. Охарактеризовані особливості народного зодчества різних історико-етнографічних територій Української РСР. Висвітлюються специфіка музеїв просто неба, структура організації, особливості сприйняття пам'ятників у природному оточенні тощо. Розрахована на широке коло читачів.

30202-023
Г 94.81.4902010000
М203(04)-81

ББК 85.113(2)л6
72С(С2)(069)

1 крб. 40 к.

МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ